

ՀԱՅԱՍՏԱՆ

ՏԵՂԱԿԱՆ ՄԱԿԱՐԴԱԿՈՒՄ ԲԱՑ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԵՎ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԲԱՐԵՎԱՐՔՈՒԹՅԱՆ ՁԵՌՆԱՐԿ

Ձեռնարկ

Հանրային բարևարքություն,
հաշվետվողականություն,
թափանցիկություն և քաղաքացիների
մասնակցություն ապահովող գործիք

ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Տեղական մակարդակում բաց կառավարման
և հանրային բարեվարքության ձեռնարկ

Եվրոպայի Խորհուրդ

Սկզբնաղբյուր
Handbook on Open Local Government and Public Ethics in Armenia (հայերեն տարբերակ)

Փաստաթուղթը հրատարակվել է Եվրոպայի խորհրդի նախաձեռնությամբ, սակայն այն պատասխանատվություն չի կրում թարգմանության համար:

Ներկայացված տեսակետները պատկանում են հեղինակներին և կարող են չարտացոլել Եվրոպայի խորհրդի պաշտոնական տեսակետները:

Քաղվածքների վերարտադրությունը (մինչև 500 բառ) թույլատրվում է՝ բացառությամբ առևտրային նպատակների, եթե պահպանվում է տեքստի ամբողջականությունը, հատվածը չի օգտագործվում համատեքստից դուրս, չի տալիս թերի տեղեկատվություն կամ չի մոլորեցնում ընթերցողին տեքստի բնույթի կամ բովանդակության վերաբերյալ: Աղբյուրը միշտ պետք է ընդունվի հետևյալ կերպ՝ «© Եվրոպայի խորհուրդ, հրատարակության տարի»: Փաստաթղթի ամբողջ կամ մասնակի վերարտադրմանը/թարգմանությանը վերաբերող բոլոր մյուս հարցումները պետք է ուղարկվեն Եվրոպայի խորհրդի հաղորդակցությունների բաժնին (F-67075 Strasbourg Cedex կամ publishing@coe.int).

Այս հրատարակմանը վերաբերող բոլոր մյուս հարցերը պետք է ուղարկվեն Եվրոպայի խորհրդի Տեղական և տարածքային իշխանությունների կոնգրեսին:

Եվրոպայի խորհրդի Տեղական և տարածքային իշխանությունների կոնգրես

F-67075 Ստրասբուրգ
Ֆրանսիա
Էլ-հասցե՝ congress.adm@coe.int

Կազմի ղեկայն և էջադրում՝ RGOLI

© Եվրոպայի խորհուրդ, հոկտեմբեր 2021
(3-րդ հրատարակություն)

Երախտագիտության խոսք

Սույն հրապարակումը Հայաստանում բաց տեղական ինքնակառավարման և հանրային բարեվարքության մասին ձեռնարկի երրորդ հրատարակությունն է: Դրա առաջին հրատարակությունը թվագրվել է 2017 թվականի դեկտեմբերին, ի սկզբանե մշակվել է Եվրոպայի խորհրդի կողմից «Հայաստանում, Ադրբեջանում, Վրաստանում, Մոլդովայի Հանրապետությունում, Ուկրաինայում և Բելառուսում տեղական կառավարման ինստիտուցիոնալ հզորացում» տարածաշրջանային ծրագրի շրջանակներում: Այս ծրագիրն իրականացվել է Եվրոպայի խորհրդի և Եվրամիության միջև 2015-2017 թվականների Գործընկերություն հանուն լավ կառավարման ծրագրի շրջանակներում: Ձեռնարկի երկրորդ հրատարակությունը լույս է տեսել 2020 թվականի նոյեմբերին:

Երրորդ թարմացված հրատարակությունը կազմվել է Թրանսփարենսի ինթերնեշնլ հակակոռուպցիոն կենտրոնի կողմից, «Հայաստանի համայնքների ասոցիացիայի հզորացում և թափանցիկ, մասնակցային տեղական կառավարում Հայաստանում» (2019-2022 թթ.) ծրագրի շրջանակներում: Ընդհանուր համակարգում իրականացրել է Եվրոպայի խորհրդի տեղական և տարածքային իշխանությունների կոնգրեսի քարտուղարության համագործակցության և արտաքին հարաբերությունների բաժինը:

2021 թվականին կազմվել են թվով վեց ձեռնարկներ Ալբանիայի, Հայաստանի, Վրաստանի, Մոլդովայի Հանրապետության, Ուկրաինայի և Կոսովոյի* համար, որոնցից յուրաքանչյուրում հաշվի է առնվել տվյալ երկրի առանձնահատկությունը: Ձեռնարկները նպատակ ունեն պահպանել և ներկայացնել Եվրոպայի խորհրդի տեղական և տարածքային իշխանությունների կոնգրեսի ծրագրի իրականացման ընթացքում քաղաժ դասերը և լավագույն փորձը:

Ձեռնարկը հասանելի է նաև [bE-Open](#) հարթակում հետևյալ հասցեով՝ [bE-Open: Open Local Government | A tool for action \(coe.int\)](#)

*Սույն տեքստում Կոսովոյի վերաբերյալ բոլոր հիշատակումները, անկախ նրանից, թե դա տարածք, հաստատություն կամ բնակչություն է, այն պետք է ընկալվի Միավորված ազգերի կազմակերպության Անվտանգության խորհրդի 1244 բանաձևին համապատասխան առանց վնաս հասցնելու Կոսովոյի կարգավիճակին:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԱԽՏԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԽՈՍՔ	3
ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ	4
ՆԱԽԱԲԱՆ	6
ԳԼՈՒԽ 1 ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԲԱՐԵՎԱՐՔՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՀԱՇՎԵՏՎՈՂԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ	10
Ներածություն	10
Ազգային համատեքստ	12
1.1. ԷԹԻԿԱՅԻ ԿԱՆՈՆԱԳԻՐՔԸ և ՊՐՈՖԵՍԻՈՆԱԼ ՎԱՐՔԱԳԻԾԸ	13
1.2. ԲՈՂՈՔԱՐԿՄԱՆ ՄԵԽԱՆԻԶՄՆԵՐ	17
1.3. ԲՈՂՈՔՆԵՐԻ ԼՈՒԾՄԱՆ ՄԵԽԱՆԻԶՄՆԵՐԸ	20
1.4. ԱԶԴԱՐԱՐՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ	23
1.5. ՏԵՂԵԿԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԲԱՑԱՀԱՅՏՈՒՄ. ԳՈՒՅՔԻ ՀԱՅՏԱՐԱՐԱԳՐՈՒՄ ԵՎ ՇԱՀԵՐԻ ԲԱԽՈՒՄ	27
ԳԼՈՒԽ 2 ԹԱՓԱՆՑԻԿՈՒԹՅՈՒՆ	33
Ներածություն	33
Ազգային համատեքստ	35
2.1. ՏԵՂԵԿԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍԱՆԵԼԻՈՒԹՅՈՒՆ	36
2.2. ԲԱՑ ՏՎՅԱԼՆԵՐ	42
2.3. ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԳՆՈՒՄՆԵՐ	45
2.4. ԱՐՏԱՔԻՆ ԱՈՒԴԻՏ	49
2.5. ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՖԻՆԱՆՍԱՎՈՐՈՒՄԸ	51
ԳԼՈՒԽ 3 ՔԱՂԱՔԱՅԻՆԵՐԻ ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ	55
Ներածություն	55
Ազգային համատեքստ	57
3.1. ԲԱՑ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՁԵՎԱՎՈՐՈՒՄ	57
3.2. ՄԱՍՆԱԿՑԱՅԻՆ ԲՅՈՒՋԵՏԱՎՈՐՈՒՄ	61
3.3. ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԽՈՐՀՐԴԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	64
3.4. ՀԱՆՐԱԳՐԵՐ	68
3.5. ՏԵՂԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՔՎԵՆԵՐ	71

ԳԼՈՒԽ 4 ԿՈՌՈՒՊՑԻՈՆ ՌԻՍԿԵՐ**74**

Ներածություն	74
.....
Ազգային համատեքստ	75
.....
4.1. ԿԱՇԱՌԱԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆ	77
.....
4.2. ՇԱՀԵՐԻ ԲԱԽՈՒՄ	80
.....
4.3. ՇՈՐԹՈՒՄ	87
.....
4.4. ԽԱՐԴԱԽՈՒԹՅՈՒՆ	89
.....
4.5. ԿԼԻԵՆՏԵԼԻՉՄ	92
.....
4.6. ՆԵՊՈՏԻՉՄ	94
.....
4.7. ՆԱԽԸՆՏՐԱԿԱՆ ՔԱՐՈՉԱՐՇԱՎՆԵՐՈՒՄ ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՌԵՍՈՒՐՍԻ ՉԱՐԱՇԱՀՈՒՄ	97
.....
ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ	101
ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ	102

ՆԱԽԱԲԱՆ

Իշխանությունները կարող են արդյունավետ գործել միայն այն դեպքում, եթե նրանք վայելում են քաղաքացիների վստահությունը: Տեղական ինքնակառավարման մարմինները, քաղաքապետարանները և այդ կառույցներում քաղաքացիական ծառայություն իրականացնողները կարևոր դեր են խաղում վստահության ու մասնակցային որոշումների կայացման գործում, քանի որ նրանք ունեն որոշակի ազդեցություն իշխանության ռեսուրսների բաշխման վրա, միջանկյալ դեր են խաղում պետական իշխանությունների և քաղաքացիների հարաբերություններում և քաղաքացիների ու նրանց ընտրված ներկայացուցիչների միջև առաջնային օղակն են: Իշխանությունների և տեղական ինքնակառավարման մարմինների պրոֆեսիոնալիզմն ու օրինավորությունը և նրանց թափանցիկ, պատասխանատու և հաշվետու գործելու կարողությունը, անկասկած, կհանգեցնեն նրան, որ քաղաքացիներին մատուցվեն առաջադեմ, ազնիվ և արդար ծառայություններ: Ուստի տեղական և մարզային ընտրված ներկայացուցիչները պետք է օրինակ ծառայեն հասարակական էթիկայի, թափանցիկության և մասնակցային որոշումների կայացման ոլորտներում:

Այս դերը կատարելու համար ընտրված ներկայացուցիչները պետք է լավ տիրապետեն հանրային էթիկայի հիմքում ընկած սկզբունքներին և չափանիշներին: Ավելին, նրանք պետք է հասկանան գործող օրենսդրությունը և այն մեխանիզմներն ու ինստիտուտները, որոնց միջոցով օրենքներն իրականացվում և կիրարկվում են տեղական մակարդակում: Պետական մարմինները պետք է նաև բարձրացնեն հանրության իրազեկվածությունը, որպեսզի նրանք նույնպես հասկանան իրենց օրինական իրավունքները և իմանան, թե ուր պետք է դիմեն բողոք ներկայացնելու համար:

Այնուամենայնիվ, մենք չենք կարող անտեսել այն փաստը, որ տեղական իշխանությունները, ինչպես ցանկացած հանրային իշխանություն, հակված են կոռուպցիայի, որը մեծ սպառնալիք է ժողովրդավարական հաստատությունների լեգիտիմությանը, ինչպես նաև վստահության այն աստիճանին, որը քաղաքացիներն ունեն իրենց ներկայացուցիչների հանդեպ: Վտանգները, ինչպիսիք են թափանցիկության պակասը և թույլ հանրային էթիկան, կառավարման բոլոր մակարդակների խնդիրներ են: Դրանք ազդում են քաղաքացիների, իշխանությունների և բիզնեսի ու դրանց մատուցած հիմնական ծառայությունների համընդհանուր հասանելիության և տեղական զարգացման վրա: Կոռուպցիայի դեմ պայքարը տեղական և մարզային իշխանությունների և նրանց գործընկերների համար պետք է լինի գերակա երկարաժամկետ առաջնահերթություն: Համաձայնեցված կանխարգելիչ գործողությունները կարևորագույն նշանակություն ունեն տնտեսական աճին նպաստելու, կենսական պայմանները բարելավելու և քաղաքացիների վստահությունը մեծացնելու գործում:

Իշխանության ապակենտրոնացումը տեղական ինքնակառավարման որակը դարձնում է ավելի որոշիչ: Ուստի կոռուպցիայի դեմ քրեական օրենքի նախապատրաստման գործընթացի հետ մեկտեղ կարևոր է նաև նպաստել հանրային էթիկայի, թափանցիկության և մասնակցային որոշումների կայացմանը կոռուպցիայի ռիսկերը նվազեցնելու և տեղական ու մարզային իշխանությունների նկատմամբ քաղաքացիների վստահությունը բարձրացնելու համար: Եվրոպայի խորհրդի Տեղական և տարածքային իշխանությունների կոնգրեսը մեծ քայլ կատարեց էթիկական կառավարման սկզբունքները խթանելու ուղղությամբ՝ 1999 թ.-ին ընդունելով Վարքազի եվրոպական կանոնագիրը տեղական և տարածքային ընտրված ներկայացուցիչների քաղաքական բարեվարքության վերաբերյալ: Վերջերս

խորհրդատվական խումբը վերանայեց սույն կանոնագիրքը, և այն 2018 թ.-ի նոյեմբերին ընդունվեց որպես Տեղական և տարածքային կառավարման մեջ ներգրավված բոլոր անձանց վարքագծի եվրոպական կանոնագիրք: Նորացված տեքստը պարունակում է նոր մարտահրավերներ, այդ թվում՝ հաղորդակցության նոր ձևերը, թվային տեխնոլոգիայի ազդեցությունը, անձնական տվյալների գաղտնիությունը: Այն նաև ընդլայնում է ազդեցության շրջանակները տեղական և մարզային կառավարման մակարդակներում՝ ներառելով ոչ միայն ընտրված պաշտոնյաներին, այլև բոլոր դերակատարներին:

2021-2026 թվականների իր առաջնահերթություններում՝ Կոնգրեսն ընդգծում է տեղական և տարածաշրջանային ժողովրդավարության որակի և քաղաքացիների մասնակցության բարձրացման կարևորությունը: Միևնույն ժամանակ, Կոնգրեսը մեծ ուշադրություն է դարձնում Covid-19 համաճարակի հետևանքով առաջացած մարտահրավերներին և ընդգծում աշխատանքի և գործունեության նոր իրավիճակին հարմարեցնելու անհրաժեշտությունը՝ ներառյալ համապատասխան սոցիալական, տնտեսական և քաղաքական փոփոխությունները: Կոնգրեսի թեմատիկ առաջնահերթությունները ներառում են նաև սոցիալական անհավասարության նվազեցումը և քաղաքացիների մասնակցության խթանման համար թվայնացման և արհեստական ինտելեկտի դերակատարումը: Կոնգրեսն ընդգծում է, որ տեղական և տարածքային իշխանությունները պետք է լինեն փոփոխությունների հիմնական դերակատարները և մատնանշում է տեղական և տարածաշրջանային ժողովրդավարությունների պատշաճ գործունեության համար կոռուպցիայի և կլիենտելիզմի դեմ պայքարի և որոշումների կայացման գործընթացներին քաղաքացիների մասնակցության կարևորությունը:

Հանրային կառավարման ոլորտում քաղաքացիների վերաբերմունքն ու ակնկալիքները փոխվում են: Մենք ականատես ենք լինում, թե ինչպես է աճում անվստահությունը պետական կառույցների և դրանց ներկայացուցիչների հանդեպ: Այս առումով վարքագծի ստանդարտների կիրառման և համապատասխանեցման արդյունավետ մեխանիզմները կարևոր են պետական կառավարման նկատմամբ վստահության վերականգնման համար: Կոռուպցիայի կանխարգելումը, դրա ռիսկերի նվազեցումը և բոլոր մակարդակներում արդյունավետ, հաշվետու և թափանցիկ մեխանիզմների զարգացումը արդար և ներառական հասարակությունների հիմնական բաղադրիչներն են:

Այս ամենը նկատի ունենալով՝ Հայաստանում թափանցիկության և քաղաքացիների մասնակցության վերաբերյալ այս ձեռնարկն ուղղված է տեղական իշխանություններին, քաղաքապետերին, ավագանու անդամներին և քաղաքացիական ծառայողներին՝ նրանց գյուղերում և քաղաքներում տեղական կառավարման որակի բարելավմանը աջակցելու նպատակով: *Ձեռնարկը* տեղական իշխանություններին կտրամադրի թափանցիկության և քաղաքացիների մասնակցության վերաբերյալ գործնական ցուցումներ, կսահմանի համապատասխան միջազգային ստանդարտները և ազգային օրենսդրությունը, ինչպես նաև կներկայացնի նախադեպային իրավունքի ներպետական օրինակները և լավագույն փորձը՝ առաջարկելով, որ Հայաստանի տեղական իշխանությունները կիրառեն և խթանեն դրանք:

Անդրեաս Կիֆեր

Գլխավոր Քարտուղար

Տեղական և Տարածքային Իշխանությունների Կոնգրես

ՁԵՌՆԱՐԿԻ ՆՊԱՏԱԿԸ ԵՎ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ

Թափանցիկությունը և քաղաքացիների մասնակցությունն արդյունավետ կառավարման գործընթացի խթանման առանցքային գործիքներ են: Երկուսն էլ նպաստում են այնպիսի պայմանների ստեղծմանը, որոնց դեպքում քաղաքացիները հասկանում ու գնահատում են այն որոշումները, որոնք կառավարությունն ընդունում է իրենց անունից, ինչպես նաև պայմաններ են ստեղծվում ապահովելու, որպեսզի որոշումների կայացման գործընթացում քաղաքացիների սեփական կարիքները և տեսակետները հաշվի առնվեն:

Արդյունավետ թափանցիկությունը և մասնակցությունը կարող են օգնել վերացնելու կոռուպցիան և կառավարության մակարդակներում պետական դիրքի չարաշահումը: Դրանք նաև առավել դրական գործիքներ են, քանի որ օգնում են պայմաններ ստեղծել վստահության ավելացման համար: Ի վերջո, դրանք նաև օգնում են կառավարությանն օգտագործել քաղաքացիների հմտությունները և փորձառությունը՝ որոշումների կայացման գործընթացը բարելավելու և առավել արդյունավետ հանրային ծառայություններ մատուցելու հարցում:

Հայաստանում թափանցիկության և քաղաքացիների մասնակցության վերաբերյալ այս ձեռնարկը ուղղված է տեղական իշխանությունների աշխատանքի որակի բարելավմանն աջակցելուն՝ Տեղական ինքնակառավարման եվրոպական խարտիայի (ETS No. 122) և Տեղական իշխանությանը մասնակցելու մասին լրացուցիչ արձանագրության (CETS No. 207) սկզբունքներին համապատասխան: Այն պրակտիկ ուղեցույց է տրամադրում թափանցիկության և քաղաքացիների մասնակցության վերաբերյալ, որոնք հիմնված են ԵԽ-ի սկզբունքների վրա և բխում են ընդհանուր միջազգային չափանիշներից և մասնավորապես Հայաստանի օրենսդրական դրույթներից:

Տեղական իշխանություններին ամենօրյա աշխատանքում աջակցելու այս գործնական ուղեցույցը՝ Հայաստանում թափանցիկության և քաղաքացիների մասնակցության վերաբերյալ ձեռնարկը, ներառում է երկրի հակակոռուպցիոն օրենսդրության, թափանցիկության քաղաքականության և քաղաքացիների մասնակցության մեխանիզմների մասին տեղեկատվություն: Մասնավորապես, ձեռնարկը օգտագործողին ներկայացնում է համապարփակ տեսակետ երկրի օրենսդրության ու առավել տարածված կոռուպցիոն ռիսկերի վերաբերյալ և առաջարկում է մի շարք լավագույն փորձի օրինակներ թափանցիկ և մասնակցային կառավարման համար:

Սույն ձեռնարկում ներառված մեխանիզմների ներդրումը կօգնի տեղական իշխանություններին նպաստելու ՄԱԿ-ի Կայուն զարգացման օրակարգի², Կայուն զարգացման նպատակներին³ մասնավորապես նպատակ 5 (գեներային հավասարություն), նպատակ 11 (կայուն քաղաքներ և համայնքներ), նպատակ 16 (խաղաղություն արդարություն և ուժեղ ինստիտուտներ) և 17 (գործընկերություն): Այս առումով տեղական բաց կառավարումը հզոր շարժիչ ուժ է կայուն զարգացման համատեքստում արդյունավետ կառավարման հանձնառության համար:

Ձեռնարկը կազմված է 4 հիմնական գլուխներից.

■ **Գլուխ 1- Հանրային բարեվարքություն և հաշվետվողականություն.**

Այս բաժնում ընդգծվում է Հայաստանում բարեվարքության և հասարակական հաշվետվողականության կարևորությունը և դրանից բխող մարտահրավերները: Այն ներկայացնում է հանրային բարեվարքության և հաշվետվողականության կարևոր դերը արդյունավետ, թափանցիկ և մասնակցային կառավարում իրականացնելու գործում:

■ **Գլուխ 2- Թափանցիկություն.**

Այս գլխում ներկայացված են թափանցիկության հինգ մեխանիզմներ, որոնք ընտրվել են թափանցիկության մոտեցումների բազմազանությունը ներկայացնելու համար: Յուրաքանչյուր մեխանիզմը ներկայացնելիս տրվում է նրա ներածական նկարագրությունը և նշվում համապատասխան միջազգային չափանիշները: Դրան հաջորդում են չորս բաժիններ, որոնք ամփոփում են հիմնական ներպետական օրենքները և ներկայացնում գործնական ուղեցույցներ և լավագույն փորձը, որոնք կարող են օրինակ ծառայել տեղական իշխանությունների համար թափանցիկությունը բարձրացնելու իրենց ջանքերում:

■ **Գլուխ 3 – Քաղաքացիների մասնակցություն.**

Այս գլխում ներկայացված են քաղաքացիների մասնակցության հինգ մեխանիզմներ, որոնք ընտրվել են՝ ներկայացնելու քաղաքացիների մասնակցության մոտեցումների բազմազանությունը: Հետևելով նույն կառուցվածքին, ինչ նախորդ գլխում, յուրաքանչյուր մեխանիզմի համար տրվում է ներածական նկարագրություն, որին հաջորդում է համապատասխան միջազգային չափանիշների ընդհանուր նկարագրությունը: Եզրափակիչ չորս բաժիններն ամփոփում են հիմնական ներպետական օրենքները և ներկայացնում գործնական ուղեցույցներ և լավագույն փորձը, որոնք կարող են օրինակ ծառայել տեղական իշխանությունների համար՝ խթանելու և բարելավելու քաղաքացիների ներառական մասնակցությունը:

■ **Գլուխ 4 – Կոռուպցիոն ռիսկեր**

Այս գլխում ներկայացվում են Հայաստանում ամենատարածված կոռուպցիոն ռիսկերը և ուրվագծվում են հակակոռուպցիոն համապատասխան միջազգային չափանիշները, ինչպես նաև կոռուպցիայի յուրաքանչյուր ձևին վերաբերող ներպետական իրավական դաշտը: Դրան զուգահեռ ներկայացվում են կոռուպցիայի յուրաքանչյուր տեսակի հետ կապված նախադեպային իրավունքի և լավ փորձի օրինակներ:

Գլուխ 1

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԲԱՐԵՎԱՐՔՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՀԱՇՎԵՏՎՈՂԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ներածություն

Բարեվարքությունը և պետական հաշվետվողականությունը տեղական կամ տարածաշրջանային մարմինների կարևոր առանձնահատկություններն են: Դրանք վերաբերում են այն մշակույթին, գործընթացներին, կառուցվածքներին և կանոններին, որոնք ապահովում են, որ պետական պաշտոն զբաղեցնող անձիք գործեն՝ ելնելով լայն հանրության և ոչ թե սեփական շահերից: Դրանք արդյունավետ կառավարման առանցքային տարրեր են և հավասարապես կիրառելի են մասնավոր ու քաղաքացիական հասարակության ոլորտների կազմակերպություններում, ինչպես նաև պետական մարմիններում:

Բարեվարքությունը կանոնների հավաքածու է, որով սահմանվում է⁴ պետական պաշտոնյաների վարքագիծը՝ նպատակ ունենալով ապահովել հանրության նկատմամբ արդար և հավասար վերաբերմունք: Բարեվարքությունը օժանդակում է պաշտոնյաներին ընդունելու հանրային շահերից բխող ավելի ճիշտ որոշումներ, ինչպես նաև օգնել մարդկանց գնահատելու այն որոշումները, որոնք պետական պաշտոնյաներն ընդունում են իրենց անունից:

Պետական հաշվետվողականությամբ ապահովվում է, որ պաշտոնյաները միանգամայն պատասխանատու լինեն այն որոշումների համար, որ իրենք ընդունում են հանրության անունից:

Բարեվարքության և պետական հաշվետվողականության բացակայության պայմաններում կոռուպցիան և պետական դիրքի չարաշահումը կարող են ավելի տարածվել: Ինչպես ներկայացված է հաջորդ բաժնում, կոռուպցիան վնասակար է անհատների, հասարակության, տնտեսության և կառավարության համար մի քանի առումներով: Բարեվարքությունը և պետական հաշվետվողականությունը սանձում են իշխանության վատագույն չարաշահումները և խրախուսում առավել պատասխանատու և արդարացի որոշումների կայացման գործընթացը տեղական մարմինների կողմից:

Նույնիսկ այն դեպքերում, երբ կոռուպցիան լայն տարածում չունի, բարեվարքության և պետական հաշվետվողականության բացակայությունը կարող են խաթարել հանրային վստահությունը կառավարության, պետական հաստատությունների և պաշտոնյաների նկատմամբ: Թեև բարեվարքության և պետական հաշվետվողականության միջև փոխհարաբերությունը բարդ է, սակայն հստակ և հետևողական իրականացման դեպքում դրանք կարող են հիմք հանդիսանալ հանրության և կառավարության միջև փոխվստահության ստեղծման և ամրապնդման համար:

Ավելին, հանրային էթիկան և հաշվետվողականությունը նպաստում են դրական միջավայրի ստեղծմանը, որտեղ քաղաքացիները և այլ շահագրգիռ կողմերը նպաստում են որոշումների

կայացման գործընթացի որակին: Քաղաքացիների մասնակցության գործիքների հետ համատեղ՝ հանրային բարեվարքությունը և հաշվետվողականությունը օգնում են ապահովելու, որ քաղաքացիների անձնական փորձն ու գիտելիքները և նրանց կողմից իրականացվող վերահսկողությունը բարելավում և ավելի հիմնավոր են դարձնում կառավարության և պետական պաշտոնյաների կողմից ընդունված որոշումները:

Ընտրված ներկայացուցիչները պետք է տեղյակ լինեն, թե ինչպես և որ մարմնի կողմից են վերահսկվում գույքի հայտարարագրերը և ինչ պատժամիջոցներ են կիրառվում պաշտոնատար անձի նկատմամբ՝ կեղծ կամ թերի հայտարարագիր ներկայացնելու դեպքում: Նրանք պետք է ծանոթ լինեն խախտումների մասին ահազանգման կանոններին և իմանան, թե որ պաշտոնատար անձը կամ անձինք են պատասխանատու ազդարարների բողոքներն ու անօրինական գործողությունների մասին հաղորդումները քննելու համար: Տեղական մարմինները պետք է կազմակերպեն կազմեն վերապատրաստումների ծրագրերը և պարբերաբար անցկացնեն դրանք բոլոր ընտրված պաշտոնատար անձանց համար: Իրավական և կազմակերպչական դաշտի իմացությունն ու ըմբռնումը էական նշանակություն ունեն, ընտրված ներկայացուցիչների՝ քաղաքական բարեվարքության օրինակ ծառայելու հարցում:

Ի վերջո, բարեվարքությունը և հաշվետվողականությունը նաև հանրային ծառայությունները բարելավելու առանցքային տարրեր են: Սա հենվում է այն գաղափարի վրա, որ հանրային այն ծառայությունները, որոնց մատուցողներն ավելի պատասխանատու և հաշվետու են մարդկանց առջև և հաշվի են առնում նրանց պատկերացումները, գաղափարները, ջանքերն ու վերահսկողությունը, լավագույնս կգործեն ի շահ մարդկանց:

Միասին վերցրած հանրային բարեվարքությունը և հաշվետվողականությունը նպաստում են որոշումների կայացմանը և ռեսուրսների արդար և արդյունավետ բաշխմանը, ինչն իր հերթին նպաստում է ժողովրդավարության, տնտեսության և հասարակության զարգացմանը: Այդ նպատակով Եվրոպայի խորհրդի տեղական և տարածքային իշխանությունների կոնգրեսը ընդունել է տեղական և տարածքային կառավարման մեջ ներգրավված բոլոր անձանց վարքագծի եվրոպական կանոնագիրքը⁵ խրախուսելով տեղական և տարածքային իշխանություններին և տեղական և տարածաշրջանային իշխանությունների ասոցիացիաներին՝ մշակել բարեվարքության համապատասխան կրթական ծրագրեր և իրականացնել խորհրդատվական ծառայություններ իրենց անձնակազմերի համար ուղղված հնարավոր էթիկական ռիսկի ոլորտները և շահերի բախման իրավիճակների բացահայտմանը և լուծմանը:

Թափանցիկությունը և քաղաքացիների մասնակցությունը կարևոր մեխանիզմներ են խթանելու բարեվարքությունը և պետական հաշվետվողականությունն ազգային և տեղական կառավարական մակարդակում: Տարածաշրջանային հարցերով եվրոպական կոմիտեի կողմից վերջերս հրապարակված «Արևելյան գործընկերության երկրներում կոռուպցիայի կանխարգելում և հանրային բարեվարքության խթանում տեղական և տարածաշրջանային մակարդակներում» զեկույցի արդյունքները ցույց են տալիս, որ թափանցիկության պակասը գնահատված բոլոր դեպքերում հիմնական խոցելի կողմն է:⁶ Սույն ձեռնարկում նկարագրված են թափանցիկության և քաղաքացիների մասնակցության մի շարք մեխանիզմներ, որոնք կարող են ընդունվել տեղական և տարածքային մարմինների կողմից:

Ազգային համադրություն

Կառավարության հանդեպ հասարակական վստահությունը մեծապես կախված է կառավարության հաշվետվողականությունից և վարքագծից:

Հայաստանի օրենսդրությունը պետական պաշտոնյաների բարեվարքությունը և հաշվետվողականությունը համարում է ավելի լայն բարեվարքության համակարգի անքակտելի մաս, որը ներառում է վարքագծի սկզբունքները և կանոնները, անհամատեղելիության պահանջները և պետական պաշտոնյաների համար սահմանված այլ սահմանափակումները, շահերի բախման իրավիճակում և նվերներ ստանալիս գործելու կամ որոշում կայացնելու սահմանափակումները: Վերոնշյալ հասկացությունները, թեև ընդհանուր ձևով, ներառված են 2018 թվականի սկզբին ընդունված «Հանրային ծառայության մասին» վերանայված օրենքում:

Բարեվարքության կանոնների կարգավորման, վարքագծի հիմնական սկզբունքների մեկնաբանման, հանրային ծառայողների, պաշտոնատար անձանց վարքագծի ստանդարտ կանոնների մշակման և ոլորտային կանոնագրքերի համար ուղեցույցների սահմանման համար պատասխանատու հիմնական մարմինը Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողովն է: ԿԿՀ-ի կողմից իրականացվելիք այս հետին պլանային աշխատանքը մեծ մասամբ հետաձգվում է, ինչը խոչընդոտներ է ստեղծում պետական հաստատություններում բարեվարքության համակարգի առաջխաղացման համար:

Ընդհանուր առմամբ, հանրային ծառայության բարեվարքության և հաշվետվողականության կարգավորման իրավական դաշտը ամբողջական չէ, ընդ որում որոշ կարգավորումներ և կիրառման մեխանիզմներ դեռ չեն մշակվել:

Ոչ «Հանրային ծառայության մասին», ոչ էլ «Տեղական ինքնակառավարման մասին» օրենքը չեն կարգավորում համայնքների պաշտոնյաների և ավագանիների վարքագծի կանոնակարգերի ստեղծման կարգը: Մշակված և հստակեցված չեն նաև համայնքների ավագանու անդամների և համայնքապետարանների պաշտոնատար անձանց էթիկայի հանձնաժողովների ստեղծման և բարեվարքության կանոնների սահմանման մեխանիզմները:

Բարեվարքության չափանիշների և հաշվետվողականության մեխանիզմների մշակումը կարող է բարձրացնել հանրային վստահությունը և օգնել պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին հաջողությամբ իրականացնել իրենց քաղաքական օրակարգերը: Այդ չափանիշների և մեխանիզմների կատարելագործումը կարող է նվազեցնել կոռուպցիան և կաշառակերությունը և բարելավել կառավարության արդյունավետությունը:

1.1. ԷԹԻԿԱՅԻ ԿԱՆՈՆԱԳԻՐՔԸ ԵՎ ՊՐՈՖԵՍԻՈՆԱԼ ՎԱՐՔԱԳԻԾԸ

Էթիկայի կանոնագրքերը սահմանում են այն հիմնական սկզբունքները, որոնք պետք է պահպանեն պետական ծառայողները՝ բարեվարքությունը, սեփական շահով չառաջնորդվելը և թափանցիկությունը: Հանրային կառույցի համար հատուկ աշխատանքային չափանիշների և գործելակերպերի սահմանման հարցում վարքագծի կանոնագիրքն առաջնորդվում է էթիկայի կանոնագրքով: Վարքագծի կանոնագիրքը սահմանում է տարբեր իրավիճակներում ակնկալվող մասնագիտական վարքագծի հատուկ չափանիշներ և ուղղորդում է պետական պաշտոնյաներին՝ թե՛ ինչպես վարվել այդ իրավիճակներում: Վարքագծի կանոնագրքերը նաև թափանցիկություն և հանրային հաշվետվողականություն են ապահովում կառավարության գործողություններում:

Միջազգային չափանիշներ

Լավ մշակված էթիկայի և վարքագծի կանոնագրքերն օգնում են բավարարել հասարակության, բիզնեսի առաջնորդների և քաղաքացիական հասարակության աճող ակնկալիքները՝ կառավարության ավելի մեծ թափանցիկության և բարեվարքության վերաբերյալ, և պատասխանատվություն են դնում կառավարությունների վրա՝ ապահովելու պետական պաշտոնյաների և ընտրված ներկայացուցիչների բարձր էթիկական չափանիշները: Դրանք նպաստում են հասարակության և պետական կառույցների և պաշտոնատար անձանց միջև վստահության ամրապնդմանը: Կարևոր է, որ և՛ քաղծառայողների և՛ ընտրված պաշտոնատար անձանց համար կազմվեն վարքագծի կանոնագրքեր, և որ կանոնագրքերի ամբողջական ընկալումն ապահովելու համար երաշխավորվի բոլոր պաշտոնատար անձանց վերապատրաստումը և ուղղորդումը: Կանոնագրքի պահանջները խախտելու դեպքում կարգապահական միջոցները և պատժամիջոցները պետք է հստակ ամրագրվեն և հետևողականորեն կիրառվեն:

Էթիկայի և մասնագիտական վարքագծի կանոնագրքերի են վերաբերում հետևյալ միջազգային կոնվենցիաները և չափանիշները.

- **Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի Պետական պաշտոնյաների վարքագծի կանոնների վերաբերյալ առաջարկությունները**⁷ և **Տեղական և տարածքային կառավարման մեջ ներգրավված բոլոր անձանց վարքագծի եվրոպական կանոնագիրքը**⁸ Եվրոպայի տեղական և տարածքային իշխանությունների համար ելակետային տեքստեր են՝ ուղղված բարեվարքության երաշխավորմանը:
- **Եվրոպայի խորհրդի «Տեղական մակարդակում հանրային բարեվարքության մասին»** հակիրճ ձեռնարկում⁹ ներկայացվում է հանրային բարեվարքության լավագույն գործելակերպի ամփոփ նկարագիրը: Դրանք լրացվում են **Հանրային բարեվարքության ուղեցույցով**¹⁰: Այն իրենից ներկայացնում է հանրային կազմակերպություններում հանրային բարեվարքության կիրառման գործնական քայլերի վերաբերյալ կենդանի փաստաթուղթ, որը պարունակում է դեպքերի ուսումնասիրություններ և օրինակներ Եվրոպայի խորհրդի անդամ երկրներից:

- **ՏՀԶԿ Հանրային բարեվարքության վերաբերյալ առաջարկությունը**¹¹ ուշադրությունը ժամանակավոր բարեվարքությունից տեղափոխում է դեպի համատեքստից բխող, վարքագծային և դիսկոլի վրա հիմնված մոտեցման՝ շեշտը դնելով ամբողջ հասարակության բարեվարքության մշակույթի ձևավորման վրա:
- **Կառավարության և քաղաքացիական ծառայության բարեվարքության արդյունավետ ստանդարտների ներդրման վերաբերյալ «Թրանսփարենսի ինթերնեշնլ»-ի միջազգային այս փաստաթուղթը**¹² տրամադրում է գործնական մեխանիզմներ ընտրված պաշտոնատար անձանց և քաղաքացիական ծառայողների համար՝բարեվարքության բարձր ստանդարտների ինստիտուցիոնալացման նպատակով:

Ազգային Համարեքսի

2018 թվականին «Հանրային ծառայության մասին» նոր օրենքի ընդունումը փոխեց պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների մոտեցումները բարեվարքության և վարքագծի կանոնների, ինչպես նաև էթիկայի հանձնաժողովների ձևավորման և բարեխղճության չափանիշների առաջնական վերաբերյալ:

ԿԿՀ-ն ստեղծվել է որպես բարեվարքության կանոնները կարգավորող մարմին և պատասխանատու է վարքագծի հիմնական սկզբունքների մեկնաբանման, հանրային ծառայողների, պաշտոնյաների համար ստանդարտ վարքագծի կանոնների մշակման և ոլորտային վարքագծի կանոնների ուղեցույցներ սահմանելու համար: Ակնհայտ է, որ 2019 թվականի նոյեմբերին ԿԿՀ-ի ստեղծումը նշանավորեց նոր դարաշրջան, առաջացնելով նոր ակնկալիքներ էթիկական կառավարման և հաշվետվողականության վերաբերյալ: Սակայն ԿԿՀ-ի կայացումը և լայնածավալ գործունեությունը դանդաղ են ընթանում:

Օրենսդրություն

Հայաստանում բարեվարքության համակարգը ապակենտրոնացված է.

ԿԿՀ-ն գործում է որպես բարեվարքության վերահսկող մարմին պետական պաշտոններ զբաղեցնող անձանց համար, բայց ոչ պատգամավորների, դատավորների, դատախազների, քննիչների, որոնք պետք է ստեղծեն սեփական էթիկայի հանձնաժողովներ: Այն չի կարգավորում հանրային ծառայողների հետ կապված էթիկական խնդիրները, բացառությամբ անհամատեղելիության պահանջների կամ այլ սահմանափակումների:

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը պահանջում է աջակցել խորհրդարանական բարեվարքության կարգավորմանը: Մասնավորապես, Սահմանադրության 107-րդ հոդվածում նշվում է, որ Ազգային ժողովի որոշմամբ կարող են ստեղծվել ժամանակավոր հանձնաժողովներ՝ պատգամավորական բարեվարքության հետ կապված հարցերի քննարկման և Ազգային ժողովին կարծիքներ ներկայացնելու համար:

Հայաստանի օրենսդրության համաձայն՝ Հայաստանում հանրային ծառայողների բարեվարքության կանոնները կարգավորող հաստատությունները հետևյալն են՝

- Աժ բարեվարքության հարցերով հանձնաժողով¹³,
- Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողով¹⁴,
- Սահմանադրական դատարան¹⁵,
- Դատավորների ընդհանուր ժողովի բարեվարքության և կարգապահական կոմիտե¹⁶,
- գլխավոր դատախազին կից էթիկայի հանձնաժողով¹⁷,
- էթիկայի հանձնաժողովներ, որոնք ստեղծվել են ծառայությունների այնպիսի տեսակների համար, ինչպիսիք են քաղաքացիական, հարկային, մաքսային, դիվանագիտական ծառայությունները և այլն¹⁸,
- պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների կադրային ստորաբաժանումներում նախատեսված բարեվարքության հարցերով կազմակերպչի պաշտոնը:

Ինչ վերաբերում է այլ համայնքային ծառայություններին և համայնքային պաշտոնյաներին, ապա էթիկայի հանձնաժողովների ձևավորման գործընթացը դեռևս օրենքով չի կարգավորվել: Մշակված և հստակեցված չեն նաև համայնքների ավագանու անդամների էթիկայի հանձնաժողովների ստեղծման և բարեվարքության կանոնների սահմանման մեխանիզմները:

Հանրային ծառայողների էթիկայի հանձնաժողովները հետամուտ են լինում անհամատեղելիության պահանջների և այլ սահմանափակումների, վարքագծի կանոնների խախտման և իրավիճակային շահերի բախման դեպքերի վերաբերյալ դիմումներին և առաջարկներ են մշակում համապատասխան կառույցներին կամ պաշտոնատար անձանց՝ խնդրո առարկա շահերի բախման իրավիճակը կանխելու կամ վերացնելու համար:

«Հանրային ծառայության մասին» օրենքի 46-րդ հոդվածի համաձայն՝ բարեվարքության հարցերով կազմակերպիչը հանրային ծառայողներին տրամադրում է անհամատեղելիության պահանջների, այլ սահմանափակումների, վարքագծի կանոնների վերաբերյալ մասնագիտական խորհրդատվություն, ներկայացնում շահերի բախման իրավիճակի լուծմանն ուղղված քայլեր ձեռնարկելու վերաբերյալ առաջարկություն¹⁹:

Ուղեցույցներ

«Հանրային ծառայության մասին» օրենքը սահմանում է, որ հանրային ծառայողների վարքագծի տիպային կանոնները սահմանվում են ԿԿՀ-ի կողմից՝ «Հանրային ծառայության մասին» օրենքով սահմանված վարքագծի սկզբունքների հիման վրա: Թեև անձնաժողովը սկսել է գործել 2019 թվականից, վարքագծի տիպային կանոնների մշակումը դեռ չի ավարտվել: Հանրային ծառայողի վարքագծի կանոնները սահմանվում են կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողովի կողմից մշակված վարքագծի տիպային կանոնների հիման վրա:

Հիմնական խնդիրն այն է, որ ոչ «Հանրային ծառայության մասին», ոչ էլ «Տեղական ինքնակառավարման մասին» օրենքը չեն կարգավորում համայնքների ավագանիների վարքագծի կանոնագրքերի ստեղծման կարգը: Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողովը սահմանում է հանրային ծառայողների վարքագծի կանոնագրքերի բնորոշ կանոնները:

Դատավորների բարեվարքության և կարգապահական հարցերի հանձնաժողովի ձևավորումը կարգավորվում է Դատական օրենսգրքով, որը սահմանում է դատավորների ընդհանուր ժողովի կողմից էթիկայի և կարգապահական հարցերի հանձնաժողովի ձևավորման պայմանները: Դատավորների էթիկայի և կարգապահական հարցերի հանձնաժողովը բաղկացած է ութ անդամից՝ վեց դատավոր և երկու ոչ դատավոր: Էթիկայի և կարգապահական հարցերի հանձնաժողովը դատավորի նկատմամբ հարուցում է կարգապահական վարույթ և իրականացնում Դատական օրենսգրքով նախատեսված այլ գործառույթներ ²⁰:

Ինչ վերաբերում է դատախազներին, ապա «Դատախազության մասին» օրենքը նախատեսում է, որ էթիկայի հանձնաժողովը բաղկացած է յոթ անդամից, այդ թվում՝ մեկ գլխավոր դատախազի տեղակալ, երեք իրավաբան, երեք դատախազ: Էթիկայի հանձնաժողովը նախագահում է գլխավոր դատախազի տեղակալը: «Դատախազության մասին» օրենքով սահմանված կարգապահական տույժը նշանակվում է գլխավոր դատախազի կողմից՝ էթիկայի հանձնաժողովի համապատասխան դրական եզրակացության հիման վրա ²¹:

Խորհրդարանական էթիկայի ժամանակավոր հանձնաժողովի ստեղծման, գործունեության և ընթացակարգի հիմնական պահանջները սահմանված են «Ազգային ժողովի կանոնակարգ» սահմանադրական օրենքով ²²: Այդուհանդերձ, ինչպես վկայում է Ազգային ժողովի հաստատված պրակտիկան, ԱԺ նախորդ նստաշրջաններում պատգամավորական էթիկայի ժամանակավոր հանձնաժողովի ձևավորում դեռևս տեղի չի ունեցել:

Հարկ է նշել, որ 2019 թվականից սկսած ՄԱԿ-ի Զարգացման ծրագրի (ՄԱԶԾ) «Ժամանակակից խորհրդարան՝ ժամանակակից Հայաստանի համար» ծրագիրն աջակցություն է տրամադրում Ազգային ժողովին՝ բարելավելու խորհրդարանական բարեվարքության համակարգը, որը ներառում է Ազգային ժողովի անդամների էթիկայի կանոնագրքի մշակումը ²³:

Քննիչների, ինչպես նաև այլ իրավապահ մարմինների, ազգային անվտանգության, ոստիկանության, քրեակատարողական և հարկադիր ծառայությունների համար ստեղծված էթիկայի հանձնաժողովները չեն կարգավորում վարքագծի կանոնների պահպանումը: Այդ իսկ պատճառով էթիկայի հանձնաժողովների ձևավորման գործընթացը իրավաբանորեն դեռ ավարտված չէ:

Լավ գործելակերպ

Հայաստանում էթիկայի և վարքագծի կանոնակարգի ներդրումն զգալի առաջընթաց չի արձանագրել: Ազգային մակարդակում կա Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողովի որոշման միայն մեկ օրինակ՝ վարքագծի կանոնների խախտման վերաբերյալ: 2019 թվականին Հանձնաժողովը վարույթ է հարուցել ՀՀ Հաշվեքննիչ պալատի անդամի կողմից էթիկայի կանոնները խախտելու փաստով՝ ՀՀ փաստաբանների պալատի անդամի բողոքի հիման վրա: Վարույթի արդյունքում Հանձնաժողովը հանգել է հետևյալ եզրակացության: Հանձնաժողովը նշել է, որ ՀՀ փաստաբանների պալատի անդամին ուղղված պատասխան նամակը չի արտացոլում հանրային ծառայողի կողմից սահմանադրական պարտքի, քաղաքավարության և մարդու իրավունքների պահպանման էությունը: Սակայն, հանրային ծառայողի վարքագծի կանոնների բացակայության դեպքում Հանձնաժողովը չունի իրավական հիմք՝ դա որակելու որպես վարքագծի կանոնների խախտում և այդ հիմքով առաջարկելու կարգապահական պատասխանատվության ենթարկել հաշվեքննիչ պալատի անդամին ²⁴:

1.2. ԲՈՂՈՔԱՐԿՄԱՆ ՄԵԽԱՆԻԶՄՆԵՐ

Բողոքարկման մեխանիզմները թույլ են տալիս քաղաքացիներին հետադարձ կարծիք ներկայացնել պետական մարմիններին իրենց կողմից ստացված ծառայությունների մակարդակի վերաբերյալ: Դրանք հաշվետվողականության կարևոր մեխանիզմ են, որոնք թույլ են տալիս քաղծառայողներին և ընտրված պաշտոնյաներին սահմանել, թե որ ոլորտներում են հանրային ծառայությունները մատուցվում ոչ արդյունավետ կամ ոչ արդյունաբախեն: Այն դեպքերում, երբ նման մեխանիզմների միջոցով բողոքներին արագ լուծում է տրվում, դա կարող է հող հանդիսանալ վստահության ավելացման համար:

Միջազգային չափանիշներ

Բողոքարկման մեխանիզմների նկատմամբ վստահություն ապահովելու համար տեղական մարմինները պետք է ձգտեն արագ և համապարփակ քննարկել և կարգավորել յուրաքանչյուր բողոք: Բողոքարկման մեխանիզմները կարելի է ավելի մատչելի դարձնել՝ կիրառելով մեկ պատուհանի սկզբունքը, որպեսզի քաղաքացիները կարիք չունենան որոնումներ կատարել տարբեր գրասենյակների և կայքերի միջև:

Եթե կառավարությունը նախաձեռնող լինի բողոքների կրկնվող պատճառների վերացման հարցում, բողոքարկման մեխանիզմների միջոցով հնարավոր կլինի նաև բացահայտել ծառայությունների մատուցման նոր մոտեցումներ և բարձրացնել քաղաքացիների մասնակցությունը: Այդ նպատակով բողոքարկման մեխանիզմների կիրառման հետ մեկտեղ պետք է անցկացվեն մատուցվող ծառայությունների պարբերական գնահատումներ, այդ թվում՝ հասարակական կարծիքի հարցումներ, ինչպես նաև տեղական իշխանությունների հետ փորձի և գործիքների փոխանակում՝ խրախուսելու լավ փորձի և արդյունավետ գործիքների ավելի լայն կիրառումը:

Հանրային ծառայությունների բողոքարկման մեխանիզմների վերաբերյալ չկան հատուկ միջազգային չափանիշներ: Սակայն, բողոքներին արձագանքելու մեխանիզմներն ու ընթացակարգերը ներառված են տեղական մարմինների գործերին հանրության մասնակցության իրավունքի միջազգային իրավական փաստաթղթերում, և քաղաքացիական հասարակության համար առկա են բազմաթիվ օգտակար ուղեցույցներ և ձեռնարկներ, այդ թվում՝

- Տեղական **ինքնակառավարման եվրոպական խարտիայի Տեղական իշխանությանը մասնակցելու մասին լրացուցիչ արձանագրությունը**²⁵ ապահովում է այդ իրավունքի միջազգային իրավական երաշխիքը այդ թվում քաղաքացիների բողոքներին և առաջարկներին պատասխանելու մեխանիզմների և ընթացակարգերի ստեղծումը
- **Թրանսփարենսի ինթերնեշնլի**²⁶ այս փաստաթղթում նկարագրվում են համայնքային բողոքներին ընթացք տալու մեխանիզմ կիրառելու լավագույն գործելակերպերը:
- **Դանիայի փախստականների խորհրդի**²⁷ ձեռնարկում նկարագրվում է, թե ինչպես կարելի է ստեղծել և կառավարել բողոքների մեխանիզմները:
- **Վորլդ Վիժն**²⁸ կազմակերպության այս փաստաթղթում նկարագրվում են զարգացման գործակալությունների կողմից կիրառվող գործիքները՝ բողոքներ ստանալու համար:

Ազգային Համայնքային

Բողոքների մեխանիզմները՝ որպես պետական մարմիններին դիմելու իրավունքի բաղադրիչ, կարգավորվում են Հայաստանի Սահմանադրության 53-րդ հոդվածով, որով յուրաքանչյուր ոք ունի անհատապես կամ այլոց հետ մեկտեղ պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին ու պաշտոնատար անձանց հանրագիր ներկայացնելու և ողջամիտ ժամկետում պատշաճ պատասխան ստանալու իրավունք:

Բողոքների մեխանիզմների մշակումը կարևոր նշանակություն ունի խնդիրները բացահայտելու, դրանք լուծելու և պետական ծառայությունները բարելավելու տեսանկյունից՝ հասարակության վստահությունը բարձրացնելու համար: Այն առանձնահատուկ նշանակություն ունի տեղական մակարդակի համար, քանի որ վերջինս քաղաքացիների համար առաջին կապուղին է հանրային ծառայություններից օգտվելու հարցում, և դրանք կարևոր է մշակել թափանցիկության և հրապարակայնության սկզբունքներին համապատասխան ²⁹:

Հայաստանում ՏԻՄ համակարգը դեռ ձևավորման փուլում է և հարյուրավոր համայնքներ դեռ պետք է անցնեն միավորման/խոշորացման գործընթացով: Բացի այդ, իրավաբանորեն այն այնքան էլ լավ չի սահմանված, քանի որ դեռևս շատ հարցեր լուծվում են կենտրոնական կամ մարզպետի մակարդակով, և առկա է սեփական հարցերը լուծելու նախաձեռնության պակասի խնդիր, կախվածություն կենտրոնական մակարդակի որոշումների կայացումից, ինչպես նաև անկախության բացակայություն (որից զրկելը հնարավոր է):

Բարձր որակի հանրային ծառայություններ ապահովելու նպատակով ՀՀ արդարադատության նախարարությունը Երևանի կենտրոնում ստեղծեց առաջին Հանրային ծառայությունների միասնական գրասենյակը՝ համախմբելով ՔԿԱԳ, Իրավաբանական անձանց պետական ռեգիստրի, Պետական եկամուտների կոմիտեի Ազգային արխիվի, Սոցիալական ապահովության ծառայության, Միգրացիոն ծառայության, Կադաստրի կոմիտեի, Թաղման բյուրոյի, ինչպես նաև նոտարների ծառայությունները: Հանրային ծառայությունների միասնական գրասենյակը ստեղծվել է Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2019-2023 թվականների գործողությունների ծրագրին համապատասխան՝ հանրային ծառայություններից օգտվող քաղաքացիների սպասարկումը բարելավելու նպատակով: Այն հիմնված է հանրային ծառայությունների մատուցման մեկ պատուհանի սկզբունքի վրա: Ընդհանուր առմամբ, հետադարձ կապի համակարգը, այդ թվում՝ վիճակագրական և բովանդակային վերլուծությունը, երկրում լավ զարգացած չէ:

Օրենսդրություն

Չկան տեղական ինքնակառավարման մարմինների բողոքարկման մեխանիզմների ստեղծումը նախատեսող կոնկրետ իրավական դրույթներ, և հաշվի առնելով կենտրոնական իշխանությունների կարգավորման կամ նման գործընթացի դյուրացման բացակայությունը, տեղական ինքնակառավարման մարմիններն ազատ են ըստ իրենց հայեցողության ընդունելու բողոքարկման մեխանիզմները:

«Հանրագրերի մասին» օրենքը հնարավորություն է տալիս բարձրաձայնել հանրային նշանակության խնդիրներին կամ ահազանգել պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների և պաշտոնատար անձանց գործունեության թերությունների մասին ³⁰:

Ուղեցույցներ

Ներկայումս բողոքարկման մեխանիզմների մշակման կոնկրետ չափորոշիչներ չկան, քանի որ այդ մեխանիզմները պետք է հարմարեցվեն տեղական համատեքստին՝ հաշվի առնելով գործոնները, ինչպիսիք են մշակութային նորմերը, գոյություն ունեցող հաստատությունները, սոցիալական մոդելները և այլն: Չնայած չկան բողոքարկման մեխանիզմի զարգացման կոնկրետ դրույթներ, գոյություն ունի հիմնարար սկզբունքների շուրջ ընդհանուր կոնսենսուս, ինչը ենթադրում է, որ մեխանիզմը պետք է լինի թափանցիկ, անկախ, հաշվետու, մատչելի, անվտանգ և դյուրին օգտագործման համար: ³¹

Հարկ է նշել նաև Թրանսփարենսի ինթերնեշնլի կողմից մշակված արդյունավետ բողոքարկման մեխանիզմների կիրառման լավագույն փորձի մասին ուղեցույցը ³²: Այս ուղեցույցի նպատակն է առանձնացնել ուղենշող սկզբունքներ ու հաջողված փորձեր՝ ստեղծելու և կիրառելու բողոքարկման մեխանիզմներ, որոնք քաղաքացիների համար կապահովեն անվտանգ ուղիներ մասնավոր և հանրային կառույցների հետ կապված ցանկացած կոռուպցիոն ռիսկի կամ միջադեպի մասին ահազանգելու:

Լավ գործելակերպ

Պետական և տեղական մարմինների աշխատանքի արդյունավետության բարձրացման և նրանց նկատմամբ հանրային վստահության ամրապնդման նպատակով բողոքարկման մեխանիզմների հաջողված օգտագործման դեպքերի վերաբերյալ կան մի քանի օրինակներ: Այդպես՝ 2018 թվականին Հայաստանի արդարադատության նախարարությունն առաջարկել է դիտարկել պետական կառավարման հաշվետվողականության և թափանցիկության, ինչպես նաև հանրային ծառայությունների արդյունավետության բարձրացմանը միտված առցանց հարցումների միասնական պորտալի ստեղծումը (e-request.am): Առցանց հարցումների միասնական պորտալը հնարավորություններ է ընձեռում առանց պետական մարմիններին այցելելու ներկայացնել առցանց դիմումներ, հարցումներ կամ բողոքներ: Պորտալի գործունեության իրավական հիմքերը սահմանված են ՀՀ կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 26-ի N 524-Ն որոշմամբ:

1.3. ԲՈՂՈՔՆԵՐԻ ԼՈՒԾՄԱՆ ՄԵԽԱՆԻԶՄՆԵՐԸ

Բողոքների լուծման մեխանիզմները (այսուհետ՝ ԲԼՄ) այն գործիքներն են, որոնք դուրս են գալիս բողոքարկման մեխանիզմների և հետադարձ կապի այլ միջոցների շրջանակից, քանի որ քաղաքացիները կարող են օգտագործել ԲԼՄ-ն՝ դիմելու պետական կառույցներին և տեղական համայնքներին՝ ներկայացնելով իրենց մտահոգությունը՝ իրենց իսկ վրա քաղաքականությունների իրականացման ազդեցության վերաբերյալ: Այն դեպքերում, երբ պետական գերատեսչության քաղաքականությունը անդրադառնում է քաղաքացիների շահերի վրա, կամ կենտրոնական կառավարության կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից ընդունված որոշումը դժգոհություն է առաջացնում քաղաքացիների կողմից, շահագրգիռ կողմերը կարող են օգտվել պետական գերատեսչությունների և տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից մշակված բողոքների լուծման համակարգից՝ ներկայացնելու իրենց բողոքները: Բողոքների լուծման մեխանիզմը չի նախատեսված դատարանը կամ ստուգումների համակարգին կամ պաշտոնական հետաքննությունը փոխարինելու համար, նաև այն չի կիրառվում հանցանքի տարր պարունակող արարքների, օրինակ՝ կոռուպցիայի դեպքերի վերաբերյալ բողոքների քննման համար: ԲԼՄ-ները նախատեսված են բողոքներին համագործակցային հիմքերով լուծումներ տալու համար:

Միջազգային չափանիշներ

Բողոքների լուծման մեխանիզմներն առաջնային ծառայություն են, որն օգտագործվում է քաղաքացիների կողմից՝ բողոքների և (կամ) գանգատների արդյունավետ կարգավորման նպատակով: ԲԼՄ-ներից կարող են օգտվել նաև մասնավոր ընկերությունները՝ իրենց ռիսկերը մեղմելու համար: Այդ ամենը հաշվի առնելով, ԲԼՄ-ները վեճերի լուծման արագ և արդյունավետ մեխանիզմ են՝ առանց դատական հայցի ներկայացման անհրաժեշտության:

Բողոքների լուծման արդյունավետ մեխանիզմները ծառայում են կոռուպցիայի և չարաշահումների դրսևորումների բացահայտմանը և կոռուպցիայի կանխարգելմանն ուղղված քաղաքականության ձևավորմանը: Դրանց հասանելիությունը բարելավելու համար կարևոր է բարելավել ԲԼՄ-ների վերաբերյալ հանրային իրազեկությունը և անվճար խորհրդատվություն տրամադրել քաղաքացիներին՝ բողոքների դիմումների ձևակերպման և ներկայացման գործընթացի վերաբերյալ:

Բողոքների լուծման մեխանիզմների չափանիշները սահմանվում են միջազգային կազմակերպությունների կողմից, այդ թվում՝ Համաշխարհային բանկի, Ասիական զարգացման բանկը (ԱԲԲ), Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպության (ՏՀԵԿ), ՄԱԿ-ի Զարգացման ծրագրի (ՄԱ ԶԾ) և Եվրոպական հանձնաժողովի: Այդ չափանիշները հիմնականում ներառված են քաղաքացիների իրավունքների պաշտպանության իրավական դաշտում: Դրանք ներկայացված են հետևյալ ուղեցույցներում:

- **Հանրային ծառայությունների հուսալիություն. քաղաքացիների իրավունքների ապահովումը.**³³ ՏՀԶԿ-ի այս փաստաթուղթը վերաբերում է քաղաքացիների՝ լսելի լինելու իրավունքին՝ պետական կառույցների կողմից հաստատված իրավական դաշտի միջոցով:
- **ՏՀԶԿ, Հանրային ծառայության ղեկավարման և հնարավորությունների խորհրդի հանձնարարական, OECD/LEGAL/0445**³⁴. հանձնարարականը նախատեսում է 14 սկզբունք, որոնք կանխորոշում են հանրային ծառայության արդյունավետությունը:
- **Ինչպես Եվրամիության մակարդակով բողոք ներկայացնել Եվրոպական հանձնաժողովի միջոցով**³⁵. գրքույկ, որը ներկայացնում է քաղաքացիների՝ Եվրոպական հանձնաժողովին դիմելու և բողոք ներկայացնելու ուղիները:
- Գործարար ծրագրի իրականացման ընթացքում քաղաքացիների իրավունքների պաշտպանության վերաբերյալ միջազգային կառույցների կողմից մշակված ուղեցույցը ներառում է **ԱԶԲ-ի՝ «Բողոքների լուծման մեխանիզմների զարգացումը» փաստաթուղթը**³⁶:

Ազգային Համատեքստ

Յուրաքանչյուր պետություն պետք է հանդես գա որպես իր երկրում մարդու հիմնարար իրավունքների պաշտպանության երաշխիք: Նման պաշտպանության ուղիներից մեկը դատական և ոչ դատական պաշտպանությունն է: Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունում ամրագրված է, որ յուրաքանչյուր ոք ունի իր իրավունքների և ազատությունների արդյունավետ դատական պաշտպանության իրավունք: Այս դրույթը վերաբերում է մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության համար միջազգային ատյաններ դիմելու յուրաքանչյուր մարդու իրավունքին: Դատական պաշտպանության իրավունքի հետ սերտորեն կապված է արդար դատաքննության իրավունքը, որը համարվում է անձի հիմնարար իրավունք՝ ամրագրված Սահմանադրության 63-րդ հոդվածով:

Արդար դատաքննության իրավունքը պետք է մեկնաբանվի օրենքի գերակայության լույսի ներքո, որը պահանջում է դատավարության մասնակիցներից ունենալ արդյունավետ պաշտպանության միջոցներ, որոնք հնարավորություն կտան պաշտպանել իրենց քաղաքացիական իրավունքները: Դատավարությունը ներառում է հարակից բոլոր պահանջների համակցված քննությունը, որոնք ուղղված են մեկ ընդհանուր խնդրի լուծմանը, այն է՝ այդ գործի շրջանակներում անձի խախտված իրավունքի վերականգնմանը:

Իրավական պաշտպանություն ապահովելու դատարանների արդյունավետությունը պայմանավորված է նրանով, որ օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտերը պարտադիր են Հայաստանի Հանրապետության ողջ տարածքում կատարման համար այն անձանց կողմից, որոնց վերաբերում է դատական ակտը: Դատական ակտերի կատարումն ապահովվում է Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարության հարկադիր կատարման ծառայության միջոցով:

Բողոքների լուծման մեխանիզմների կիրառման պրակտիկան այս օրերին ձևավորվում է, և Հայաստանի բնակչությունը գնալով ավելի ու ավելի է կրթվում իրավական ասպեկտների և սեփական իրավունքների վերաբերյալ:

Օրենսդրություն

Բողոքների լուծման վերաբերյալ ՀՀ Սահմանադրության հիմնական դրույթներն իրենց կարգավորումն են գտել «Վարչարարության հիմունքների և վարչական դատավարության մասին» օրենսգրքում, «Վարչական իրավախախտումների մասին», «Վարչական դատավարության օրենսգրքում», «Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում», «Քրեական դատավարության օրենսգրքում» և այլն:

Իրենց իրավունքները պաշտպանելու նպատակով ֆիզիկական անձինք իրավունք ունեն բողոքարկել վարչական ակտերը, ինչպես նաև վարչական մարմնի գործողությունները կամ անգործությունը: Այս դրույթը ամրագրված է «Վարչարարության հիմունքների և վարչական դատավարության մասին» օրենսգրքի 69-րդ հոդվածում: Վարչական բողոքը կարող է ներկայացվել ակտն ընդունած վարչական մարմնին կամ վարչական մարմնի վերադաս վարչական մարմնին³⁷:

Վարչական ակտը կարող է բողոքարկվել ինչպես վարչական, այնպես էլ դատական կարգով: Եթե ակտը բողոքարկվել է ինչպես վարչական, այնպես էլ դատական կարգով, բողոքարկվող ակտը ենթակա է դատական քննության, և այս դեպքում վարչական մարմնում հարուցված վարույթը պետք է կարճվի:

Արդար դատաքննության իրավունքի վերաբերյալ իրավական դրույթների ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ իր իրավունքի ենթադրյալ խախտման դեպքում անձը կարող է դիմել դատարան՝ այն վերականգնելու կամ այլ պահանջներով: Այս իրավունքը չի կարող անհիմն սահմանափակվել: Այն ամրագրված է նաև ՀՀ Սահմանադրությամբ, ըստ որի՝ յուրաքանչյուր ոք ունի պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների և պաշտոնատար անձանց ապօրինի կամ անգործության, իսկ օրենքով սահմանված դեպքերում՝ նաև օրինական կառավարման հետևանքով պատճառված վնասի հատուցման իրավունք:

Ուղեցույցներ

2018 թվականին Հայաստանի կառավարությունը գերակա առաջնահերթություն հայտարարել մարդու իրավունքների ինստիտուցիոնալ պաշտպանության համակարգված քաղաքականության մշակումն ու իրականացումը: Այս համատեքստում 2019 թվականին ՀՀ կառավարությունը հաստատել է Մարդու իրավունքների պաշտպանության ազգային ռազմավարությունը և դրա 2020-2022 թվականների գործողությունների ծրագիրը: Ռազմավարությունը տրամադրում է մարդու իրավունքների հետ կապված իրավիճակի, ինչպես նաև նախորդ գործողությունների ծրագրերի գնահատում, նախանշում է այդ ռազմավարության սկզբունքները, նպատակները, առաջնահերթությունները, վերահսկումը և համակարգումը, հաշվետվողականությունը և գնահատման մեխանիզմները: Ռազմավարության նպատակների և խնդիրների իրականացման համար ծրագրվել են կոնկրետ և չափելի գործողություններ, որոնք արտացոլված են 2020-2022 թվականների գործողությունների ծրագրում: Գործողությունների ծրագիրն անդրադառնում է մարդու իրավունքների պաշտպանության հետևյալ ոլորտներին. կյանքի իրավունք, խոշտանգումների արգելում, արդար դատաքննության իրավունք,

հավաքների և տեղեկատվության ազատություն, առողջության իրավունք, աշխատանքային իրավունք, կրթության իրավունք, սեփականության իրավունք, հավասար իրավունքներ, խտրականության արգելում, երեխաների իրավունքների պաշտպանություն ³⁸:

Լավ գործելակերպ

2020 թվականին գործարկվել է Մարդու իրավունքների ազգային ռազմավարության էլեկտրոնային հարթակը www.e-rights.am հասցեով: Հարթակը հնարավորություն է ընձեռում առցանց ծանոթանալու Մարդու իրավունքների ազգային ռազմավարությանը և դրանից բխող Գործողությունների ծրագրին, հրապարակելու պետական մարմինների կողմից ներկայացված հաշվետվությունները, մեկնաբանություններ ներկայացնելու իրադարձությունների վերաբերյալ: Բնակչության իրազեկվածությունը բարձրացնելու նպատակով մարդու իրավունքների պաշտպանությանն առնչվող գործողություններն առանձնացվել են ըստ իրավունքների տեսակների, որտեղ նշվում է նաև արդար դատաքննության իրավունքը: Հարթակը հնարավորություն է ընձեռում առցանց ծանոթանալու Մարդու իրավունքների ազգային ռազմավարությանը և դրանից բխող Գործողությունների ծրագրին, հրապարակելու պետական մարմինների կողմից ներկայացված հաշվետվությունները, մեկնաբանություններ ներկայացնելու իրադարձությունների վերաբերյալ: Բնակչության իրազեկվածությունը բարձրացնելու նպատակով մարդու իրավունքների պաշտպանությանն առնչվող գործողություններն առանձնացվել են ըստ իրավունքների տեսակների, որտեղ նշվում է նաև արդար դատաքննության իրավունքը: Այս հարթակը թափանցիկություն և հաշվետվողականություն է ապահովում Մարդու իրավունքների ռազմավարության և դրա գործողությունների ծրագրերի հետ կապված բոլոր գործընթացների համար:

1.4. ԱԶԴԱՐԱՐՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Կոռուպցիան և հանրության շահերին, ներառյալ հանրային առողջությանը, վնասող այլ գործողությունները, առավել տարածված են այն կազմակերպություններում, որտեղ բացակայում է թափանցիկության և վերահսկողության մշակույթը: Ազդարարն այն անձն է, ով բացահայտում է մասնավոր կամ պետական կազմակերպությունում անօրինական կամ ոչ բարոյական գործունեության մասին փաստերը: Որևէ իրավախախտման կամ հանրության շահին վնաս պատճառող գործողությունների և բացթողումների մասին ահազանգող ազդարարի իրավունքները պետք է պաշտպանվեն հատուկ օրենքներով: Ազդարարը սովորաբար աշխատում է այն կազմակերպությունում, որի խախտումների մասին նա ահազանգում է, թեև ազդարար կարող է լինել նաև ենթակապալառուն, մատակարարը, չվարձատրվող պրակտիկանտը կամ կամավորը: Ազդարարների պաշտպանությունը կարևոր է նաև մասնավոր հատվածում, հատկապես այն դեպքում, երբ նրանք բացահայտում են պաշտոնատար անձանց կաշառակերության դեպքերը կամ շրջակա միջավայրին կամ հանրային առողջությանը և անվտանգությանը վնաս հասցնող գործելակերպը:

Միջազգային չափանիշներ

Ազդարարները իրենց մտահոգությունները հաճախ ներկայացնում են ներքին կարգով՝ կազմակերպությանը, կամ էլ դիմում են կարգավորող կամ իրավապահ մարմիններին, այլ ոչ թե հրապարակայնորեն ահազանգում խախտումների մասին: Ազդարարների պաշտպանությունը և թափանցիկությանը և երկխոսությանը առաջնահերթություն տվող կազմակերպչական մշակույթը նպաստում է հանրային հաշվետվողականությանը, վստահություն է ձևավորում կառավարության բարեվարքության նկատմամբ և խրախուսում է խախտումների և կոռուպցիայի մասին հաղորդումներ ներկայացնելը: Ազդարարների պաշտպանութ յունը կարող է դրդել աշխատակիցներին հաղորդել չարաշահումների մասին՝ առանց վախենալու վրեժխնդրությունից, և խթանում է թափանցիկությունն ու վստահությունը կազմակերպության ներսում, ինչպես նաև հասարակության շրջանում, որ բարեվարքության նորմերը պահպանվում են, իսկ խախտումները հայտնաբերվում են և շտկվում:

Ազդարարների իրավունքները կարող են երաշխավորվել՝ սահմանելով հստակ գործընթացներ և ապահովելով բացահայտման ապահով գաղտնի ուղիներ: Անհրաժեշտ է ներդնել և հետևողականորեն կիրառել իրավական պաշտպանության հստակ միջոցներ, այդ թվում՝ տույժեր, որոնք ուղղված են ճնշումների ենթարկվող ազդարարների փոխհատուցմանը: Տեղական ինքնակառավարման մարմինների և պետական կառավարման մարմինների կադրերի բաժնի աշխատակիցների վերապատրաստումը պետք է ուղեկցվի հանրության շրջանում իրազեկվածության բարձրացմամբ, որպեսզի քաղաքացիներն ու պետական ծառայողներն ըմբռնեն իրազեկման հանրային օգուտը՝ աշխատանքի արդյունավետության, պետական մարմինների նկատմամբ վստահության և ծառայությունների որակի ապահովման առումով:

Ազդարարների պաշտպանության հարցերը կարգավորվում են հետևյալ միջազգային կոնվենցիաների և իրավական նորմատիվների ներքո:

- Հանրային շահերից բխող տեղեկատվություն տարածողներին պաշտպանելու համապարփակ և արդյունավետ մեխանիզմների ստեղծումը ՄԱԿ-ի և Եվրոպայի խորհրդի³⁹, ինչպես նաև Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպության (ՏՀԶԿ)⁴⁰ հանձնարարականն է:
- Եվրոպայի խորհրդի Կոնգրեսի «Ազդարարների պաշտպանության մասին- տեղական և տարածաշրջանային իշխանությունների մարտահրավերներն ու հնարավորությունները» բանաձևը և հանձնարարականը կոչ են անում «տեղական և տարածաշրջանային իշխանություններին հաստատել և տարածել ազդարարման քաղաքականություն՝ համապատասխան ներքին և անանուն հաշվետվության ուղիներով և ապահովել անկախ նշանակված հաստատություններ՝ ուղղված տեղեկատվության բացահայտումը վերահսկելուն⁴¹»:
- Կոռուպցիայի դեմ ՄԱԿ-ի կոնվենցիան⁴² միակ պարտադիր իրավաբանական ուժ ունեցող համընդհանուր հակակոռուպցիոն գործիքն է,
- Այն համալրվում է Կոնվենցիայի տեխնիկական ուղեցույցով⁴³:
- Եվրոմիության իրավունքի խախտումների մասին հաղորդող անձանց պաշտանու-

թյան մասին ԵՄ հրահանգը, պահանջում է, որ ԵՄ կառավարությունները համապատասխանեն նվազագույն չափանիշներին՝ հաղորդումների ներկայացման համար ուղիներ ստեղծելու և ազդարարներին իրավական պաշտպանություն ապահովելու համար⁴⁴:

- **Եվրոպայի խորհրդի «Կոռուպցիայի մասին» քրեական իրավունքի կոնվենցիայի (ETS No. 173)** ⁴⁵ նպատակն է համակարգել կոռուպցիոն գործելակերպի քրեականացումը և բարելավել միջազգային համագործակցությունը հանցագործությունների հետապնդման գործում:
- Եվրոպայի խորհրդի **Քաղաքացիական իրավունքի կոռուպցիայի մասին կոնվենցիան (ETS No. 174)** ⁴⁶ սահմանում է կոռուպցիայի հետևանքով տուժած անձանց իրավական պաշտպանության միջոցների արդյունավետ կիրառման միջազգային կանոնները:

Ազգային Համապետք

Հայաստանում ազդարարների իրավական ռեժիմի կարգավորման անհրաժեշտությունը առաջին անգամ ամրագրվել է 2014 թվականին ընդունված պետական կառավարման համակարգում կոռուպցիայի դեմ պայքարի հայեցակարգում: 2017 թվականի հունիսի 9-ին ընդունվել է «Ազդարարման համակարգի մասին» ՀՀ օրենքը:

Հայաստանում ազդարարման համակարգը ապակենտրոնացված է: Պաշտպանություն և վերահսկողություն ապահովելու, մոնիտորինգի, ազդարարների պաշտպանության վերաբերյալ տվյալների հավաքագրման համար պատասխանատու կենտրոնական կառավարման մարմին Հայաստանում չկա: Առանձին պետական և հանրային մարմինները պետք է ստեղծեն հաշվետվության ուղիները, ստանան և ուսումնասիրեն հաշվետվությունները և ապահովեն պաշտպանությունը:

Երկարաժամկետ հեռանկարում ազդարարների պաշտպանության պատշաճ գործառույթը կարող է դառնալ թափանցիկության և հաշվետվողականության բարձրացման հիմնական գործիքը: Այդ նպատակով ստեղծվել է ազդարարների անանուն հաղորդումների միասնական էլեկտրոնային հարթակը՝ www.azdararir.am հասցեով: Էլեկտրոնային հարթակն օգնում է այն անձանց, ովքեր ցանկանում են անանուն կերպով հայտնել Քրեական օրենսգրքով նախատեսված կոռուպցիոն հանցագործությունների մասին և այն գործարկվում է Գլխավոր դատախազության կողմից: Այս համակարգը շահերի բախման դեպքերի, բարեվարքության կանոնների խախտման, անհամատեղելիության և այլ սահմանափակումների վերաբերյալ հաղորդումների ներկայացում չի նախատեսում: Ավելին, հաշվի առնելով, որ արձանագրված դեպքերը զննում է գլխավոր դատախազությունը, այն ոչ քրեական բողոքները չի փոխանցում համապատասխան մարմիններին, այդ թվում՝ ԿԿԿ-ին, որը նույնպես միացված չէ հարթակին:

ԹԻՀԿ-ի հարցմանն ի պատասխան՝ գլխավոր դատախազությունը հայտնել է, որ 2020 թվականին ստացել է կոռուպցիայի հետ կապված 140 հաղորդում, որից 119-ը՝ անանուն: Էլեկտրոնային հարթակով ստացված միայն մեկ դեպք է Գլխավոր դատախազությունն ուղարկվել քննչական ծառայություն՝ քրեական գործ հարուցելու համար:

Օրենսդրություն

Ազդարարի սահմանումը տրված է «Ազդարարման համակարգի մասին» ՀՀ օրենքով: Օրենքի 2-րդ հոդվածում ասվում է. «Ազդարարը ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձ է, որը սույն օրենքով նախատեսված կարգով բարեխղճորեն հաղորդում է տեղեկություններ կոռուպցիոն բնույթի դեպքի կամ շահերի բախման կամ բարեվարքության կանոնների կամ անհամատեղելիության պահանջների կամ այլ սահմանափակումների կամ հայտարարագրման հետ կապված խախտման կամ հանրային շահերին ուղղված այլ վնասի կամ դրանց սպառնալիքի վերաբերյալ՝ կապված այն պաշտոնատար անձի կամ մարմնի հետ, որի հետ նա գտնվում կամ գտնվել է աշխատանքային կամ քաղաքացիաիրավական կամ վարչաիրավական հարաբերությունների մեջ, կամ որին դիմել է ծառայությունների մատուցման նպատակով, կամ որը սխալմամբ ընկալվել է որպես ազդարար: Անձը համարվում է սխալմամբ ընկալվող ազդարար, եթե նա չազդարարելով ընկալվել է որպես ազդարար այլ անձանց կողմից, կամ որի հանդեպ կիրառվել են վնասակար գործողություններ»: ⁴⁷

«Ազդարարման համակարգի մասին» գործող օրենքը անդրադառնում է կոռուպցիոն հանցագործությունների մասին տեղեկատվության հաղորդման ուղիների ստեղծմանը, և ավելի քիչ՝ ազդարարներին պաշտպանելուն, թեև օրենքի շրջանակն ավելի լայն է և կարող են արձանագրվել տարբեր տեսակի խախտումներ, այդ թվում՝ կոռուպցիոն հանցագործություններ և այլ հակակոռուպցիոն սահմանափակումներ:

Օրենքը նախատեսում է հաշվետվության երկու ուղիներ՝ ներքին և արտաքին: Բացի այդ, այն նախատեսում է քրեական գործերի վերաբերյալ անանուն հաղորդման հնարավորություն էլեկտրոնային հարթակի միջոցով, որին հետևում է գլխավոր դատախազությունը: Օրենքը պահանջում է, որ հաշվետվությունները կազմվեն բարեխղճորեն և այդ եղանակով նկարագրում է որպես «կասկածի ողջամիտ հիմքեր»:

Օրենքը նաև սահմանում է, որ ազդարարն ունի իր անձնական տվյալների գաղտնիության, վնասակար գործողություններից և դրանց հետևանքներից պաշտպանության իրավունք: Անանուն հաղորդում ներկայացնելիս երաշխավորվում է ազդարարի անձնական տվյալների չբացահայտումը ինչպես իրավասու մարմնին, այնպես էլ այլ անձանց ⁴⁸:

Ուղեցույցներ

Ազդարարման գործընթացին նպաստելու նպատակով ՀՀ կառավարությունը մշակել է անանուն ազդարարման միասնական էլեկտրոնային հարթակ, որն ընդունվել է 2018 թվականին՝ «Ազդարարման միասնական էլեկտրոնային հարթակի տեխնիկական նկարագիրը և վարման կարգը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության որոշման հիման վրա: Հրամանով սահմանվել են ազդարարման միասնական էլեկտրոնային հարթակի կարգավորման ուղեցույցներն ու ընթացակարգերը:

Երբ ազդարարը անանուն հաղորդում է տալիս, նրա անանունությունը երաշխավորվում է ծածկարելով նրա համացանցային հաղորդակարգի հասցեն (Internet Protocol Address): Հարթակ մուտք գործող անձանց հնարավորություն է տրվում ընտրել իրենց նախընտրած տարբերակը՝ անանուն և (կամ) տվյալներ ներկայացնելու միջոցով ահազանգելու, ահազանգողի

կողմից ընտրված եղանակով համապատասխան դաշտերում լրացնել տվյալները, կցել հաղորդմանը վերաբերող կապված էլեկտրոնային նյութերը, լրացված տվյալների ստուգումից հետո հաստատել հաղորդումը և ներկայացնել համակարգի հաշվետվությունների կառավարման մոդուլ ⁴⁹: Էլեկտրոնային հարթակը պարունակում է նաև ուղեցույցներ, թե ինչպես կարելի է անանուն ազդարարել, ինչպես անել դա տվյալների փոխանցման միջոցով, ինչ անել ազդարարելուց հետո, ինչպես թաքցնել սարքի համացանցային հաղորդակարգի հասցեն և այլն:

2019 թվականին ԹԻՀԿ-ը ԹԻ-Չեխիայի Հանրապետության հետ համատեղ հրատարակել է «Ազդարարի ուղեցույցը», որի նպատակն է հնարավորինս պարզ ներկայացնել օրենսդրությունը և կանոնակարգերը ազդարարողների համար: Բացի այդ, մշակվել են մի շարք ձևանմուշներ և իրազեկվածության բարձրացման տեսահոլովակներ, որոնք աջակցում են ազդարարներին գրագետ գործելու այն իրավիճակներում, որոնց նրանք կարող են հանդիպել իրական կյանքում ⁵⁰: «Ազդարարի ուղեցույցում» լուսաբանվում են մի շարք հարցեր, մասնավորապես՝ ազդարարների և նրանց փոխկապակցված անձանց իրավունքները, պարտականությունները, ազդարարների և նրանց փոխկապակցված անձանց իրավունքների պաշտպանության հնարավորությունները, ՁԼՄ-ների դերը ազդարարման հարցում և այլն: ⁵¹

Լավ գործելակերպ

2017 թվականին «Ազդարարման համակարգի մասին» օրենքի ընդունումից ի վեր Հայաստանում չեն արձանագրվել ազդարարին պաշտպանություն առաջարկելու դեպքեր, որը նաև կբարձրացնի վստահությունը համակարգի նկատմամբ և կխթանի ազդարարման գործելակերպը: Հասանելի են միայն էլեկտրոնային հարթակի միջոցով ներկայացված հաղորդումների համար տվյալները : ⁵²

1.5. ՏԵՂԵԿԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԲԱՅԱՀԱՅՏՈՒՄ. ԳՈՒՅՔԻ ՀԱՅՏԱՐԱՐԱԳՐՈՒՄ ԵՎ ՇԱՀԵՐԻ ԲԱԽՈՒՄ

:

Բացահայտումը տեղեկատվության առանձին տեսակների պարբերաբար հրապարակումն ու թարմացումն է, որը երբեմն պահանջվում է օրենքով, օրինակ՝ պաշտոնատար անձանց ֆինանսական շահերի հայտարարագրումը: Այն կարող է նպաստել հակակոռուպցիոն միջոցառումներին՝ նախատեսելով գույքի հայտարարագրում և շահերի բախման վտանգ պարունակող տեղեկատվության հրապարակում: Շահերի բախում առաջանում է կամ կարող է առաջանալ, երբ պաշտոնատար անձանց անձնական գույքը կամ շահերը կարող են անթույլատրելի կերպով անդրադառնալ իրենց պաշտոնական պարտականությունների կատարման ընթացքում վարվող քաղաքականությունների և ընդունված որոշումների վրա

Միջազգային չափանիշներ

Տեղեկատվության բացահայտման պահանջները բարձրացնում են տեղական մարմինների որոշումների թափանցիկության և նպատակահարմարության վերաբերյալ քաղաքացիների վստահությունը: Դրանք նաև օգնում են պաշտոնատար անձանց ստանալ պարբերաբար թարմացվող տեղեկատվություն, որը թույլ է տալիս կանխել աշխատակիցների միջև շահերի բախումը: Ֆինանսական միջոցների հայտարարագրումը կարևոր տեղեկություն է պարունակում, որի միջոցով հնարավոր է պարզել, թե արդյոք ընտրված պաշտոնատար անձինք կամ քաղձառայողներն ունեն իրենց եկամուտներին անհամապատասխան հարստություն թե ոչ՝ պաշտպանելով նրանց կեղծ մեղադրանքներից կամ ապացույց ծառայելով ապօրինի հարստացման կասկածի դեպքում:

Տեղական ինքնակառավարման մակարդակով ծառայությունների մատուցումը, օրինակ՝ թափոնների կառավարման օբյեկտի կառուցումն էլ կամ ծառայությունների մատուցման համար մրցույթը, հաճախ պարունակում է շահերի բախման վտանգ՝ տեղական ձեռնարկատերերի և տեղական մարմինների միջև հարևանությամբ պայմանավորված հնարավոր կապերի պատճառով:

Հասարակության և գործարարների վստահությունը, որ տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից կազմակերպվող մրցույթները բաց են բոլորի համար առանց խտրականության, շատ ավելի մեծ կլինի, եթե մրցույթների կազմակերպման և մրցութային հայտերի գնահատման գործընթացում ներգրավված պաշտոնատար անձինք և քաղձառայողները հայտարարագրեն իրենց գույքը (ներառյալ իրենց մոտ բարեկամների) և շահերի բախման դեպքերը:

Կարևոր է երաշխավորել հայտարարագրերի հավաքագրման համար պատասխանատու և գործընթացի նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող կառույցների պաշտպանությունը քաղաքական կամ այլ միջամտություններից, օրինակ՝ անկախ էթիկայի հանձնաժողովների միջոցով: Նմանապես, տեղական ինքնակառավարման մարմինների պաշտոնատար անձանց պետք է տրվեն հստակ ուղեցույցներ այն բանի մասին, թե ինչ նրանք պետք է հայտարարագրեն, ինչպես նաև պարզաբանել նրանց համար հակակոռուպցիոն օրենսդրության դրույթները: Պատշաճ ձևով ներդրված, պարբերաբար թարմացվող և վերահսկվող գույքի հայտարարագրման համակարգը նպաստում է դատախազության աշխատանքի արդյունավետությանը:

Բացահայտումը կոռուպցիայի դեմ կոնվենցիաների և ստանդարտների կարևոր տարր է. դրանց մասին հիշատակված է սույն ձեռնարկում: Հատուկ կարևորություն ունեն հետևյալ փաստաթղթերը՝

- **Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի Պետական պաշտոնյաների վարքագծի կանոնների վերաբերյալ առաջարկությունները**⁵³ և **Տեղական և տարածքային կառավարման մեջ ներգրավված բոլոր անձանց վարքագծի եվրոպական կանոնագիրքը**⁵⁴, որոնք պահանջում են հայտարարագրել մասնավոր շահերը:
- **Եվրոպայի խորհրդի կոնգրեսի բանաձևը և առաջարկությունը տեղական ու տարածքային մակարդակով շահերի բախման վերաբերյալ**⁵⁵ կոչ են անում տեղական

ու տարածքային իշխանություններին նպաստելու շահերի հայտարարագրման բացահայտմանը և ապահովելու, որ հայտարարագրման քաղաքականությունը ուղեկցվի համապատասխան շահերի բախման լուծումը ապահովող միջոցներով:

- **ՏՀԶԿ «Հանրային ծառայությունների ոլորտում շահերի բախման կառավարում. ուղենիշներ»⁵⁶ և երկրների փորձառություններ»** փաստաթղթում ներկայացվում են գործնական միջոցներ շահերի բախմանն առնչվող քաղաքականությունն արդիականացնելու համար:
- ՏՀԶԿ «Պետական պաշտոնյաների ակտիվների հայտարարագրում. կոռուպցիայի կանխարգելման գործիք» փաստաթղթում⁵⁷ սահմանվում են ակտիվների հայտարարագրման համակարգերի առանցքային տարրերը:
- «**Խորհրդատվություն, մասնակցություն և տեղեկատվության հրապարակում**», Վերակառուցման և զարգացման միջազգային բանկ / Համաշխարհային բանկ⁵⁸

Ազգային Համապետք

Պետական պաշտոնյաների և ծառայողների գույքի, եկամուտների և շահերի բացահայտումը հիմնականում ձևավորվել է 2011 թվականին ընդունված «Հանրային ծառայության մասին» օրենքով և կառավարվել է 2012 թ. ստեղծված Հայաստանի բարձրաստիճան պաշտոնատար անձանց էթիկայի հանձնաժողովի կողմից: 2018 թվականին «Հանրային ծառայության մասին» օրենքի փոփոխությունից հետո նշված հանձնաժողովը փոխարինվել է 2019 թվականին ստեղծված ԿԿՀ-ով, որի գործունեությունը կարգավորվում է «Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողովի մասին» օրենքով:

2015 թվականից գործում է բարձրաստիճան պաշտոնյաների, ինչպես նաև նրանց հետ փոխկապակցված անձանց գույքի և եկամուտների հայտարարագրման էլեկտրոնային համակարգը: 2018 թվականից մինչև 2021 թվականն ընկած ժամանակահատվածում «Հանրային ծառայության մասին» նոր օրենքն ամբողջությամբ փոխել է հայտարարագրման համակարգը՝ ընդլայնելով հայտարարատուների շրջանակը մոտ 5 անգամ՝ 2011 թվականի մոտ 750-ից մինչև 2021 թվականին ավելի քան 9000: Հստակեցվել է ընտանիքի անդամների շրջանակը և ներառվել են անչափահասները: Միավորված է բոլոր հայտարարատուների հայտարարագրերի ձևանմուշը՝ պաշտոն գրադեցնելու, տարեկան հայտարարագրերի և պաշտոնը թողնելու ժամանակի առումով:

Հայտարարագրի բովանդակությունը նույնպես վերանայվել է: Ընդլայնվել է տվյալների շրջանակը, կրճատվել է հայտարարագրման ենթակա թանկարժեք գույքի շեմը, ներդրվել է փաստացի օգտագործվող գույքը հայտարարագրելու պահանջը, հստակեցվել են փոխառությունների տեսակներն ու եկամուտները: 2022 թվականի հունվարի 1-ից ակտիվների և եկամուտների հայտարարագրման պարտավորությունը կտարածվի քաղաքական կուսակցությունների մշտական ղեկավար մարմինների անդամների վրա:

Տարիների ընթացքում աստիճանաբար ընդլայնվել է հայտարարագրերի տվյալների հրապարակման շրջանակը: Միակ տեղեկատվությունը, որը ներկայումս հրապարակային չէ, անձնական տվյալներն են և անչափահասների հայտարարագրերը:

Օրենսդրություն

«Հանրային ծառայության մասին» օրենքը ամբողջությամբ կարգավորում է հայտարարագրերի համակարգը, և դրա կառավարումը կենտրոնացված և իրականացվում է ԿԿՀ-ի կողմից:

«Հանրային ծառայության մասին» օրենքում նշվում է պետական պաշտոնյաների 4 խումբ, որոնք պարտավոր են հայտարարագրել իրենց գույքը, եկամուտները, ծախսերը և շահերը: Դրանք այն պաշտոնյաներն են, որոնք զբաղեցնում են՝

1. պետական քաղաքական պաշտոններ (օրինակ՝ ՀՀ նախագահի, Ազգային ժողովի պատգամավորների, ՀՀ վարչապետի, փոխվարչապետների, Ազգային անվտանգության խորհրդի քարտուղարի, նախարարների և նրանց տեղակալների, համայնքների ղեկավարների, նրանց տեղակալների, համայնքի ավագանու անդամների, 15 000-ից ավելի բնակչություն ունեցող համայնքների ավագանիների անդամների, Երևան համայնքի վարչական շրջանների ղեկավարների, նրանց տեղակալների, Երևանի քաղաքապետարանի աշխատակազմի քարտուղարի, Երևանի ավագանու անդամների պաշտոնները).
2. պետական վարչական պաշտոններ (օրինակ՝ ՀՀ նախագահի աշխատակազմի ղեկավարը, նրա տեղակալները, Ազգային ժողովի աշխատակազմի ղեկավարը, նրա տեղակալները, ՀՀ վարչապետի աշխատակազմի ղեկավարը, նրա տեղակալը և այլն).
3. ինքնավար պետական պաշտոններ (օրինակ՝ Մարդու իրավունքների պաշտպան, դատավորներ, գլխավոր դատախազներ, դատախազներ, քննչական մարմինների ղեկավարներ, տեղակալներ, քննիչներ, անկախ և ինքնավար մարմինների անդամներ և այլն).
4. հայեցողական պետական պաշտոններ (օրինակ՝ խորհրդականներ, մամուլի քարտուղարներ, ՀՀ նախագահի, ՀՀ վարչապետի և այլ պետական պաշտոնյաների օգնականներ և այլն):

Բացի այդ, հայտարարագրելու պարտավորությունը վերաբերում է հանրային ծառայողների հետևյալ խմբերին. 1-ին և 2-րդ ենթախմբերի ղեկավաչ պաշտոն զբաղեցնող քաղաքացիական ծառայողներ, զինվորական ծառայության և բարձրագույն սպայական բարձրագույն հրամանատարական պաշտոններ, հարկային, մաքսային ծառայությունների բարձրաստիճան պաշտոններ, ոստիկանությունում, քրեակատարողական և դատական ծառայություններում բարձրաստիճան պաշտոններ զբաղեցնող, ինչպես նաև դատական կարգադրիչների պետական ծառայությունում և Ազգային ժողովի աշխատակազմում բարձրաստիճան պաշտոններ զբաղեցնող անձինք:

Պետական պաշտոններ զբաղեցնող անձինք և հանրային ծառայողները պարտավոր են մինչև համապատասխան պաշտոն ստանձնելը ներկայացնել գույքի և եկամուտների հայտարարագիր: Տարեկան կտրվածքով և պաշտոնը թողնելուց հետո հայտարարագրերը ներառում են տեղեկատվություն գույքի, եկամուտների և ծախսերի մասին: Հայտարարատու պաշտոնատար անձն իր հայտարարագրում լրացնում է նաև հայտարարատու պաշտոնատար անձի հետ համատեղ բնակվող, ինչպես նաև իր խնամակալության կամ հոգաբարձության

տակ գտնվող յուրաքանչյուր չափահաս անձի գույքի և եկամուտների վերաբերյալ իրեն հայտնի տվյալները:

Գույքի, եկամուտների, ծախսերի և տոկոսների մասին հայտարարագրեր են ներկայացնում պետական պաշտոն զբաղեցնող անձինք (բացառությամբ հայեցողական պաշտոններ զբաղեցնող անձանց), ինչպես նաև համայնքների ղեկավարները, նրանց տեղակալների, քաղաքապետարանի աշխատակազմի քարտուղարները, 15 000-ից ավելի բնակչություն ունեցող համայնքների ավագանու անդամները, Երևան համայնքի վարչական շրջանների ղեկավարները, նրանց տեղակալները, Երևանի քաղաքապետարանի աշխատակազմի քարտուղարը, Երևանի համայնքի ավագանու անդամները:

Շահերի հայտարարագիր ներկայացնում են միայն համայնքների ղեկավարները, նրանց տեղակալները, քաղաքապետարանի աշխատակազմի քարտուղարները, 15 000-ից ավելի բնակչություն ունեցող համայնքների ավագանիների անդամները, Երևան համայնքի վարչական շրջանների ղեկավարները, նրանց տեղակալները, Երևանի քաղաքապետարանի աշխատակազմի քարտուղարը, Երևանի համայնքի ավագանու անդամները: Այսպիսով, խոշորացված համայնքի վարչական շրջանների ղեկավարներն ու նրանց տեղակալները շահերի հայտարարագիր չեն ներկայացնում:

Տեղական ինքնակառավարման մակարդակում թափանցիկությունն ու հաշվետվողականությունը բարձրացնելու համար անհրաժեշտ է նաև մշակել տեղական մակարդակով տեղեկատվության բացահայտման համակարգ: Տեղական համայնքային ծառայողները գույքի և եկամուտների հայտարարագրեր չեն ներկայացնում: «Հանրային ծառայության մասին» օրենքը չի տարածվում նաև 15 000-ից պակաս բնակչություն ունեցող համայնքների ավագանիների վրա:

Ուղեցույցներ

2020 թվականի ապրիլին հայտարարագրերի լրացման գործող էլեկտրոնային համակարգը համապատասխանեցվել է օրենսդրական փոփոխություններին և 2021 թվականի սեպտեմբերին ԿԿՀ-ն հաստատել է պետական պաշտոնյաների և նրանց փոխկապակցված անձանց գույքի, եկամուտների, ծախսերի և տոկոսների տարեկան հայտարարագրման նոր ուղեցույցը⁵⁹: Ուղեցույցում մանրամասն նկարագրված են պաշտոնատար անձի, նրա ընտանիքի անդամի գույքի, եկամուտների, ծախսերի և շահերի տարեկան հայտարարագրերը, ինչպես նաև հայտարարատու պաշտոնատար անձի կամ նրա ընտանիքի անդամի կողմից պաշտոն ստանձնելու/դադարեցնելու մասին հայտարարագիրը լրացնելու սկզբունքներն ու եղանակները:

ԿԿՀ-ն նաև ընդունել է հայտարարագրերի ստուգման և վերլուծության մեթոդաբանություն: Տվյալների ստուգման համար կենսական նշանակություն ունի կառավարության փոխգործունակության հարթակի միջոցով կապակցված լինել պետական այլ էլեկտրոնային տվյալների բազաների հետ՝ տվյալների կենտրոնացված պահեստի միջոցով, որը հնարավորություն է տալիս տվյալների փոխանակում տարբեր պետական տվյալների բազաներից: Ներկայիս համակարգը փոխկապակցված է մի շարք պետական տվյալների բազաների հետ (ոստիկանություն, անշարժ գույք, ընկերություններ, հարկային, վարկային պատմություն, Կենտրոնական բանկի դեպոզիտարիա) մինչդեռ հանրային գնումների, պետական կենսաթոշակների և նպաստների էլեկտրոնային համակարգերի հետ փոխկապակցվածությունը դեռևս առկա չէ:

Գործող համակարգը դեռ թույլ չի տալիս հայտարարագրերը վերլուծել ռիսկերի գնահատման սկզբունքով, ինչը նախատեսված է արդիականացման շրջանակներում:

Լավ գործելակերպ

2019 թվականին «Ետաքննող լրագրողներ» ՀԿ-ն ստեղծել է տվյալների բազա՝ data.hetq.am կայքում՝ պաշտոնական և ոչ պաշտոնական աղբյուրներում հրապարակված տեղեկատվությունը հանրությանը հասանելի և օգտատերերի համար հարմար դարձնելու նպատակով: Հավելվածը հնարավորություն է տալիս համակարգչի ընդամենը մի քանի քայլով ծանոթանալ Ազգային ժողովի պատգամավորների և այլ պաշտոնյաների կենսագրությանը, նրանց փոխկապակցված անձանց և մեկ տիրույթում հայտարարագրված գույքի գրաֆիկներին: Տեղեկատվությունը կարող է ներբեռնվել նաև XLS ձևաչափով:

Հարկ է նշել, որ բաց տվյալների, ինչպես նաև հայտարարագրերի բաց աղբյուրի տվյալների բացակայությունը՝ այլ տվյալների շտեմարանների հետ միասին, թույլ չի տալիս ոչ կառավարական դերակատարների ավելի արդյունավետ ներգրավվածությունը՝ աջակցելու ստուգմանը և բացահայտելու անհամապատասխանությունները և կոռուպցիոն խնդիրները:

Գլուխ 2

ԹԱՓԱՆՑԻԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ներածություն

Թափանցիկության սկզբունքը կիրառվում է՝ ապահովելու համար, որ վարչական որոշումներից տուժողներին տրվի ամբողջական տեղեկատվություն քաղաքականության արդյունքների և հետևանքների և որոշումների կայացման գործընթացի մասին: Կառավարության կողմից իրականացվող քաղաքականությունների, ծրագրերի և գործունեության մասին տեղեկատվության հասանելիությունը քաղաքացիներին և համայնքներին հնարավորություն է տալիս հստակ պատկերացում կազմել կառավարության քայլերի մասին, կատարել տեղեկացված ընտրություն և մասնակցել տեղական որոշումների կայացման գործընթացներին: Այն նաև հնարավորություն է տալիս ընտրված պաշտոնատար անձանց, այսինքն՝ կառավարության և ընդդիմության ներկայացուցիչներին, կայացնել տեղեկացված որոշումներ, իրականացնել արդյունավետ վերահսկողություն և անհրաժեշտության դեպքում պատասխանատվության ենթարկել գործադիր իշխանությանը: Բացի այդ, տեղեկատվության հասանելիությունը թույլ է տալիս լրագրողներին և քաղաքացիական հասարակության ներկայացուցիչներին արդյունավետ իրականացնել հսկողության գործառնությունները և հաշվետվություն պահանջել կառավարությունից:

Տեղական մարմինները պետք է մատչելի ձևաչափով հասանելի դարձնեն տեղեկատվությունը հանրությանը և դա անեն ժամանակին, որի շնորհիվ քաղաքացիները և շահագրգիռ կողմերը հնարավորություն կունենան մասնակցելու որոշումների կայացման գործընթացներին լինելով իրազեկված, վերահսկել և գնահատել կառավարության կողմից իրականացվող քաղաքականությունը և որոշումները՝ անհրաժեշտության դեպքում հաշվետվություն պահանջելով պաշտոնատար անձանցից: Թափանցիկությունը ձեռք է բերվում մի շարք մեխանիզմների միջոցով, հիմնվելով քաղաքացիների՝ տեղեկատվության հասանելիության իրավունքի վրա: Դրանցից կարելի է նշել բարձրաստիճան պաշտոնատար անձանց և ընտրվող պաշտոններ զբաղեցնող անձանց ֆինանսական միջոցների և շահերի բախման հայտարարագրումը, ինչպես նաև տեղեկատվության հրապարակումը մատչելի, փոխկապակցվող բաց տվյալների ձևաչափերով:

Բաց գիտելիքի հիմնադրամի կողմից տրված սահմանման համաձայն՝ «բաց տվյալները այն տվյալներն են, որոնք կարող են ազատորեն օգտագործվել, վերօգտագործվել և վերաբաշխվել ցանկացած անձի կողմից՝ ենթակա լինելով միմիայն դրանց աղբյուրը նշելու և համատեղ օգտագործելու պահանջին»⁶⁰: Հետևաբար, բաց տվյալների հայեցակարգը դուրս է գալիս հանրային տեղեկատվության մատչելիության շրջանակից և կենտրոնանում է դրա օգտագործման վրա, որից լրացուցիչ տնտեսական, սոցիալական և քաղաքական օգուտներ են բխում⁶¹: Որպեսզի դա տեղի ունենա, հրապարակված տվյալները պետք է լինեն ամբողջական, մշտական, ոչ բացառող, ոչ խտրական և ոչ պատենտավորված, ինչպես նաև ստացվեն առաջնային աղբյուրների կողմից՝ ժամանակին և մեքենաընթեռնելի ձևաչափով⁶²:

Հանրային տեղեկատվության սահմանափակ հասանելիությունը բացասաբար է անդրադառնում հանրային կառույցների նկատմամբ վստահության վրա, մեծացնում է հնարավոր կոռուպցիոն ռիսկերը և սահմանափակում տարբեր շահագրգիռ կողմերի՝ կառավարության գործունեությունը վերահսկելու կարողությունները: Այն նաև խոչընդոտում է քաղաքացիների և շահագրգիռ կողմերի՝ քաղաքականության մշակմանը մասնակցելու և անհրաժեշտ փոփոխությունների նպատակով ապացույցների վրա հիմնված քաղաքականության առաջարկությունների մշակման ջանքերը: Պրակտիկան ցույց է տալիս, որ տեղեկատվության մատչելիության ոլորտի օրենսդրությունը և պատշաճ կիրարկման միջոցները քաղաքացիների համար տեղեկատվության հասանելիության ապահովման կարևոր պայման են:

Հանրային գնումների համակարգը համարվում է կոռուպցիոն վտանգներ պարունակող հիմնական ոլորտներից մեկը: Վերջինիս մասնաբաժինը համաշխարհային համախառն ներքին արդյունքում շուրջ 12 տոկոս է ⁶³, ընդ որում բարձր եկամուտ ունեցող երկրների մեծ մասում ապրանքների և ծառայությունների գնումների մասնաբաժինը կազմում է ընդհանուր պետական ծախսերի մեկ երրորդը: Ելնելով դրանից կարելի է եզրակացնել, որ հանրային գնումները կոռուպցիայի, ապօրինի համաձայնությունների և այլ անօրինական գործողությունների ռիսկ պարունակող առաջնային ոլորտներից են: Հանրային գնումների հետ կապված կոռուպցիոն ռիսկերից խուսափելու համար բաց տվյալների սկզբունքով գործող էլեկտրոնային միջոցներն ու հարթակները գնալով ավելի հասանելի են դառնում և օգտագործվում են պետական մարմինների կողմից՝ հանրային գնումների ընթացակարգերը բարեփոխելու համար: Բաց պայմանագրերի հետ մեկտեղ (երբ հայտերն ու պայմանագրերը հրապարակվում են) լիովին մատչելի, լավ լուսաբանվող գնումների գործընթացները թույլ են տալիս ավելի շատ հայտատուներ ներգրավել, նվազեցնելով հակամրցակցային պրակտիկայի և կաշառակերության հնարավորությունները:

Թափանցիկության սկզբունքների մեկ այլ կարևոր բաղադրիչ է կուսակցությունների և նախընտրական արշավների ֆինանսավորման թափանցիկությունը, քանի որ ընտրողների համար կարևոր է ֆինանսավորման աղբյուրների տեսանելիությունը և այն, թե ինչպես են ծախսվում հատկացված գումարները՝ տեղեկացված որոշումներ կայացնելու և պատկերացնելու, թե որ ֆինանսական, քաղաքական կամ այլ ուժերն են սատարում թեկնածուներին և կուսակցություններին: Քաղաքական ֆինանսավորման թափանցիկությունը կանխարգելիչ միջոց է քաղաքականության վարման և ընտրությունների ժամանակ ապօրինի և հանցավոր աղբյուրներից գոյացած փողերի օգտագործման դեմ:

Ըստ այդմ, պետական միջոցների խնայողաբար, արդյունավետ և նպատակային օգտագործմանը նպաստելու համար պետք է ապահովել արտաքին ստուգումներ իրականացնող պատասխանատու մարմնի անկախությունն ու ինստիտուցիոնալ ներուժը: Հասարակության ներկայացուցիչները պետք է հնարավորություն ունենան ծանոթանալու ստուգող կազմակերպության կողմից տրվող հաշվետվություններին և հիմնական առաջարկություններին: Արտաքին աուդիտը կարևոր է հանրային ոլորտում առկա հիմնական մարտահրավերները բացահայտելու, հանրային հաստատությունների թափանցիկությունն ու արդյունավետությունը բարձրացնելու և ապացույցների վրա հիմնված քաղաքականություն վարելու համար:

Ազգային համադրություն

Որդեգրելով 2018 թվականի հեղափոխական քաղաքական փոփոխությունների ուղին նոր կառավարությունը հայտարարեց կոռուպցիայի դեմ պայքարելու և քաղաքացիներին որոշումների կայացման կենտրոնում պահելու իր պատրաստակամության մասին: Սա դրական նշան էր Հայաստանում բաց կառավարման առաջնահերթությունների, մասնավորապես կոռուպցիայի դեմ պայքարի և թափանցիկության ու հաշվետվողականության բարելավման համար:

Թեև 1990-ականների վերջից ի վեր Հայաստանում կային որոշումների կայացման թափանցիկությունը ապահովելու տարբեր կանոնակարգեր, որոնք, մասնավորապես, ներառում էին բնապահպանական և քաղաքաշինական հարցերում տեղեկատվության հասանելիությունը, իսկ 2003 թվականից ի վեր գործում էր «Տեղեկատվության ազատության մասին» օրենքը, 2011 թվականի հոկտեմբերի 17-ին «Բաց կառավարման գործընկերություն» (ԲԿԳ) ծրագրին միանալուց ի վեր երկիրը էականորեն զարգացրել է իր իրավական համակարգերը և թափանցիկ կառավարման պրակտիկան: Գործողությունների 4 ծրագրերով⁶⁴ ԲԿԳ պարտավորությունների կատարման առաջընթացը բավականին նկատելի է հատկապես այնպիսի ոլորտներում, ինչպիսիք են հանքարդյունաբերությունը, առողջապահությունը, կրթությունը, տեղական ինքնակառավարումը, պետական գնումները, օրինաստեղծ գործունեությունը, ոչ պետական դերակատարների պետական ֆինանսավորումը, իրական սեփականատերերը և այլն:

Առկա է իրավական ակտերի նախագծերի, բյուջեների, գնումների, ընտրությունների, ընկերությունների, ակտիվների և եկամուտների հայտարարագրերի և այլնի վերաբերյալ բաց տվյալների զգալի ծավալ: Այդուհանդերձ, քանի որ տեղեկատվության կարիքն արագորեն աճում է, Հայաստանի կառավարությունը հաճախ չի կարողանում բավարարել իր քաղաքացիների, ոչ իշխանական դերակատարների, լրագրողների պահանջները: Կառավարության թափանցիկության մակարդակը COVID-19 համաճարակի ժամանակ զգալիորեն տուժել է:

Բոլոր պետական գերատեսչությունները, մարզպետարանները և խոշոր համայնքներն ունեն իրենց պաշտոնական կայքէջերը, որտեղ տեղեկատվություն են հրապարակում իրենց գործունեության մասին և ունեն հետադարձ կապի տարբեր հնարավորություններ: «Տեղական ինքնակառավարման մասին» օրենքը համայնքների համար պարտավորություն է սահմանում ունենալ պաշտոնական կայք հանրությանը հասանելի տեղեկատվությամբ՝ փաստաթղթերի, ընթացակարգերի, հանդիպումների վայրի և ժամանակացույցի, համայնքի բնակիչների հետ հանրային լուսմանների և քննարկումների, համայնքի ավագանու և համայնքի ղեկավարի որոշումների, ինչպես նաև օրենքով սահմանված այլ փաստաթղթերի հանրային լուսմանների և քննարկումների արդյունքների, ինքնակառավարման գործընթացին համայնքի բնակիչների մասնակցության ընթացակարգերի, համայնքի ղեկավարին առընթեր խորհրդակցական մարմինների ձևավորման և գործունեության, բաց հանրային լուսմանների և քննարկումների անցկացման կարգի, այլ ընթացակարգերի և համապատասխան տեղեկատվության մասին: Սակայն, համայնքները ոչ միշտ են հրապարակում օրենքով սահմանված բավարար տեղեկատվություն:

Ընդհանուր առմամբ, դիտարկումները ցույց են տալիս, որ չնայած 2018 թվականի հեղափոխությանը հաջորդած որոշ ժողովրդավարական զարգացումներին և բազմաթիվ համակարգերի ներդրմանը, կառավարման թափանցիկությունը չի բարելավվել:

2.1. ՏԵՂԵԿԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍԱՆԵԼԻՈՒԹՅՈՒՆ

Տեղեկատվության հասանելիությունը քաղաքացիների օրինական իրավունքն է՝ պահանջել և ստանալ տեղեկատվություն պետական մարմիններից: Այն հաճախ կարգավորվում է Տեղեկատվության ազատության մասին օրենսդրությամբ: Որպես խոսքի ազատության իրավունքի անքակտելի մաս՝ տեղեկատվության հասանելիությունը մարդու իրավունք է³³¹ և յուրաքանչյուր ոք պետք է իրավունք ունենա օգտվելու պետական մարմինների և պետական հաստատությունների տեղեկատվությունից՝ տեղեկատվության առավելագույն բացահայտման սկզբունքին համապատասխան, միայն նեղ, հստակ սահմանված բացառություններով, որոնք համաչափ են դրանք արդարացնող շահերին (օրինակ՝ անվտանգության կամ տվյալների գաղտնիության հիմքերով):

Միջազգային չափանիշներ

Տեղեկատվության հասանելիությունը նպաստում է կառավարության հաշվետվողականությանը, վերահսկողությանը և կոռուպցիայի մոնիտորինգին: Այն նաև չափազանց կարևոր է որոշումների կայացմանը քաղաքացիների տեղեկացված մասնակցության առումով և, հետևաբար, հիմնարար է ժողովրդավարական պետությունների արդյունավետ գործունեության համար: Տեղեկատվության ազատ հասանելիությունը քաղաքացիական հասարակությանը հնարավորություն է տալիս մշտադիտարկել և վերահսկել տեղական իշխանությունների գործողությունները, ծառայում է պետական պաշտոնյաների կողմից լիազորությունների չարաշահման կանխարգելմանը և տրամադրում է տվյալներ տեղեկացված հանրային բանավեճի համար:

Առավել մատչելի ձևաչափերով տեղեկատվության առավելագույն քանակի ակտիվ հրապարակումը ծառայում է քաղաքացիների և շահագրգիռ կողմերի՝ տեղեկատվության տրամադրման անհատական հարցումներ ներկայացնելու անհրաժեշտության նվազեցմանը: Էլեկտրոնային եղանակով տեղեկատվության առավելագույն քանակի տրամադրման հետ մեկտեղ տեղական իշխանությունները պետք է առաջնահերթություն տան իրենց համայնքներում տեղեկատվության ազատության համար պատասխանատուների նշանակմանը: Այդ ածխատակիցները պետք է պատրաստեն և հրապարակեն մանրամասն առաջարկություններ ինչպես քաղաքացիների, այնպես էլ տեղական իշխանությունների համար, ինչպես նաև հստակ ուղեցույցներ տրամադրեն բողոքարկման գործընթացի վերաբերյալ այն դեպքում, երբ տեղեկատվության հարցումը չի բավարարվում: Կարևոր է նաև վերլուծել քաղաքացիների և շահագրգիռ կողմերից ստացվող տեղեկատվության հարցումները, մասնավորապես միտում-

ները և կրկնօրինակումները, որպեսզի իշխանությունները հետագայում կարողանան նման տեղեկատվություն հրապարակել ակտիվ հիմունքներով:

Տեղեկատվության հասանելիությունը կոռուպցիայի դեմ պայքարի մի շարք կոնվենցիաների և չափորոշիչների հիմնարար բաղադրիչն է, որոնք թվարկված են այս ձեռնարկի այլ մասերում: Այն նաև հիմնված է ՄԱԿ-ի մարդու իրավունքների մի շարք առանցքային փաստաթղթերի վրա: Հետևյալ փաստաթղթերը մասնավորապես վերաբերում են տեղեկատվության հասանելիությանը:

- **Պաշտոնական փաստաթղթերի մատչելիության մասին Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիայով (CETS No. 205)** ⁶⁵ հաստատվում է տեղեկատվության հասանելիության՝ պարտադիր ուժ ունեցող իրավունքը
- **Թափանցիկության և բաց կառավարման վերաբերյալ Եվրոպայի խորհրդի կոնգրեսի բանաձևը և առաջարկությունը** ⁶⁶ կոչ են անում տեղական և տարածքային իշխանություններին ավելացնելու իրենց վարչակազմերի կողմից բաց տվյալների օգտագործումն ու փաստաթղթաշրջանառության կառավարումը և դրանք հրապարակելու համապարփակ մատչելի և բազմակի օգտագործման եղանակներով
- **Օրհուսի կոնվենցիայով** ⁶⁷ նախատեսվում են իրավունքներ այդ թվում՝ շրջակա միջավայրին վերաբերող որոշումներին առնչվող տեղեկատվության հասանելիության մասով
- **ՏՀԶԿ Բացկառավարման խորհրդի առաջարկությունը** ⁶⁸ սահմանում է տեղեկատվության տրամադրում ըստ պահանջի ինչպես նաև կառավարության կողմից տեղեկատվությունը տարածելու համար նախաձեռնողական միջոցառումների կազմակերպում որպես քաղաքացիների մասնակցության նախնական մակարդակ
- **ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի 1946թ. 59-րդ բանաձեռում** ասվում է, որ «տեղեկատվության ազատությունը մարդու հիմնարար իրավունքն է», իսկ Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի (1948թ.) հոդված 19-ը սահմանում է, որ խոսքի ազատության հիմնարար իրավունքը ներառում է ազատությունը. «որոնել, ստանալ և տարածել տեղեկատվություն և գաղափարներ ցանկացած լրատվամիջոցի միջոցով և անկախ սահմաններից» ⁶⁹:
- **Հանրային հատվածի տեղեկատվության վերօգտագործման մասին 2003/98/ԵՀ դիրեկտիվը, որն այժմ կոչվում է Բաց տվյալների դիրեկտիվ** ⁷⁰, իսկ նախկինում հայտնի էր որպես ՊՀՏ դիրեկտիվ, ԵՄ անդամ երկրներին խրախուսում է հնարավորինս շատ հանրային հատվածի տեղեկատվությունը հասանելի դարձնել վերօգտագործման համար:

Ազգային Համադրեսսը

Հայաստանի Սահմանադրությունը և օրենսդրությունը ապահովում են տեղեկատվության հասանելիության մեխանիզմների լայն շրջանակ: Այդ մեխանիզմները լայնորեն կիրառվում են լրատվամիջոցների և քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների, ինչպես նաև ակտիվ քաղաքացիների կողմից: Թեև օրենսդրությունը նախատեսում է տեղեկատվության ակտիվ հասանելիության, ինչպես նաև հարցումների հիման վրա ռեակտիվ հասանե-

լիության հնարավորությունը, դրանցից առաջին ձևաչափը պատշաճ կերպով չի իրականացվում:

Խոսքի ազատության պաշտպանության կոմիտեի զեկույցը ցույց է տալիս, որ 2018 թվականին Հայաստանում գրանցվել է տեղեկատվություն ստանալու և տարածելու իրավունքի խախտման 98 դեպք, իսկ 2019 թվականին դեպքերի թիվն աճել է և կազմել 108 ⁷¹:

Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ Սլովակիայի կողմից 2019 թվականի հուլիսին իրականացված հետազոտության համաձայն՝ ԹԻՀԿ-ի ներգրավվածությամբ Եվրոպայի մայրաքաղաքներում տեղեկատվության հասանելիության հարցում Երևանը եվրոպական 26 մայրաքաղաքների շարքում վերջին տեղն է զբաղեցնում: Ուսումնասիրությունը հիմնված է 14 ցուցանիշների վրա՝ ներառյալ տեղեկատվության հասանելիությունը, քաղաքապետարանների որոշումների կայացման գործընթացը, ֆինանսական ռեսուրսների կառավարումը, գնումների թափանցիկությունը, համայնքի ավագանու նիստերի և ձևաչափի բովանդակության և ընթացքի վերաբերյալ տեղեկատվության առկայությունը, ինչպես նաև ընտրված ներկայացուցիչների համար բարեվարքության կանոնները: Հետազոտությունն իրականացվել է քաղաքապետարանների պաշտոնական կայքերի տվյալների, ինչպես նաև քաղաքապետարաններին ուղարկված հարցումների ուսումնասիրության հիման վրա ⁷²:

Օրենսդրություն

ՀՀ Սահմանադրությունն ամրագրում է քաղաքացիների տեղեկատվության ազատության իրավունքը: Սահմանադրության 42-րդ հոդվածում մասնավորապես նշված է. «Յուրաքանչյուր ոք ունի իր կարծիքն ազատ արտահայտելու իրավունք: Այս իրավունքը ներառում է սեփական կարծիք ունենալու, ինչպես նաև առանց պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների միջամտության և անկախ պետական սահմաններից՝ տեղեկատվության որևէ միջոցով տեղեկություններ ու գաղափարներ փնտրելու, ստանալու և տարածելու ազատությունը» ⁷³:

«Տեղեկատվության ազատության մասին» ՀՀ օրենքը սահմանում է տեղեկատվություն կրողի պարտականությունները, ինչպես նաև տեղեկատվության ստացման կարգը, ձևը և պայմանները ⁷⁴: Պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների, պետական հիմնարկների և պետության կողմից ֆինանսավորվող կազմակերպությունների մշակած կամ փոխանցած տեղեկատվության, այդ թվում՝ պետական մարմիններին էլեկտրոնային եղանակով ուղարկված տեղեկատվության հարցումների գրանցման, դասակարգման և պահպանման կարգը կառավարությունն ընդունել է 2015 թվականին ⁷⁵: Տեղեկատվությունը դիմողին պետք է տրամադրվի 5-օրյա ժամկետում: Եթե գրավոր հարցումում նշված տեղեկությունները տրամադրելու համար լրացուցիչ աշխատանք է պահանջվում, ապա այն հայտատուին տրամադրվում է դիմումն ստանալուց հետո 30 օրվա ընթացքում: Այդ դեպքում հայտատուն գրավոր տեղեկացվում է՝ հայտատուից հարցումն ստանալուց հետո 5-օրյա ժամկետում ⁷⁶:

«Չանգվածային լրատվամիջոցների մասին» ՀՀ օրենքը լրագրողներին օժտում է ՋԼՄ կազմակերպություններում առանց անհիմն սահմանափակումների գործելու հիմնարար իրավունքներով: Այն վերահաստատում է տեղեկատվություն փնտրելու, ստանալու և տարա-

ծելու սահմանադրական իրավունքը: Օրենքով արգելվում են գրաքննությունը, «լրագրողի օրինական մասնագիտական գործողություններին» միջամտությունը և առանց դատարանի թույլտվության ծանր հանցագործություններին վերաբերող տեղեկատվության աղբյուրների բացահայտումը ⁷⁷: «Իրավաբանական անձանց, իրավաբանական անձանց առանձնացված ստորաբաժանումների, հիմնարկների և անհատ ձեռնարկատերերի պետական հաշվառման մասին» օրենքում կատարված փոփոխությունները 2020 թ.-ի մարտի 6-ից հնարավորություն են ընձեռել ՋԼՄ-ներին առանց պետական տուրք վճարելու տեղեկատվություն ստանալու ընկերությունների միասնական պետական ռեգիստրից ⁷⁸:

Օրենսդրությունը նաև սահմանում է տեղեկատվության ազատության որոշ սահմանափակումներ: Տեղեկատվությունը չի կարող տրամադրվել, եթե այն:

- պարունակում է պետական, ծառայողական, բանկային, առևտրային գաղտնիք.
- խախտում է անձի անձնական և ընտանեկան կյանքի գաղտնիությունը, ներառյալ նամակագրության, հեռախոսային խոսակցությունների, փոստային, հեռագրական և այլ հաղորդագրությունների գաղտնիությունը.
- պարունակում է հրապարակման ոչ ենթակա նախնական փորձաքննության տվյալներ.
- բացահայտում է մասնագիտական գործունեության պատճառով մուտքի սահմանափակում պահանջող տվյալներ (բժշկական, նոտարական, փաստաբանական գաղտնիք).
- խախտում է հեղինակային կամ հարակից իրավունքները:

Միննույն ժամանակ տեղեկության տրամադրումը չի կարող մերժվել, եթե դա վերաբերում է քաղաքացիների անվտանգությանը և առողջությանը սպառնացող արտակարգ դեպքերին, ինչպես նաև բնական աղետներին և դրանց հետևանքներին, ներկայացնում է Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության ընդհանուր վիճակը, ինչպես նաև բնության և շրջակա միջավայրի պաշտպանության, առողջապահության, կրթության, գյուղատնտեսության, առևտրի, մշակույթի բնագավառում տիրող իրական վիճակը, նաև այն դեպքում, եթե չտրամադրելը բացասական ազդեցություն կունենա Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական, գիտատեխնիկական և հոգևոր-մշակութային զարգացման պետական ծրագրերի իրականացման վրա ⁷⁹: Խոսքի ազատության պաշտպանության կոմիտեի զեկույցի համաձայն՝ 2018 թվականին գրանցվել է տեղեկատվություն ստանալու և տարածելու իրավունքի խախտման 98 դեպք, իսկ 2019 թվականին՝ 108 դեպք:

Օրենքը նախատեսում է նաև կառավարության կողմից տեղեկատվության հրապարակում՝ բոլոր պետական գերատեսչությունները, մարզպետարանները և խոշոր համայնքներն պարտավոր են ունենալ իրենց պաշտոնական կայքէջերը, որտեղ պետք է հրապարակեն են տեղեկատվություն իրենց գործունեության մասին և ունենան հետադարձ կապի տարբերակներ: Միննույն ժամանակ, պետական գերատեսչությունները և մասնավորապես քաղաքապետարանները չեն հրապարակում օրենքով սահմանված բավարար տեղեկատվություն, ինչը հատկապես տեսանելի էր 2020 թվականին ⁸⁰: Ինֆորմացիայի ազատության կենտրոնի (ԻԱԿ) ուսումնասիրությունների համաձայն՝ կառավարության կողմից պատշաճ կերպով չեն պահպանվել տեղեկատվության ակտիվ բացահայտման կանոնները, հատկապես արտակարգ դրության սկզբնական շրջանում: Բացի այդ, կառավարությունը գործարկել է ֆեյսբուքյան

էջ և վեր կայք՝ հանրությանը համաճարակի խնդիրների վերաբերյալ տեղեկացնելու համար, սակայն որոշ դեպքերում դրանցում պարունակվող տեղեկությունները միմյանց հետ չեն համընկել ⁸¹:

Ուղեցույցներ

Հայաստանի «Ինֆորմացիայի ազատության կենտրոն»-ը հանրային ծառայողների համար հրապարակել է «Ինչպես կիրառել «Տեղեկատվության ազատության մասին» ՀՀ օրենքը» ուղեցույցը ⁸²: Ըստ դրա՝ բոլորը, անկախ քաղաքացիությունից, ունեն տեղեկատվություն ստանալու և տարածելու իրավունք: Տեղեկատվության տրամադրման համար պատասխանատու են բոլոր պետական հաստատությունները՝ ցանկացած տեղական ինքնակառավարման մարմին, ցանկացած պետական հիմնարկ, պետական բյուջեից ֆինանսավորվող կազմակերպություն և բոլոր նշված հաստատությունների պաշտոնական ներկայացուցիչները:

Ավելին, ուղեցույցը օգնում է հասկանալու տեղեկատվության հասանելիության աստիճանն ու պետական կառույցների՝ տեղեկատվություն տրամադրելու պատասխանատվությունը, ինչպես նաև այն դեպքերը, երբ մերժվում են տեղեկատվություն ստանալու մասին հարցումները:

2019 թվականին Հայաստանի «Ինֆորմացիայի ազատության կենտրոն»-ը լրագրողների համար հրատարակեց «Փաստերի ստուգումը և լրագրողների տեղեկություն ստանալու իրավունքը» ձեռնարկը: Դրանում ներկայացված են փաստերի ստուգման առցանց արդյունավետ բոլոր գործիքները, որոնք արդիական են և դյուրին, ինչպես նաև տեղեկատվության ազատությանն առնչվող օգտակար և կիրառելի նյութեր: Այն կարող է օգնել լրագրողներին, խմբագիրներին, ուսանողներին, դասախոսներին և ինտերնետ օգտատերերին լայնորեն որոնելու, ճշտելու տեղեկատվության, պատկերների և տեսանյութերի իսկությունը, օգտագործելու արբանյակային տվյալներ և դառնալու ավելի բանիմաց և մեդիագրագետ ⁸³:

2019-2020 թվականների ընթացքում իրականացվել են մի շարք իրավական բարեփոխումներ՝ ապահովելու իրական սեփականատիրության օրենսդրության թափանցիկությունը, ինչի արդյունքում Հայաստանում օգտակար հանածոների արդյունահանման նպատակով ընդերքի երկրաբանական ուսումնասիրության թույլտվություն ունեցող ընկերությունները 2020 թվականի փետրվարի 20-ից պարտավոր են ներկայացնել հայտարարագրեր իրենց իրական սեփականատերերի մասին: Ընկերության անանունությանը վերջ դնելը թափանցիկության ապահովման և կոռուպցիայի դեմ պայքարի գրավականն է: 2020 թվականի երկրորդ կեսից Համաշխարհային բանկի աջակցությամբ իրականացվել է իրական սեփականատերերի էլեկտրոնային ռեգիստրի ստեղծումը: Հարթակը ինտեգրվել է իրավաբանական անձանց պետական ռեգիստրին: Իրական սեփականատերերի բացահայտման կանոնակարգը սահմանող ՀՀ օրենքներն ընդունվել են 2021 թվականի հունիսի 3-ին և ուժի մեջ են մտել 2021 թվականի սեպտեմբերի 1-ից: Համաձայն ԱՃԹՆ-ի ստանդարտի՝ սեփականատերերի ինքնությունը հաստատող տեղեկատվությունը, բացի նշված անձանց անուններից, քաղաքացիությունից և բնակության երկրից, պետք է ներառի նաև ծննդյան ամսաթիվը, ազգային նույնականացման համարը, բնակության հասցեն, քաղաքական ազդեցությունը և այլն: Իրական սեփականատերերի հայտարարագրերը ներկայացվում են էլեկտրոնային եղանակով և

հրապարակվում ՀՀ ԱՆ իրավաբանական անձանց պետական ռեգիստրի գործակալության կայքում (www.e-register.am):

Լավ գործելակերպ

Վերջին տարիներին էլեկտրոնային կառավարման հարթակների զարգացմամբ կառավարությունը մեծացրել է առցանց տեղեկատվություն դիտելու և ստանալու հնարավորությունները (www.arlis.am, www.datalex.am, www.e-gov.am, www.e-request.am, www.armeps.am և այլն): Կայքերը տեղեկատվություն են տրամադրում գնումների, դատական ակտերի, լիցենզիաների կամ այլ կոնկրետ տեղեկությունների մասին ⁸⁴: 2018 թվականին գործարկվել է էլեկտրոնային հարցումների միասնական հարթակը՝ e-request.am-ը, որը թույլ է տալիս էլեկտրոնային հարցում ուղարկել պետական մարմիններին մեկ պատուհանի ձևաչափով, որից հետո հարցումները տեսակավորվում և ուղարկվում են պատասխանատու պաշտոնատար անձին ⁸⁵:

«Տեղական ինքնակառավարման մասին» օրենքը 3000-ից ավելի բնակիչ ունեցող համայնքների համար պարտավորություն է սահմանում ունենալ պաշտոնական կայք, որտեղ, մասնավորապես, պետք է հանրությանը հասանելի լինի հետևյալ տեղեկատվությունը. փաստաթղթերը, ընթացակարգերը, համայնքի բնակիչների հետ հանդիպումների, հանրային լսումների և քննարկումների վայրը և ժամկետները, համայնքի ավագանու և համայնքի ղեկավարի որոշումների, ինչպես նաև օրենքով սահմանված այլ փաստաթղթերի հանրային լսումների և քննարկումների արդյունքները, ինքնակառավարման գործընթացին համայնքի բնակիչների մասնակցության ընթացակարգերը, համայնքի ղեկավարին առընթեր խորհրդակցական մարմինների ձևավորման և գործունեության, բաց հանրային լսումների և քննարկումների անցկացման կարգը, այլ ընթացակարգերը և համապատասխան տեղեկատվությունը: Համաձայն «Տեղական ինքնակառավարման մասին» օրենքում ⁸⁶ կատարված փոփոխությունների՝ 2022 թվականից այս պարտավորությունը կգործի բոլոր համայնքների համար: Լավ գործելակերպի մեկ այլ օրինակ է ՀՀ ֆինանսների նախարարության կողմից ամեն տարի հրապարակվող «Քաղաքացու բյուջե»-ն: «Քաղաքացու բյուջե»-ն, ըստ էության, հիմնական պաշտոնական բյուջետային փաստաթուղթն է, որը մշակվում և ուղղված է շարքային քաղաքացուն, հետևաբար այն չպետք է մասնագիտական բեռ պարունակի, այլ պետք է լինի հեշտ ընկալելի, հանրությանը հասանելի: Փաստաթուղթը նպատակ ունի պարզեցված կերպով պատասխանել հետևյալ հիմնական հարցերին. ինչ քաղաքականություն, ծրագրեր է կառավարությունը նախատեսում իրականացնել գալիք բյուջետային տարում, որքան միջոցներով, և ինչ արդյունքներ է ակնկալում ստանալ: Դա բյուջեի տեղեկատվությունը հանրությանը ավելի հասանելի դարձնելու միջոց է ⁸⁷:

2.2. ԲԱՑ ՏՎՅԱԼՆԵՐ

Բաց տվյալները տվյալների կամ տեղեկությունների հրապարակումն է այնպիսի ձևաչափով, որը հնարավոր է ազատ օգտագործել, փոփոխել և փոխանակել: ՏՀԶԿ-ն նշում է, որ բաց տվյալները ներառում են «քաղաքականությունների շարք, որոնք խթանում են թափանցիկությունը, հաշվետվողականությունը և արժեքաստեղծ են՝ կառավարության տվյալները բոլորին հասանելի դարձնելու միջոցով»: Պետական մարմինների գործողությունների միջոցով ձեռք բերված տվյալները հասանելի դարձնելով՝ կառավարությունը դառնում է ավելի թափանցիկ և հաշվետու քաղաքացիների առջև: Այն նաև օժանդակում է բիզնեսի աճին և քաղաքացիներին ուղղված ծառայությունների զարգացմանը:

Միջազգային չափանիշներ

Մեկ պատուհանի սկզբունքով գործող հարթակների միջոցով բաց տվյալների հարցումը էլ ավելի կարող է մեծացնել տվյալների հավաքածուների փոխգործունակության շրջանակը որոնման և վերլուծության առումով: Արդյունքները կարող են բարելավել ծառայությունների մատուցման արդյունավետությունն ու հասանելիությունը և նվազեցնել կոռուպցիան: Շահագրգիռ կողմերի խմբերի, լրատվամիջոցների, բիզնեսների և ավելի լայն հանրության շրջանում իրազեկվածության բարձրացումը կարող է հանգեցնել տարբեր շահագրգիռ կողմերի միջև արդյունավետ համագործակցության և տրանսպորտի, հանգստի, կայանատեղիների, առողջապահական ծառայությունների և շատ ավելին բնագավառներում լուծումների բարելավմանը:

Կարևոր է բաց տվյալների հետևողական չափանիշների ընդունումը բոլոր բաց տվյալների համար՝ ապահովելու տվյալների առավելագույն փոխգործելիությունը և որոնելիությունը: Տեղական իշխանությունները պետք է նաև ապահովեն, որ որակավորված անձնակազմը ղեկավարի քաղաքապետարանի բաց տվյալների հրապարակումը և համապատասխան աշխատակիցներին վերապատրաստի բաց տվյալների չափանիշների վերաբերյալ:

Բաց տվյալները համեմատաբար նոր երևույթ է՝ առանց պաշտոնապես հաստատված չափանիշների: Այնուամենայնիվ, կան մի շարք օգտակար ուղեցույցներ:

- **Եվրոպայի խորհրդի «Բաց տվյալներ առավել արդյունավետ հանրային ծառայությունների համար» առաջարկներում**⁸⁸ բացատրվում է դրա կարևորությունը տեղական ժողովրդավարությունը բարելավելու համար:
- **Թափանցիկության և բաց կառավարման վերաբերյալ Եվրոպայի խորհրդի Կոնգրեսի բանաձևը և հանձնարարականը**⁸⁹ կոչ են անում տեղական և տարածաշրջանային իշխանություններին մեծացնել բաց տվյալների և գրառումների կառավարումը իրենց վարչակազմերի կողմից:
- **«Քաղաքացիների մասնակցության համար բաց կառավարական տվյալների մա-**

սին» Միավորված ազգերի կազմակերպության ուղենիշներում⁹⁰ ներմուծվում են քաղաքականություն մշակելու ուղենիշներ և լավագույն գործելակերպի առաջարկներ:

- **Համաշխարհային բանկի գործիքակազմը**⁹¹ սկսում է հիմունքներից՝ անցնելով պլանավորման և իրականացման գործընթացներին, ինչպես նաև նշում է, թե ինչպես խուսափել տարածված սխալներից:
- **Բաց տվյալների օգտագործման «Հինգ աստղ» ծրագիրը**⁹² նախատեսում է տվյալները լիովին բաց դարձնելուն ուղղված հինգ քայլ՝ բացատրելով դրանցից յուրաքանչյուրի ծախսերը և օգուտները:
- **Բաց տվյալների միջազգային խարտիայում**⁹³ սահմանվում են վեց սկզբունքներ՝ բաց, ժամանակին և փոխգործարկելի կառավարական տվյալների համար:
- **ՏՀԶԿ Բաց կառավարման խորհրդի առաջարկությունը**⁹⁴ սահմանում է տեղեկատվության տրամադրում ըստ պահանջի, ինչպես նաև կառավարության կողմից տեղեկատվությունը տարածելու համար նախաձեռնողական միջոցառումների կազմակերպում՝ որպես քաղաքացիների մասնակցության նախնական մակարդակ:

Ազգային Համարներսյր

Ներկայումս Հայաստանում բավականին մեծ ծավալ են կազմում բազմաթիվ պետական կառույցների կուտակված և հրապարակված բաց տվյալները: Կան մի շարք տվյալների բազաներ, որոնք ունեն օգնելու հակակոռուպցիոն և քաղաքացիական լրագրողական հետաքննություններին օժանդակելու զգալի ներուժ, մասնավորապես մեկ աղբյուրից գնումները⁹⁵ և գույքի և եկամուտների հայտարարագրերը⁹⁶: Լրագրողներն ու հետազոտողները կարող են անկախ հետաքննություն և հետազոտություն իրականացնելու նպատակով օգտվել այդ բաց տվյալներից:⁹⁷

Օրենսդրություն

Բաց տվյալների տեղադրման պահանջ սահմանող օրենսդրություն չկա, թեև տարբեր ոլորտներում կոնկրետ տվյալների հրապարակման պահանջները կարող են բաց ձևաչափով հրապարակում ենթադրել: Դա վերաբերում է բյուջեներին, ընտրությունների արդյունքներին և այլ նման հրապարակումներին, որոնք, որպես կանոն, տեղադրված են excel-ի վրա հիմնված ձևաչափերով, ինչպես նաև pdf կամ նմանատիպ ձևաչափերով հասանելի քրեական գործերի վիճակագրությանը, գույքի և եկամուտների հայտարարագրերին և այլն:

«Բյուջետային համակարգի մասին» օրենքի համաձայն՝ բյուջեի ձևավորման և հաստատման գործընթացը պետք է բաց լինի: Օրենքում նշվում է, որ պետական բյուջեի մասին օրենքի նախագիծը Ազգային ժողով ներկայացնելուց հետո կառավարությունը եռօրյա ժամկետում հրապարակում է բյուջեն, բացառությամբ պետական գաղտնիք պարունակող հարցերի:

Օրենքը պահանջում է, որ տեղական ինքնակառավարման մարմինները նախագիծը համայնքի ավագանուն ներկայացնելուց հետո եռօրյա ժամկետում հրապարակեն համայնքների բյուջեների նախագծերը տեղական մամուլում⁹⁸: «Տեղական ինքնակառավարման մասին» օրեն-

քը բոլոր համայնքներից պահանջում է ունենալ կայք և բյուջեն և դրա հաշվետվությունները հրապարակել կայքում ⁹⁹:

Համաձայն «Դատախազության մասին» օրենքի՝ Հայաստանի Հանրապետության գլխավոր դատախազությունը յուրաքանչյուր տարի ՀՀ գլխավոր դատախազության կայքում հրապարակում է հանցագործությունների քննության վերաբերյալ հաշվետվություն: Ձեկույցը տեղեկատվություն է պարունակում նախորդ տարվա ընթացքում կատարված հանցագործությունների հետաքննության արդյունքների, դրա վիճակագրության, համեմատական վերլուծության և եզրակացությունների մասին: Ինչ վերաբերում է կոռուպցիոն հանցագործությունների քննության արդյունքների վերաբերյալ տեղեկատվությանը, ապա դրա վիճակագրական տվյալները, համեմատական վերլուծությունը և եզրակացությունները ներկայացված են առանձին ¹⁰⁰:

Ուղեցույցներ

2014 թ.-ի հոկտեմբերին «Թվային իրավունքներ» ՀԿ-ն «Բաց հասարակություն» հիմնադրամի աջակցությամբ հրապարակել է Անձնական տվյալների պաշտպանության քաղաքականության ուղեցույց: Այն տրամադրում է գործնական տեղեկատվություն անձնական տվյալների պաշտպանության ազգային և միջազգային գործելակերպերի և քաղաքականությունների վերաբերյալ՝ հղում կատարելով ազգային և միջազգային գործիքակազմերի: Ավելին, հրապարակումը ներառում է նաև մի շարք եվրոպական նախատիպեր և գործնական առաջարկություններ հայաստանյան իրավիճակի համար ¹⁰¹:

2017 թ.-ին ՀՀ արդարադատության նախարարության անձնական տվյալների պաշտպանության գործակալությունը մշակել է «Երեխաների անձնական տվյալների պաշտպանության մասին» ուղեցույց: Դրա նպատակն է ապահովել անձնական տվյալների պաշտպանության վերաբերյալ օրենսդրության միասնական մեկնաբանումը, իրազեկել երեխաներին, ծնողներին ու տվյալներ մշակողներին իրենց իրավունքների և պարտականությունների մասին ու բարձրացնել երեխաների անձնական տվյալների պաշտպանության մակարդակը: Ուղեցույցում ներկայացված են երեխաների անձնական տվյալների պաշտպանության սկզբունքները, ոլորտում երեխաների իրավունքները և տվյալներ մշակողների պարտականությունները, ուսումնական հաստատություններում, համացանցում և զանգվածային լրատվության միջոցներով անձնական տվյալների մշակման առանձնահատկությունները և երեխաների անձնական տվյալների պաշտպանության իրավունքի խախտման համար նախատեսված պատասխանատվությունը ¹⁰²:

Լավ գործելակերպ

Հանրային հասանելիություն ունեցող բաց տեղեկատվության լավ գործելակերպ է պետական ինտերակտիվ բյուջեն ¹⁰³, որը պատկերավոր ներկայացնում է բյուջետային դասակարգերը: Տեղական ինքնակառավարման որոշ մարմիններ նույնպես առաջնորդվում են բյուջեն ներկայացնելու վերոնշյալ եղանակով: Օրինակ՝ Երևանի քաղաքապետարանը ¹⁰⁴ և Գյումրիում Compass ՀԿ-ն ¹⁰⁵ արդեն հրապարակում են ինտերակտիվ բյուջեն: Պետական հիմնարկները,

ինչպես, օրինակ, Նախագահի գրասենյակը¹⁰⁶, ևս ընդօրինակել են այդ մոտեցումը: Մեկ այլ օրինակ է Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի կայքը (elections.am), որը բաց տվյալների էլեկտրոնային համակարգ է՝ որոնելու ընտրողների և նրանց ռեգիստրի վերաբերյալ տեղեկատվություն¹⁰⁷:

Նման օրինակ է Անշարժ գույքի կադաստրի պետական կոմիտեի կայքը (ecadastre.am), որը 2012 թ.-ի հունվարի 1-ից անշարժ գույքի և հողերի գրանցման մասին տեղեկատվություն որոնելու բաց տվյալների էլեկտրոնային համակարգ է: Այս կայքը ստեղծվել է Կոմիտեի կողմից էլեկտրոնային ծառայություններ տրամադրելու, ներառյալ անշարժ գույքի իրավունքների և սահմանափակումների գրանցման առցանց դիմումների և դրանց առնչվող փաստաթղթերի ընդունման համար: Այսպիսով, այն բաց տվյալների և էլեկտրոնային գործիքների միջոցով թափանցիկությունը բարձրացնելու և քաղաքացիների հասանելիությունը հանրային ծառայություններին մեծացնելու օրինակ է:

2.3. ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԳՆՈՒՄՆԵՐ

Հանրային գնումները գործընթաց է, որով պետական մարմինները, ներառյալ տեղական իշխանությունները, գնում են աշխատանք, ապրանքներ կամ ծառայություններ: Քանի որ հանրային գնումները տեղական և տարածքային իշխանությունների համար հանրային ծառայությունների մատուցման էական մասն են կազմում, արդյունավետ գնումները լավ կառավարման համար առանցքային են:

Միջազգային չափանիշներ

Քանի որ գնումների գործընթացը ներառում է պետական ծախսերի մեծ մասը և պետական միջոցների փոխանցումը մասնավոր հատվածին կամ ոչ առևտրային կազմակերպություններին, այն հասկապես խոցելի է կոռուպցիայի նկատմամբ: Պետական մարմինները պետք է կիրառեն նոր տեխնոլոգիաներ՝ պետական գնումների թափանցիկությունը բարձրացնելու և նոր լծակներ ստեղծելու համար, որպեսզի մրցույթներին մասնակցեն ավելի շատ տնտեսվարողներ, որոնք համողզված կլինեն, որ մասնակից են ազատ և արդար մրցակցության: Մրցույթների գործընթացները ընդհանուր առցանց հարթակում տեղադրելը նվազագույնի կհասցնի չիրապարակված մրցույթները և առանց մրցույթի պայմանագրերի շնորհման դեպքերը: Բաց պայմանագրերը և բաց մրցույթները թույլ են տալիս նաև իրականացնել մրցային գործընթացի ավելի խորը վերլուծություն՝ էլ ավելի նվազեցնելով կոռուպցիոն գործելակերպերի հնարավորությունները: Պայմանագրերի կնքման բաց համակարգերը ունեն նաև կանխարգելիչ ազդեցություն, քանի որ հայտերի ներկայացման և պայմանագրերի կնքման գործընթացի տակավին թափանցիկությունը հետ է պահում պաշտոնատար անձանց հնարավոր խախտումներից:

Տեղական մարմինները պետք է ապահովեն պետական գնումների մասին օրենսդրության պահանջների կատարման նկատմամբ վերահսկողության համապարփակ կառուցակարգեր,

ինչպես նաև բողոքների և գանգատների լուծման համակարգ, ներառյալ արագ և լիակատար արձագանքի մեխանիզմներ: Իշխանությունները պետք է նաև վերահսկեն պայմանագրերի կատարման գործընթացը, մասնավորապես՝ դրանց ժամկետների երկարաձգման և ծախսերի ավելացման նախադեպերը՝ ապահովելու համար, որ պայմանագրերի իրականացման ընթացքում պայմանագի շահավետության և իրականացման որակի հենանիշները վտանգի տակ չեն հայտնվում:

Պետական գնումների գործընթացը կարգավորվում է հետևյալ միջազգային կոնվենցիաներով և չափանիշներով:

- **Տեղական և տարածքային մակարդակներում հանրային գնումները թափանցիկ դարձնելու վերաբերյալ Եվրոպայի խորհրդի Կոնգրեսի բանաձևը և հանձնարարականը** ¹⁰⁸ և **Հանրային գնումներում բարեվարքության բարձրացման ՏՀԶԿ-ի սուուգաթերթը** ¹⁰⁹ ուղեցույց են հանդիսանում հանրային գնումների թափանցիկությունը բարձրացնելու և ազնիվ գործելակերպը խթանելու համար:
- **Պետական գնումների վերաբերյալ խորհրդի ՏՀԶԿ-ի հանձնարարականը** ¹¹⁰ նպաստում է պետական գնումների համակարգերի ռազմավարական և ամբողջական կիրառմանը պետական բոլոր մակարդակներում և պետական հիմնարկներում: Առցանց **Պետական գնումների գործիքակազմը** ¹¹¹ տրամադրում է քաղաքականության գործիքներ, երկրի կոնկրետ օրինակներ, ինչպես նաև պետական գնումների ցանկացած համակարգ գնահատելու ցուցիչներ:
- **Պետական գնումների մասին ԱՀԿ համաձայնագիրը** ¹¹² սահմանում է կանոններ, որոնք պահանջում են, որ պետական գնումներում ապահովվեն բաց, արդար և թափանցիկ մրցակցության պայմաններ:
- **Պետական գնումների մասին ԵՄ հանձնարարականը** ¹¹³ ապահովում է պետական գնումներում գնի և որակի միջև համապատասխանությունը և երաշխավորում է ԵՄ թափանցիկության և մրցակցության սկզբունքների հպահպանումը:
- **ՈՒՆՍԻՏՐԱԼ-ի (ՄԱԿ-ի Միջազգային առևտրային իրավունքի հանձնաժողով) «Պետական գնումների մասին» օրինակելի օրենքը** ¹¹⁴ իրավական ձևանմուշ է, որը հասանելի է իրենց ներքին շուկայի համար պետական գնումների օրենսդրություն ներդնել կամ բարեփոխել ձգտող ազգային կառավարություններին:
- **Վերակառուցման և զարգացման եվրոպական բանկի (ՎԶԲ) էլեկտրոնային գնումների բարեփոխումների ուղեցույցը** ¹¹⁵ տրամադրում է տեղեկատվություն և աջակցում է ներպետական էլեկտրոնային գնումների բարեփոխումների նախագծման և իրականացմանը:
- **Բաց պայմանագրային տվյալների ստանդարտ (OCDS)** ¹¹⁶, որը տրամադրում է բաց տվյալների ստանդարտ՝ պայմանագրային գործընթացի բոլոր փուլերում վերաբերյալ կառուցվածքային տեղեկատվության հրապարակման համար՝ պլանավորումից մինչև իրականացում:
- **UNODC-ի (ՄԱԿ-ի թմրամիջոցների և հանցավորության դեմ պայքարի գրասենյակ)** ¹¹⁷ ուղեցույց պետական գնումներում և հանրային ֆինանսների կառավարման հակա-

կոռուպցիոն ձեռնարկը ներկայացնում է ՄԱԿ-ի Կոռուպցիայի դեմ կոնվենցիայի 9-րդ հոդվածի իրականացման լավագույն փորձը:

- **Համաշխարհային բանկի տարեկան հաշվետվություններ**¹¹⁸. Հենանիշային պետական գնումներ, որոնք գնահատում են տարբեր երկրներում պետական գնումների կարգավորման համակարգերը

Ազգային Համապետություն

Պետական գնումները կարող են իրականացվել ինչպես էլեկտրոնային, այնպես էլ թղթային եղանակով: Գնումների համակարգը հիմնականում կարգավորվում է 2016 թվականի դեկտեմբերի 16-ին ընդունված «Գնումների մասին» ՀՀ օրենքով (ուժի մեջ է մտել 2017 թվականի ապրիլի 25-ին), որն ունի նաև առանձին հոդված, որը սահմանում է, թե ինչ փաստաթղթեր են պահանջվում գնման ընթացակարգի վերաբերյալ տեղեկատվության, հայտատուներից պահանջվող տվյալների վավերականության և էլեկտրոնային գնումների կանոնների գրանցումն ու պահպանումն ապահովելու համար: Հայաստանի օրենսդրությունը նախատեսում է գնումների չորս եղանակ. «էլեկտրոնային աճուրդ», «մրցույթ», «գների գնանշում», «մեկ աղբյուրից գնումներ»: Մրցույթը գնումների նախընտրելի եղանակն է, մինչդեռ գնումների այլ եղանակները կարող են կիրառվել միայն օրենքով նախատեսված դեպքերում:

Հանրային գնումների հայկական էլեկտրոնային ARMEPS համակարգը (Armenian Electronic Procurement System) ստեղծվել է 2012 թվականին: Այն նպատակաուղղված է նվազագույնի հասցնել շահերի բախման ռիսկերը՝ ավելի լավ վերահսկողություն իրականացնելով հանրային գնումների ընթացակարգերի պահպանման, էլեկտրոնային գնումների համակարգի օգտագործման արդյունավետության և թափանցիկության բարձրացման և հանրային գնումներում մրցակցության ուժեղացման համար:

Օրենսդրություն

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության հետ մեկտեղ, Հայաստանում հանրային գնումների օրենսդրության ոլորտում հիմնական օրենսդրական ակտերն են «Գնումների մասին» օրենքը (ընդունվել է 2016 թվականի դեկտեմբերի 16-ին), Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգիրքը և այլ իրավական ակտերը¹¹⁹: «Գնումների մասին» ՀՀ օրենքը սահմանում է հանրային գնումների իրականացման ընդհանուր իրավական, կազմակերպչական և տնտեսական սկզբունքները¹²⁰:

Հայաստանի հանրային գնումների օրենսդրությունը ներառում է նաև ենթաօրենսդրական ակտեր, մասնավորապես «Գնումների գործընթացի կազմակերպման կարգը հաստատելու և Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2011 թվականի փետրվարի 10-ի N 168-Ն որոշումն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին» ՀՀ կառավարության 4 մայիսի 2017 թվականի N 526-Ն որոշումը (հանրային գնումների մասին հիմնական ենթաօրենսդրական ակտ), «էլեկտրոնային ձևով գնումների կատարման կարգը հաստատելու և Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2013 թվականի դեկտեմբերի 5-ի N 1370-Ն որոշումն ուժը կորց-

րած ճանաչելու մասին» ՀՀ կառավարության 2017 թվականի ապրիլի 6-ի N 386 -Ն որոշումը, «Էլեկտրոնային ձևով իրականացվող գնումների կատարման ուղեցույցը հաստատելու և Հայաստանի Հանրապետության ֆինանսների նախարարի 2014 թվականի հունվարի 10-ի թիվ 7-Ա հրամանն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին» ՀՀ ֆինանսների նախարարի 17.05.2017 թ. թիվ 219-Ա հրաման, և այլ ¹²¹:

Ուղեցույցներ

Հայաստանում առցանց գնումների գործընթացը հեշտացնելու նպատակով Ֆինանսների նախարարությունը մշակել է էլեկտրոնային գնումների մի շարք ուղեցույցներ և ձեռնարկներ, որոնք հասանելի են ՀՀ ֆինանսների նախարարության գնումների պաշտոնական էլեկտրոնային տեղեկագրում՝ <https://gnumner.am/hy/> ¹²²: «Տնտեսական օպերատորի համար» էլեկտրոնային աճուրդի վերաբերյալ մշակված ուղեցույցը, էլեկտրոնային աճուրդի ուղեցույցը, Համաշխարհային բանկի կողմից ֆինանսավորվող ծրագրեր իրականացնող ԾԻԳ-երի, հիմնադրամների և ՓԲԸ-ների էլեկտրոնային գնումների ուղեցույցը, ինչպես նաև էլեկտրոնային գնումների պլանավորման, պայմանագրերի կառավարման, գնումների հաշվետվությունների մոդուլների ձեռնարկը կիրառում են Հանրային գնումների միասնական էլեկտրոնային համակարգի (armeps.am) քայլ առ քայլ մոտեցումը՝ ուղղված մատակարարներին, գնորդներին, ինչպես նաև կենտրոնական և տեղական մակարդակներում ցանկացած այլ շահագրգիռ կողմի:

2020 թվականին Բաց կառավարման գործընկերությունը (ԲԿԳ) ճանաչեց թափանցիկ հանրային գնումների վարկանիշը (ԹՊԳՎ) որպես հանրային գնումներում լավ կառավարման մոնիտորինգի հիմնական աղբյուրներից մեկը ¹²³: Հանրային գնումների թափանցիկության մակարդակի գնահատման ԹՊԳՎ մեթոդաբանությունը ներառում է գնումների թափանցիկության մակարդակի գնահատման ցուցիչներ: Ըստ ԹՊԳՎ-ի՝ Հայաստանում հանրային գնումների համակարգը գնահատվում է 66.26% միավոր ¹²⁴: Գնահատման հիման վրա կենտրոնական և տեղական իշխանությունները կարող են բացահայտել առկա խնդիրները և համապատասխան քայլեր ձեռնարկել դրանք վերացնելու համար:

Լավ գործելակերպ

Հայաստանի Հանրապետության էլեկտրոնային գնումների համակարգը գործարկվել է 2012 թվականի հունվարի 1-ից, որի արդյունքում ՀՀ պետական կառավարման մարմինների մեծ մասի կողմից իրականացվող բաց գնումների գործընթացները կազմակերպվում են էլեկտրոնային եղանակով՝ www.armeps.am. կայքի միջոցով: Էլեկտրոնային գնումների ARMEPS համակարգը զգալիորեն բարձրացրել է հանրային գնումների թափանցիկությունը և նպաստում է կոռուպցիայի դեմ պայքարին կառավարման բոլոր մակարդակներում: ARMEPS հարթակի թափանցիկության բարձր մակարդակի շնորհիվ բոլոր օգտատերերը կարող են հայտնաբերել գնումների այն ընթացակարգերը, որոնք կարող են հանգեցնել օրենքի խախտման: Սակայն, որոշումների կայացման թափանցիկությունը հետագայում բարձրացնելու համար դեռևս անհրաժեշտ է հանրային գնումների համակարգի բարելավում:

2.4. ԱՐՏԱՔԻՆ ԱՌԻԴԻՏ

Արտաքին աուդիտը հաշիվների և ֆինանսական տեղեկությունների կանոնավոր, անկախ ուսումնասիրությունն է՝ ապահովելու համար, որ պետական միջոցներն օգտագործվեն պատշաճ և արդյունավետ եղանակով: Արտաքին աուդիտներն իրականացվում են երկրի համապատասխան օրենքների և կանոնների համաձայն՝ նպաստելու կառավարության հաշվետվողականությանը կառավարությունից դուրս անձանց նկատմամբ: Արտաքին աուդիտը կարող է իրականացվել ոչ միայն ֆինանսական ոլորտում, այլև կառավարության կատարողականն իր իսկ նպատակների կամ ծրագրերի իրականացման ու ծառայությունների մատուցման համեմատ գնահատելու համար:

Միջազգային չափանիշներ

- «Պետական ոլորտի հաշվապահական հաշվառման միջազգային ստանդարտներ»¹²⁵ փաստաթղթի հիմնական թեման ազգային, տարածաշրջանային և տեղական ինքնակառավարման մարմինների հաշվապահական հաշվառումը, աուդիտը և ֆինանսական հաշվետվությունների ներկայացումն է: Այն վերաբերում է կառավարական գործակալություններին և նրանց կողմից ծառայություն ստացող հանրային խմբերին:
- **Գերագույն աուդիտի ինստիտուտների միջազգային ստանդարտներ**¹²⁶ կայքէջը ներառում է մասնագիտական ստանդարտների ամբողջական հավաքածու և լավագույն գործելակերպի ուղենիշներ պետական ոլորտի աուդիտորների համար:
- Արտաքին աուդիտին վերաբերող դրույթներ և կետեր ներառված են կոռուպցիայի դեմ պայքարի մասին մի շարք կոնվենցիաներում և ստանդարտներում:

Ազգային համալրերստ

Հայաստանում պետական հաստատությունների աուդիտն իրագործում է Վերահսկիչ պալատը: Վերահսկիչ պալատի առաքելությունն է որակյալ արտաքին պետական վերահսկողություն իրականացնելը, որի նպատակն է կանխել պետական միջոցների և գույքի կառավարման ոլորտներում տեղի ունեցող խախտումները՝ այդպիսով բարելավելով արդյունավետության մակարդակը:¹²⁷

Օրենսդրություն

Հայաստանի Սահմանադրության համաձայն՝ Հաշվեքննիչ պալատը «անկախ պետական մարմին է, որը հանրային ֆինանսների և սեփականության ոլորտում հաշվեքննություն է իրականացնում պետական բյուջեի և համայնքային բյուջեների միջոցների, ստացած փոխառությունների ու վարկերի, պետական և համայնքային սեփականության օգտագործման օրինականության և արդյունավետության նկատմամբ: Հաշվեքննիչ պալատն իրավաբանական անձանց մոտ ստուգումներ կատարելու իրավունք ունի միայն օրենքով սահմանված դեպքերում»¹²⁸:

Հաշվեքննիչ պալատի մասին օրենքով ¹²⁹ սահմանվում է, որ Հաշվեքննիչ պալատը արտաքին պետական աուդիտ իրականացնող անկախ պետական մարմին է: Հաշվեքննիչ պալատի նպատակն է հանրությանը և Ազգային ժողովին ժամանակին, մասնագիտական և անաչառ տեղեկատվություն տրամադրել պետական ֆինանսների, պետական միջոցների, պետական բյուջեների, վարկերի, փոխառությունների, ինչպես նաև պետական գույքի օգտագործման օրինականության և արդյունավետության վերաբերյալ:

Ուղեցույցներ

Հայաստանը Աուդիտի բարձրագույն մարմինների անկախ միջազգային կազմակերպության (INTOSAI) անդամ է 1998 թվականից: Հայաստանի վերահսկիչ պալատը առաջնորդվում է INTOSAI-ի Աուդիտի բարձրագույն մարմինների միջազգային ստանդարտներով (ISSAI), ինչպիսիք են Հաշվապահական բարձրագույն մարմինների միջազգային ստանդարտները, ներառյալ Բարեվարքության կանոնները (ISSAI 130), Աուդիտի բարձրագույն հաստատությունների որակի վերահսկումը (ISSAI 140), Հանրային հատվածի աուդիտի հիմնական սկզբունքները (ISSAI 100), Ֆինանսական աուդիտի հիմնական սկզբունքները (ISSAI 200), Կատարողականի աուդիտի սկզբունքները (ISSAI 300), Համապատասխանության աուդիտի հիմնական սկզբունքները (ISSAI 400) և այլն: Այս ստանդարտները հասանելի են նաև Հայաստանի Հանրապետության Հաշվեքննիչ պալատի պաշտոնական կայքում ¹³⁰:

Լավ գործելակերպ

Հաշվեքննիչ պալատի մասին օրենքը սահմանում է, որ Հաշվեքննիչ պալատը, ի թիվս այլոց, իրականացնում է համայնքների բյուջեների, նրանց ստացած վարկերի և փոխառությունների օգտագործման, ինչպես նաև համայնքային գույքի օգտագործման օրինականության և արդյունավետության աուդիտ: Վերջին նման հաշվետվությունը Գյումրու քաղաքապետարանի կողմից բյուջետային միջոցների, համայնքային գույքի օգտագործման, ինչպես նաև բյուջետային եկամուտների հավաքագրման մասին էր ¹³¹: Համաձայն 2020 թվականի հունվարի 24-ի «Տեղական ինքնակառավարման մասին» օրենքում կատարված փոփոխությունների՝ 2022 թվականի հունվարի 1-ից բոլոր համայնքները պարտավոր են ունենալ էլեկտրոնային կայք, որտեղ պետք է հրապարակեն բյուջեն և բյուջեի կատարման հաշվետվությունները: Գործող օրենքը կայք ունենալու պարտականություն է սահմանում միայն 3000-ից ավելի բնակիչ ունեցող համայնքների համար: Այս մեխանիզմները քաղաքացիական հասարակության և քաղաքացիների համար բյուջեն ստուգելու հնարավորություններ են ստեղծում:

2.5. ԿՈՒՍԱԿԳՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՖԻՆԱՆՍԱՎՈՐՈՒՄԸ

Կուսակցությունների և նախընտրական արշավների ֆինանսավորումը ժողովրդավարական գործընթացի անկապտելի բաղադրիչն է: Այն թույլ է տալիս ապահովել ընտրություններին քաղաքական աջակցությունը և մրցակցությունը: Կուսակցությունների ֆինանսավորումը կարգավորող սկզբունքները ներառում են պետական ֆինանսավորման բաշխման արդարացիության սկզբունքը, մասնավոր նվիրատվությունների չափի թափանցիկության և սահմանափակման խիստ կանոններ, քարոզարշավի ծախսերի շեմեր, ֆինանսավորման և ծախսերի լիակատար թափանցիկություն, անկախ ընտրական հանձնաժողովներ, քարոզարշավի ֆինանսավորման անկախ աուդիտ, սահմանված կանոնները խախտող թեկնածուների և կուսակցությունների նկատմամբ համաչափ պատժամիջոցների հետևողական կիրառում (օրինակ՝ տուգանքներ կամ ապագա նախընտրական արշավներում պետական ֆինանսավորման նվազեցում):

Միջազգային չափանիշներ

Քաղաքական քարոզարշավի ֆինանսավորման և ծախսերի հստակ կանոններն ու թափանցիկ հաշվետվությունները էական նշանակություն ունեն քաղաքական թեկնածուների, կուսակցությունների և պետական կառույցների նկատմամբ վստահություն պահպանելու համար: Կուսակցությունների անհավասար ֆինանսավորումը հանգեցնում է անարդար առավելության՝ ավելորդ լծակներ ստեղծելով հզոր նեղ շահերին, առաջացնում է ռիսկեր, որ քաղաքականությունը կծառայի նեղ մասնավոր շահերի, որոնք կգերակայեն հանրային շահին: ¹³²

Կուսակցությունների քաղաքական ֆինանսավորման և քաղաքական քարոզարշավների պետական ֆինանսավորման սահմանափակումների մեխանիզմներն ու կանոնները պետք է մշակվեն այնպես, որ հավասար պայմաններ ապահովեն ընտրություններին մասնակցող տարբեր քաղաքական թեկնածուների և կուսակցությունների համար և ծառայեն ֆինանսական աջակիցներից քաղաքական ուժերի անկախությունը պահպանելու համար:

Հետևյալ միջազգային կոնվենցիաներն ու չափանիշները վերաբերում են կուսակցությունների ֆինանսավորմանը.

- **Կոնգրեսի 402 բանաձև (2016թ.) «Ընտրական գործընթացների ընթացքում վարչական ռեսուրսի չարաշահման մասին».** ¹³³
- **Քաղաքական կուսակցությունների ֆինանսավորման ուղեցույցներ և զեկույց** (Եվրոպայի խորհուրդ, Վենետիկի հանձնաժողով, 2001թ.). ¹³⁴
- **Քաղաքական կուսակցություններին վերաբերող Վենետիկի հանձնաժողովի կարծիքների և զեկույցների ժողովածու** (Եվրոպայի խորհուրդ, Վենետիկի հանձնաժողով, 2013թ.). ¹³⁵
- **Նախարարների կոմիտեի Rec(2003)4 հանձնարարականը անդամ պետություններին՝ քաղաքական կուսակցությունների ֆինանսավորման և նախընտրական արշավներում հակակոռուպցիոն ընդհանուր կանոնների մասին.** ¹³⁶

Ազգային Համարեքսը

Կուսակցությունները կենսական նշանակություն ունեն ժողովրդավարական հասարակության կայացման համար: Ֆինանսավորման առկայությունը շատ կարևոր է կուսակցությունների համար, առանց որի նրանք չեն կարող զարգանալ և հավաքել բավականաչափ ընտրողներ ընտրություններում հաղթելու համար: Ժողովրդավարական հասարակությունում ֆինանսավորման թափանցիկությունը և կուսակցությունների հաշվետվողականությունը հանրության առաջ կարևոր նշանակություն ունեն հանրային վստահությունը ձեռք բերելու համար: Ուստի, ժողովրդավարական պետությունները ոչ միայն պետք է բարենպաստ պայմաններ ստեղծեն նոր կուսակցությունների ստեղծման և զարգացման համար, այլև պայմաններ ապահովեն նրանց օրինական, պատասխանատու գործունեության համար: Կուսակցությունների կողմից ապօրինի ձևով ֆինանսավորումից օգտվելը պետք է կանխել պետական և հասարակական պատշաճ վերահսկողության միջոցով:

Քաղաքական կուսակցություններն ավանդաբար համարվում են Հայաստանի ամենամեծ վստահելի կառույցներից մեկը: Հետազոտական ռեսուրսների կովկասյան կենտրոնի (ՀՌԿԿ) կողմից անցկացված Կովկասյան բարոմետր 2015-ի հետազոտության համաձայն, հայաստանյան 17 հաստատությունների մեջ քաղաքական կուսակցությունները վայելել են հասարակության ամենացածր վստահությունը՝ ընդամենը 8% ¹³⁷: 2018 թվականին Միջազգային հանրապետական ինստիտուտի կողմից անցկացված հասարակական կարծիքի հարցումը ցույց է տվել, որ հարցվածների միայն 5%-ն է համարում քաղաքական կուսակցությունների գործունեությունը լիովին թափանցիկ և բաց ¹³⁸: Հայաստանի Հանրապետությունում քաղաքական կուսակցությունների դերի և նշանակության բարձրացումն այսօր հրամայական է՝ հաշվի առնելով, որ 2015 թվականի սահմանադրական փոփոխություններից հետո պետությունն անցել է կառավարման խորհրդարանական ձևի:

Օրենսդրություն

Հայաստանի Սահմանադրությունը սահմանում է, որ կուսակցությունները պարտավոր են հրապարակել տարեկան հաշվետվություններ իրենց ֆինանսավորման աղբյուրների, ծախսերի, ինչպես նաև գույքի վերաբերյալ: Այս դրույթն ավելի մանրամասն շարադրված է 27-րդ հոդվածում, որը սահմանում է, որ կուսակցությունը պարտավոր է զանգվածային լրատվության միջոցներով հրապարակել իր ֆինանսավորման աղբյուրների, ծախսերի և գույքի մասին հաշվետվությունը, ինչպես նաև հաշվետվության վերաբերյալ աուդիտորի եզրակացությունը օրենքով նախատեսված դեպքերում, և տեղադրել այն www.azdarar.am կայքում: Այնուհետ կուսակցությունը պարտավոր է դրա հրապարակման ապացույցները ներկայացնել Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողովին ¹³⁹: Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողովի պահանջով կուսակցությունը պարտավոր է ներկայացնել հաշվետվության ստուգման համար անհրաժեշտ տեղեկատվություն, փաստաթղթեր, այդ թվում՝ բանկային գաղտնիք կազմող, արժեթղթերով գործարքների մասին, ապահովագրական գաղտնիք կազմող տեղեկություններ, ինչպես նաև վարկային տեղեկատվություն: Մինչև 2020 թվականի դեկտեմբերին «Կուսակցությունների մասին» սահմանադրական օրենքում փոփոխություններ կատարելը, կուսակցությունները պարտավոր էին զեկուցել Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի վերահսկողական ծառայություն ¹⁴⁰:

Կուսակցությունների ընդհանուր և ընթացիկ ֆինանսավորումը կարգավորվում է նաև «Կուսակցությունների մասին» սահմանադրական օրենքով: Օրենքի 23-րդ հոդվածի համաձայն՝ կուսակցության գույքը գոյանում է հետևյալ աղբյուրներից.

- կուսակցությանն անդամագրվելու համար միանվագ կատարվող վճարներ,
- անդամավճարներ,
- նվիրատվություններ,
- բյուջետային ֆինանսավորում,
- Օրենքով սահմանված գործունեությունից ստացված եկամուտներ ¹⁴¹:

Օրենքը սահմանում է նվիրատվությունների սահմանները, ընդունելի աղբյուրները, կուսակցությունների համար արգելված նվիրատվությունները: Օրենքի 24-րդ հոդվածի համաձայն՝ կուսակցություններն իրավունք ունեն գույքի, այդ թվում՝ դրամական միջոցների, ներառյալ՝ վարկերի, փոխառությունների, երրորդ անձանց կողմից կուսակցության պարտքի մարման տեսքով նվիրատվություններ ստանալու ֆիզիկական անձանցից կուսակցության օգտին այլ գործունեության տեսքով: Անշարժ գույքի մասով նախատեսված են հատուկ կարգավորումներ և սահմանաչափեր: Մասնավորապես, մեկ անձի կողմից անշարժ գույքի նվիրատվությունը չի կարող գերազանցել նվազագույն աշխատավարձի երկուհարյուրհազարապատիկը (200 000 000 ՀՀ դրամ) ¹⁴²:

Նախընտրական շրջանում կուսակցությունների ֆինանսավորումը կարգավորվում է «Ընտրական օրենսգրքի մասին» ՀՀ սահմանադրական օրենքով: «Ընտրական օրենսգրքի մասին» սահմանադրական օրենքի 8-րդ հոդվածի համաձայն՝ ընտրություններին մասնակցող կուսակցությունների ընտրական ցուցակների գրանցման համար սույն օրենսգրքով սահմանված ժամկետի ավարտից հետո՝ 5 օրվա ընթացքում, ընտրություններին մասնակցող կուսակցությունները (կուսակցությունների դաշինքները) Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողով են ներկայացնում կուսակցության (կուսակցությունների դաշինքում ընդգրկված կուսակցությունների) գույքի և եկամուտների մասին հայտարարագիր: Հայտարարագրում նշվում են սույն օրենսգրքով սահմանված գրանցման համար փաստաթղթերի ներկայացման ամսվա 1-ի դրությամբ գույքի կազմը, ինչպես նաև գրանցման փաստաթղթերի ներկայացման ժամկետի ամսվան նախորդող 12 օրացուցային ամիսների ընթացքում ստացված եկամուտները¹⁴³:

Ուղեցույցներ

Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2017 թվականի ապրիլի 20-ի 403-Ն որոշմամբ սահմանվել է կուսակցության ֆինանսավորման աղբյուրների և ծախսերի հրապարակման կարգը, ինչպես նաև գույքի հաշվետվությունը հրապարակելու, ներկայացնելու կարգը և հաշվետվության ձևը. Հարկ է նշել, որ 2020 թվականի դեկտեմբերի 29-ին «Կուսակցությունների մասին» սահմանադրական օրենքում փոփոխություններ են կատարվել: «Կուսակցությունների մասին» սահմանադրական օրենքի փոփոխված 27-րդ հոդվածում ասվում է, որ վերոնշյալ հաշվետվությունները կուսակցությունները ներկայացնում են ԿԿՀ-ին: Ըստ այդմ, օրենքը սահմանում է, որ նշված հաշվետվության ձևը և լրացման կարգը սահմանում է հանձնաժողովը: Օրենքի անցումային դրույթները նախատեսում են, որ կուսակցությունները 2021 թվականի

իրենց տարեկան հաշվետվությունները ներկայացնեն արդեն փոփոխված հերթականությամբ: Հետևաբար անհրաժեշտություն առաջացավ ուժը կորցրած ճանաչել կառավարության կողմից ընդունված հաշվետվության հրապարակման մասին 2017 թվականի ապրիլի 20-ի N 403-Ն որոշումը՝ որոշմամբ կարգավորվող իրավական դրույթները կառավարության իրավասությունից դուրս լինելու պատճառով:

Լավ գործելակերպ

2020 թվականին շրջանառության մեջ դրվեց «Հայաստանի Հանրապետության ընտրական օրենսգրքի մասին» սահմանադրական օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին օրենքի նախագիծը: Ազգային ժողովի այն ժամանակ իշխող «Իմ քայլը» խմբակցության հեղինակած այդ օրինագիծը հանրային քննարկման էր դրվել 2020 թվականի մարտին:

Նախագծով նախատեսվում էր ապահովել նախընտրական քարոզարշավի ֆինանսական թափանցիկությունը: Այդ նպատակով օրինագծի նախագծում ամբողջությամբ փոխվել էր նախընտրական քարոզարշավի գլուխը: Մասնավորապես, նախագծով խստացվել է նախընտրական քարոզչության ժամանակահատվածում թեկնածուների կողմից ընտրողներին անհատույց նվերներ տալու կամ ծառայություններ մատուցելու գործընթացը:¹⁴⁴ Թեև այս նախագիծը լավ քայլ է նախընտրական քարոզարշավի, այդ թվում՝ նախընտրական քարոզարշավում թեկնածուների ֆինանսավորման թափանցիկության բարձրացման ուղղությամբ, սակայն քարոզարշավի ֆինանսավորման և քարոզարշավի կանոնակարգերի վերաբերյալ կան բազմաթիվ կարևոր դրույթներ, որոնք վերջին պահին հանվել են նախագծից՝ առանց քաղաքական ուժերի կամ քաղաքացիական հասարակության ներկայացուցիչների հետ քննարկման:

ՔԱՂԱՔԱՑԻՆԵՐԻ ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ

Ներածություն

«Հասարակական գործերի իրականացմանը մասնակցելու քաղաքացիների իրավունքը», ներառյալ տեղական մակարդակում, հստակ ամրագրված է Տեղական ինքնակառավարման եվրոպական խարտիայում¹⁴⁵, իսկ քաղաքացիների մասնակցությունը քաղաքականության մշակմանը Բաց կառավարման գործընկերության հիմքում է, որի մոտեցումը հիմնված է այն գաղափարի վրա, որ «քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունները կամ քաղաքացիների անմիջական ներգրավվածությունը կարևոր դեր ունեն կառավարությունների ձևավորման և վերահսկման գործում»¹⁴⁶: Եթե տեղական մարմինները խորհրդակցում և ներգրավում են քաղաքացիներին հանրային ծառայությունների նախագծման և գնահատման գործընթացում, դրանով նրանք ճանապարհ են հարթում քաղաքականության ավելի լավ արդյունքների, ինչպես նաև քաղաքացիների և կառավարության միջև ավելի մեծ փոխադարձ վստահության համար:

Քաղաքացիների մասնակցությունը ենթադրում է համագործակցություն մի շարք տեղական շահագրգիռ կողմերի հետ, ինչպիսիք են քաղաքացիական հասարակության ակտիվիստները, լրագրողները, գիտնականները, գործարարները, տեղական համայնքները և ակտիվ քաղաքացիները: Կարևոր է, որ այն լինի ներառական՝ հաշվի առնելով ավելի լայն հասարակության, փորձագետների և ներկայացուցչական խմբերի, ներառյալ խոցելի և մարգինալացված անձանց, տեսակետները: Շահագրգիռ կողմերի ներգրավվածությունը պետք է նաև վերաբերի այն անձանց, ում կյանքի և շահերի վրա կազդի տվյալ որոշումների իրականացումը: Այդ շահագրգիռ կողմերի բացահայտման համար հանրային խորհրդակցությունները պետք է սկսվեն նախքան գործի անցնելը կամ որոշման նախագծի ներկայացումը: Ավելի բաց խորհրդատվական գործընթացը նախատեսում է շահագրգիռ կողմերի հետ համատես խնդիրների, մարտահրավերներ և հնարավորությունների բացահայտում և քննարկում, որից հետո, նախքան վերջնական որոշում մշակելը, գնահատվում են քաղաքականության տարբեր սցենարները:

Մասնակցության մեխանիզմները կարելի է խմբավորել ըստ հետևյալ կատեգորիաների, որոնք արտացոլում են ներգրավվածության տարբեր մակարդակը.

- հասարակության իրազեկում տեղական առաջնահերթությունների, կառավարության ծրագրերի մասին.
- հանրության և (կամ) մարդկանց որոշակի խմբերի հետ հանրային քաղաքականության վերաբերյալ խորհրդակցությունների անցկացում, նրանց փորձի և գիտելիքների հավաքում.
- համագործակցություն հասարակության և/կամ մարդկանց առանձին խմբերի հետ՝ տեղական խնդիրներին լուծումներ մշակելու համար (ներառյալ համատեղ արդյունքի ստեղծման գործընթացները, օրինակ՝ Բաց կառավարման գործընկերության (ԲԿԳ) Գործողությունների ծրագրի պարտավորությունների ձևակերպումը).

- տեղական համայնքների ներգրավում որոշումների կայացման գործընթացներում՝ խորհրդակցական գործընթացների, քվեարկության (օրինակ՝ մասնակցային բյուջետավորման և հանրաքվեների) և որոշումների կայացման այլ գործիքների միջոցով:

Լրացուցիչ արձանագրության համաձայն՝ «օրենքը պետք է միջոցներ տրամադրի քաղաքացիների մասնակցության իրավունքի իրականացումը դյուրացնելու համար»: Մասնակցության վերը նշված ձևերը իրականում, այլ ոչ թե ձևականորեն կիրառելու համար, անհրաժեշտ է ուժեղ քաղաքական կամք: Քաղաքացիների մասնակցության իրականացման համար անհրաժեշտ են համապատասխան օրենքներ, կանոնակարգեր և ուղեցույցներ, որոնք կարգավորում են խորհրդակցությունների գործընթացը նոր քաղաքականության և օրենսդրության ձևավորման շուրջ:

Ներառական քաղաքականություն մշակելու գործընթացը պետք է լինի արդյունավետ, և հասարակությունը պետք է լավ տեղեկացված լինի իր իրավունքների, հնարավորությունների և տեղական որոշումների կայացմանը մասնակցելու եղանակների մասին: Քաղաքականության մշակման գործընթացները պետք է նախօրոք հստակորեն ամրագրվեն, որպեսզի քաղաքացիներին և շահագրգիռ խմբերին հնարավորություն ընձեռվի նախապատրաստել իրենց կողմից ներկայացվող նյութերը և ելույթները: Անհրաժեշտ է հրապարակել քաղաքացիներին գործընթացներում ներգրավվելու հստակ ժամանակացույցեր, կարևորելով քաղաքացիների մասնակցությունը, ընդ որում տեղական մարմինները պետք է ստեղծեն նրանց հետ, ովքեր ներկայացնում են քաղաքականության առաջարկություններ կամ խորհուրդներ: Տեղական մարմինները պետք է ապահովեն, որ շահագրգիռ կողմերի տեսակետներն ու դիրքորոշումները պատշաճ կերպով արտացոլվեն և հաշվի առնվեն քաղաքականությունը հաստատելիս, ինչպես նաև հստակ ներկայացվեն առաջարկներն ընդունելու կամ չընդունելու պատճառները: Այսպիսով, ներառական մոտեցումը երաշխավորում է քաղաքականությունների համարժեքությունը, ապացույցների վրա հիմնված լինելը, հաշվի են առնում միջուկային կարիքները և արձագանքում է հանրության պահանջներին:

Տեղական մարմինները պետք է աշխատանքի ընդունեն հանրային խորհրդակցությունների կառավարման գծով մասնագետների, որպեսզի ապահովեն քաղաքացիների հետ արագ և համապարփակ հետադարձ կապը:

Այդպիսի ներառական մոտեցումները երաշխավորում են տեղական մարմինների կողմից հանրային շահերն արտացոլող, բոլոր քաղաքացիների համար ընկալելի, լավ և նպատակային որոշումների կայացումը: Հանրության հետ միասին, տեղական համայնքները կարող են կայուն ներուժ զարգացնել՝ իրենց մտահոգությունները բարձրաձայնելու, լուծումներ մշակելու և դրանց պատշաճ իրականացումը վերահսկելու համար, երաշխավորելով հանրային վստահությունը տեղական ծառայությունների մատուցման նկատմամբ:

Ազգային համադրություն

Հայաստանի օրենսդրությունը սահմանում է քաղաքացիների մասնակցության մի շարք մեխանիզմներ, մասնավորապես՝ բնապահպանական և քաղաքաշինության հետ կապված որոշումների կայացման, իրավական ակտերի նախագծերի քննարկման, ճյուղային նախարարությունների հանրային խորհուրդներին մասնակցելու և այլն:

Թեև երկրի օրենսդրությունում առկա են քաղաքացիների մասնակցության որոշակի մեխանիզմներ, դրանք արդյունավետ չեն գործում, ինչը հիմնականում բացատրվում է համապատասխան կառույցների քաղաքական կամքի բացակայությամբ կամ պատշաճ ներգրավվածություն կազմակերպելու անկարողությամբ: Այս խնդիրը էապես վնասում է տարբեր պետական կառույցների նկատմամբ վստահությանը և կասկածի տակ է դնում ժողովրդավարական գործընթացներին կառավարության կամքի և նվիրվածության իրական բնույթը:

«Տեղական ինքնակառավարման մասին» օրենքը նախատեսում է 16 տարեկանից բարձր ցանկացած քաղաքացու համար հասարակական կյանքին մասնակցության մեխանիզմներ: Համայնքի բնակիչները տեղեկացվում են համայնքի ավագանու նիստերի՝ համապատասխանաբար օրակարգի, անցկացման վայրի, ժամի մասին և մասնակցում դրանց: Համայնքի ղեկավարն ապահովում է համայնքի անդամների մասնակցությունը տարեկան բյուջեի ձևավորմանը, ինչպես նաև բնակիչներից, փորձագետներից և այլ շահագրգիռ կողմերից բաղկացած խորհրդակցական մարմնի ստեղծումը:

Տեղական ինքնակառավարման մարմինները լրացուցիչ քայլեր են ձեռնարկում ավելի ակտիվ քաղաքացիական ներգրավվածությունն ապահովելու համար: 2019 թվականից համայնքապետարանների կողմից ստեղծվում են առցանց հարթակներ՝ նպատակ ունենալով ավելի արդյունավետ կերպով հաղորդել նոր նախագծերն ու գաղափարները, ներկայացնել առաջարկություններ և քննարկումներ: Այդուհանդերձ, քաղաքացիների մասնակցությունը ՏԻՄ գործերին այնքան էլ ակտիվ և արդյունավետ չէ՝ պայմանավորված քաղաքացիների պասիվ դիրքորոշմամբ, ինչպես նաև տեղական ինքնակառավարման մարմինների համապատասխան կարողությունների բացակայությամբ:

3.1. ԲԱՅ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՁԵՎԱՎՈՐՈՒՄ

Քաղաքականության հրապարակային մշակումը լայն հասկացություն է, որը նկարագրում է քաղաքականության մշակման թափանցիկ և մասնակցային գործընթացը: Այն քաղաքականության և որոշումների ընդունման եղանակ է, որը հիմնված է նորագույն վերլուծական գործիքների վրա և իր բնույթով պարբերական է: Քաղաքականության հրապարակային մշակման մեկ եղանակ գոյություն չունի: Տարբեր քաղաքական որոշումների դեպքում պահանջվում են տարբեր մոտեցումներ:

Միջազգային չափանիշներ

Բաց քաղաքականության մշակման մոտեցումները կառավարություններին հնարավորություն են տալիս համագործակցային մոտեցումների միջոցով հասնել տարբեր հեռանկարների և փորձի վրա հիմնված ավելի տեղեկացված և կատարելագործված քաղաքականության արդյունքների: Ապացույցների և տվյալների վրա հիմնված քաղաքականություն իրականացնելու նպատակով տարբեր թվային գործիքներ և վերլուծական եղանակներ են կիրառվում: Ներգրավվածության ապահովման համար կիրառվում են տարբեր մոտեցումներ, օրինակ՝ քաղաքացիների ներկայացուցչական խմբերի, քաղաքականության գաղափարների քրաուդ-սորսինգի կամ հավաքական ինտելեկտի օգտագործման միջոցով, հիմնվելով հանրության գիտելիքների և փորձի վրա:

Բաց տվյալների և քաղաքացիների ներգրավվածության շնորհիվ հնարավոր է լինում կայացնել ավելի տեղեկացված, ներառական որոշումներ և կիրառել ավելի շատ նորամուծություններ ինչպես քաղաքականության մշակման գործընթացում, այնպես էլ դրանից բխող քաղաքականության որոշումներում: Բաց քաղաքականության մշակման օգուտները առավելագույնի հասցնելու համար տեղական իշխանությունները կարող են ստեղծել բաց քաղաքականություն մշակող թիմ, որը կիրապարակի այն տվյալները, որոնք օգտագործվում են քաղաքական որոշումներ կայացնելու և ձևավորելու համար և կվերապատրաստի պետական պաշտոնյաներին քաղաքականությունը մշակելու նպատակով տվյալների հետ աշխատելու համար:

Թեև չկան հատուկ բաց քաղաքականության ստանդարտներ, հետևյալ փաստաթղթերը օգտակար մեկնարկային կետ են ապահովում:

- **Տեղական ինքնակառավարման եվրոպական խարտիայի լրացուցիչ արձանագրությունը տեղական իշխանության գործերին մասնակցելու իրավունքի մասին (CETS No. 207)** ¹⁴⁷ ապահովում է այս իրավունքի միջազգային իրավական երաշխիքը, ներառյալ քաղաքացիների մասնակցությունն ապահովելու համար միջոցների հաստատումը:
- **Քաղաքական որոշումների կայացմանը քաղաքացիական մասնակցության Եվրոպայի խորհրդի ուղեցույցը** ¹⁴⁸ սահմանում է քաղաքացիների և քաղաքացիական հասարակության հետ ներգրավվելու չափանիշներ:
- **Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի հանձնարարականը տեղական հասարակական կյանքում քաղաքացիների մասնակցության վերաբերյալ** ¹⁴⁹:
- **Թափանցիկության և բաց կառավարման վերաբերյալ Եվրոպայի խորհրդի Կոնգրեսի բանաձևը և հանձնարարականը** ¹⁵⁰ տրամադրում են չափանիշներ և մեխանիզմներ՝ բարձրացնելու թափանցիկությունը և խթանելու քաղաքացիների ներգրավվածությունն ու մասնակցությունը տեղական հասարակական կյանքում:
- Եվրոպայի խորհրդի միջազգային ՀԿ-ների համաժողովի կողմից ընդունված **որոշումների կայացման գործընթացում քաղաքացիական մասնակցության լավ պրակտիկայի օրենսգիրքը** ¹⁵¹:
- **Քաղաքացիական մասնակցություն որոշումների կայացման գործընթացներին. Եվրոպայի խորհրդի անդամ երկրներում ստանդարտների և պրակտիկայի ակնարկ,**

Եվրոպական ոչ առևտրային իրավունքի կենտրոնը (ECNL) Ժողովրդավարության և կառավարման եվրոպական կոմիտեի համար ¹⁵²:

- **Բաց կառավարման վերաբերյալ ՏՀԶԿ-ի հանձնարարականն** ¹⁵³ օգնում է մշակել և իրականացնել բաց կառավարման արդյունավետ ռազմավարություններ և ծրագրեր
- **ՏՀԶԿ-ի առաջնորդող սկզբունքները** ¹⁵⁴ աջակցում են բաց մշակույթի զարգացմանը:
- **ՏՀԶԿ-ի կենտրոնացումը քաղաքացիների վրա. հանրային ներգրավում հանուն ավելի լավ քաղաքականության և ծառայությունների** ¹⁵⁵, ուսումնասիրում է, թե ինչպես կարելի է գործնականում կիրառել բաց քաղաքականության ձևավորումը:
- **ՏՀԶԿ-ի Հանրային հատվածի նորարարությունների դիտարանը** ¹⁵⁶ թվարկում է օգտակար գործիքակազմեր և ռեսուրսներ:
- **Բաց կառավարման գործընկերության ուղեցույցը** ¹⁵⁷ և **Գործիքակազմը** ¹⁵⁸ ապահովում են աջակցության լայն շրջանակ:
- **Հանրային խորհրդակցության վերաբերյալ ՏՀԶԿ տեղեկատվական փաստաթուղթը** ¹⁵⁹ սահմանում է խորհրդակցությունը և տրամադրում է խորհրդատվական գործիքների ամփոփում:
- **Ավստրալիան** ¹⁶⁰ և **Մեծ Բրիտանիան** ¹⁶¹ երկուսն էլ օգտակար գործիքներ են մշակել:
- Արվեստների թագավորական միությունը, Մեծ Բրիտանիան և Էթիկական արհեստական բանականության (ԱԲ) ֆորումը անդրադարձել են ԱԲ-ի որոշ մարտահրավերներին, որոնք բխում են նոր տեխնոլոգիայից՝ «Տեխնոլոգիայի վերաբերյալ որոշումների դեմոկրատիզացման գործում: Գործիքակազմ» աշխատությունում ¹⁶²:

Ազգային Համապետքային

Բաց քաղաքականության մշակման և հանրային ներգրավվածության հաստատությունները Հայաստանում գտնվում են ձևավորման գործընթացում: Կառավարությունը քաղաքականության մշակման գործընթացը բարեփոխելու համար քայլեր է ձեռնարկել, որպեսզի այն դառնա ավելի թափանցիկ:

Հայաստանում քաղաքականության բոլոր փաստաթղթերն ընդունվում են իրավական ակտերի՝ հիմնականում կառավարության որոշումների տեսքով: Այդ առումով, մասնակցային ընթացակարգերը չեն տարբերվում իրավական ակտերի ընդունման ընթացակարգերից: 2016 թվականին Կառավարությունը գործարկեց ինտերնետային կայք (www.e-draft.am), որտեղ պետական մարմինների կողմից գրված իրավական ակտերի նախագծերը հասանելի են հատուկ դրանց հրապարակման համար նախատեսված առցանց հարթակում: Կայքը հնարավորություն է տալիս հանրության համար հրապարակել իրավական ակտերի նախագծերը, ստանալ առցանց մեկնաբանություններ շահագրգիռ կողմերից, ներկայացնել ամփոփված արձագանքներ, մերժված առաջարկների վերաբերյալ հիմնավորումներ:

Օրենսդրություն

«Տեղական ինքնակառավարման մասին» օրենքը պահանջում է, որ հասարակությունը տեղեկացվի ավագանու նիստերի մասին: Օրենքում նշվում է, որ ավագանու հերթական նիստից առնվազն յոթ օր առաջ համայնքի ղեկավարը հրապարակում է ավագանու օրակարգի նախագիծը՝ նշելով նիստի վայրը, օրն ու ժամանակը:

Օրենքը որպես հիմնական սկզբունք է սահմանում քաղաքացիների մասնակցությունը տեղական կառավարմանը: Ըստ օրենքի՝ 16 տարեկանից բարձր ցանկացած քաղաքացի իրավունք ունի մասնակցելու տեղական կառավարմանը: Համայնքի զարգացման հնգամյա ծրագրում քաղաքացիների մասնակցությունը ապահովելու նպատակով համայնքի ղեկավարը պետք է ձևավորի համայնքային խորհրդատվական մարմին ¹⁶³:

«Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» օրենքում սահմանվում է, որ օրենքների նախագծերը ենթակա են հանրային քննարկման, բացառությամբ միջազգային պայմանագրի վավերացման (միացման) օրենքի նախագծի: Նախագիծը մշակող մարմնի կամ նախագիծն ընդունող մարմնի նախաձեռնությամբ հանրային քննարկման կարող են ներկայացվել այլ նորմատիվ իրավական ակտերի նախագծեր: Հանրային քննարկումների տևողությունը առնվազն 15 օր է ¹⁶⁴: Ազգային ժողովում հանրային լուսմներ կարող են հրավիրվել Ազգային ժողովի նախագահի, մշտական կամ ժամանակավոր հանձնաժողովի կամ խմբակցության որոշմամբ: Այդ դեպքում լուսմների կազմակերպումը պարտադիր չէ ¹⁶⁵:

Ուղեցույցներ

2019 թ.-ի հոկտեմբերին «Ոչ առևտրային իրավունքի եվրոպական կենտրոնը» (ECNL) «Թրանսփարենսի ինթերնեշնլ-Հայաստան»-ի հետ համագործակցությամբ հրապարակեց «Քաղաքացիական հասարակության միջավայրի գնահատում Արևելյան գործընկերության երկրներում» զեկույցը, որը բաղկացած է 10 տարբեր ոլորտներում իրավական և գործնական միջավայրի գնահատման համար մշակված ստանդարտներից և ցուցանիշներից ¹⁶⁶:

Նշված զեկույցում Կառավարությանը առաջարկվում է ներդնել ինստիտուցիոնալ մեխանիզմներ պետական քաղաքականության մշտադիտարկման և իրականացման գործընթացներում ՔՀԿ-ների ներգրավման համար, այդ թվում՝ պետական պայմանագրերի միջոցով ապահովել որոշումների կայացման սկզբնական փուլում պարտադիր խորհրդատվությունը՝ թույլ տալով համապատասխան պետական քաղաքականության ոլորտներում մասնագիտացված ՔՀԿ-ների նշանակալից մասնակցությունը, և ընդլայնել համապատասխան հնարավորությունները՝ էլեկտրոնային հարթակի օգտագործումից բացի կազմակերպելով նաև հանրային լուսմներ, փորձագիտական քննարկումներ և կարծիքի հարցումներ ¹⁶⁷:

Լավ գործելակերպ

2019 թվականը նշանավորվեց հակակոռուպցիոն, մարդու իրավունքների պաշտպանության, դատական և իրավական բարեփոխումների ոլորտում պետական քաղաքականության նոր ռազմավարությունների ընդունմամբ: Քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունները ակտիվորեն ներգրավված էին Հայաստանի Հանրապետության 2019-2022 թթ.-ի Հակակոռուպցիոն նոր ռազմավարության և դրա գործողությունների ծրագրի, 2019-2023 թթ.-ի Դատաիրավական բարեփոխումների ռազմավարության և դրանից բխող գործողությունների ծրագրի, 2020-2022 թթ.-ի Մարդու իրավունքների պաշտպանության ազգային ռազմավարության և դրա գործողությունների ծրագրի քննարկման և ընդունման մեջ¹⁶⁸: Ի տարբերություն դրա՝ 2020 թվականի մարտին մտցված արտակարգ դրությունը էապես նվազեցրեց ՔՀԿ-ների խորհրդակցությունների հնարավորությունները, և մի շարք որոշումներ ու իրավական ակտեր ընդունվեցին ոչ թափանցիկ ձևով:

3.2. ՄԱՍՆԱԿՑԱՅԻՆ ԲՅՈՒՋԵՏԱՎՈՐՈՒՄ

Քաղաքացիների մասնակցության քրաուդսորսինգի ձևերից մեկը՝ մասնակցային բյուջետավորումը, քաղաքացիների և համայնքային խմբերի համար հնարավորություն է ընձեռնում առաջարկել նոր նախաձեռնություններ կամ բարելավումներ հանրային ծառայությունների համար, որոնք պետք է ֆինանսավորվեն տեղական իշխանության կողմից: Տարբեր մոտեցումների թվում է նաև քաղաքացիների քվեարկությունը, հաճախ առցանց, տարբեր նախագծերի վերաբերյալ: Այն հնարավորություն է տալիս համայնքի անդամներին ուղղակիորեն ասել, թե ինչպես պետք է ծախսվեն պետական գումարները: Այն հնարավորություն է ստեղծում ներգրավելու, կրթելու և իրավագործելու քաղաքացիներին:

Միջազգային չափանիշներ

Մասնակցային բյուջետավորումը սկսվել է Բրազիլիայի Պորտո Ալեգրե քաղաքում 1980-ականների վերջին և տարածվել ամբողջ աշխարհում: Մասնակցային բյուջետավորման ներառականության և տարբեր խմբերի, ներառյալ փոքրամասնությունների և անապահով խավերի վրա տարածվելն ապահովելու համար անհրաժեշտ է կազմակերպել ինչպես առցանց, այնպես էլ առկա եղանակով տեղեկատվական միջոցառումներ, և աջակցություն տրամադրել քաղաքացիներին և համայնքային տարբեր խմբերին և շահագրգիռ կողմերին՝ քննարկման համար առաջարկություն պատրաստելու հարցում:

Թեև մասնակցային բյուջետավորում կիրառելու համար կոնկրետ չափանիշներ չկան, սակայն օգտակար ելակետ կարող են հանդիսանալ հետևյալ փաստաթղթերը՝

- **Տեղական ինքնակառավարման եվրոպական խարտիայի լրացուցիչ արձանագրությունը տեղական իշխանության գործերին մասնակցելու իրավունքի մասին (CETS No. 207)**¹⁶⁹ ապահովում է այս իրավունքի միջազգային իրավական երաշխիքը, ներառյալ միջոցառումների իրականացումը, որոնք կհեշտացնեն դրա իրագործումը:

- **Գեներային բյուջետավորման վերաբերյալ Եվրոպայի խորհրդի Կոնգրեսի բանաձևն** ¹⁷⁰ առաջարկում է տեղական և տարածաշրջանային մակարդակներում տարեկան բյուջեներում ներդնել գեներային բյուջետավորման մեթոդներ:
- **ՏՀԶԿ-ի թիվ 22 քաղաքական ամփոփագրում** ¹⁷¹ ներկայացված են քաղաքականության առաջարկներ այն մասին, թե ինչպես հիմնական շահագրգիռ կողմերը կարող են նպաստել հաջողությունն ապահովող մասնակցային բյուջետավորմանը:
- **Համաշխարհային բանկի «Մասնակցային Բյուջետավորում» ձեռնարկում** ¹⁷² նկարագրվում են հիմնարար սկզբունքներ, վերլուծվում են ընթացիկ գործելակերպեր և ներառված են յոթ մանրամասն իրավիճակային ուսումնասիրություններ:
- **ՄԱԿ-ի Մարդկային բնակավայրերի ծրագրի «Մասնակցային բյուջետավորման վերաբերյալ 72 հաճախ տրվող հարցեր»** ¹⁷³ ձեռնարկում ուսումնասիրվում է, թե ինչպես իրականացնել մասնակցային բյուջետավորում:
- **Համաշխարհային մասնակցային բյուջետավորման ատլասը** ¹⁷⁴ ներկայացնում է այս գործընթացների իրավիճակի վերաբերյալ տվյալների ամենալայն հավաքածուն ամբողջ աշխարհում:
- **ՄԹ-ի մասնակցային բյուջետավորման ստորաբաժանումն իր տնօրինության տակ ունի օգտակար ռեսուրսների և գործիքակազմերի ցանկ:** ¹⁷⁵
- Միջազգային բյուջետային գործընկերության **Ենթազգային բաց բյուջեների հարցաշարում** ¹⁷⁶ սահմանված են մի շարք քանակական ցուցանիշներ՝ տեղական ինքնակառավարման մարմինների բյուջեների հրապարակայնությունը գնահատելու համար:
- Հարկաբյուջետային թափանցիկության գլոբալ նախաձեռնության **Հարկաբյուջետային քաղաքականության մեջ հանրային մասնակցության սկզբունքները:** ¹⁷⁷

Ազգային Համապեքստ

Մինչև 2019 թվականը բյուջեի ձևավորման պետական գործընթացը քաղաքացիների և քաղաքացիական հասարակության մասնակցության համար սահմանափակ էր: Պետական բյուջեի մասին օրենքով սահմանված կոնկրետ մեխանիզմներ չկան, որպեսզի շահագրգիռ կողմերը բյուջեի կազմման մեջ ներգրավվեն: Փոխարենը տեղական ինքնակառավարման մասին օրենքում կան բյուջեի կազմման մասնակցային կոնկրետ մեխանիզմներ: Կառավարությունը կարող է տեղական իշխանություններից ընդօրինակել մասնակցային բյուջեի ձևավորման մեխանիզմները: 2019 թվականից քաղաքացիների և քաղաքացիական հասարակության մասնակցությունը սահմանվում է 2020 թվականի պետական բյուջեի և «2020-2022 թվականների պետական միջնաժամկետ ծախսերի ծրագրի մշակման բյուջետային գործընթաց սկսելու մասին» ՀՀ վարչապետի որոշմամբ¹⁷⁸:

Օրենսդրություն

Համաձայն «ՀՀ բյուջետային համակարգի մասին» օրենքի՝ ՄԺԾԾ նախագծի (այդ թվում՝ 2021թ. պետական բյուջեի) մշակման ընթացքում իշխանությունները պետք է քննարկեն բյու-

ջետային առաջարկները շահագրգիռ քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների հետ՝ իրենց իրավասության ոլորտներում, և հաստատեն քննարկման արդյունքները (ներառյալ ներկայացված դիտողությունների և առաջարկությունների ընդունման կամ մերժման ամփոփագիրը) ¹⁷⁹:

«Տեղական ինքնակառավարման մասին» օրենքը նախատեսում է հանրության մասնակցության մեխանիզմներ: Օրենքի 84-րդ հոդվածում նշվում է, որ համայնքի ղեկավարը պետք է ապահովի համայնքի անդամների մասնակցությունը ամենամյա բյուջեի ձևավորմանը և պետք է ապահովի նաև համայնքի ղեկավարին կից խորհրդակցական մարմնի ստեղծումը, որը բաղկացած կլինի բնակիչներից, փորձագետներից և այլ շահագրգիռ կողմերից: ¹⁸⁰ Համայնքի ղեկավարը նաև մինչև համայնքի բյուջեի նախագծերը համայնքի ավագանու հաստատմանը ներկայացնելը կազմակերպում և անցկացնում է հանրային բաց լսումներ կամ քննարկումներ ¹⁸¹:

Ուղեցույցներ

«Հայաստանում տեղական ժողովրդավարության ամրապնդման մասին» 2015 թվականի զեկույցը, որը պատրաստվել է «Աջակցություն Հայաստանում տեղական ժողովրդավարության ամրապնդմանը» ծրագրի շրջանակներում «Եվրոպական Ասոցիացիայի հանուն ժողովրդավարության» հետ համատեղ ուղեցույցներ է տալիս, թե ինչպես ներգրավել քաղաքացիներին և քաղաքացիական հասարակության կազմակերպություններին համայնքի բյուջեում նշված առաջնահերթությունների իրականացմանը և ինչ դեր նրանք կարող են ունենալ միջոցների բաշխման գործում: Այն հարկատուներին սովորեցնում է իշխանությունների հետ աշխատել՝ նպաստելով բյուջեին առնչվող որոշումների կայացմանը, որոնք ներազդում են իրենց կյանքի վրա: Ուղեցույցի համաձայն՝ միասնաբար աշխատող տեղական իշխանությունների և քաղաքացիական հասարակության շահն այն է, որ տեղական ինքնակառավարման մարմինները կարող են լավ գաղափարներ և ավելի խելամիտ լուծումներ հավաքել քաղաքացիներից: Դրան գումարվում է այն, որ քաղաքացիները սկսում են զարգացնել հասարակական ծառայությունները և համայնքի նկատմամբ պատասխանատվության սեփական զգացումը ¹⁸²:

Լավ գործելակերպ

2016 թ.-ի նոյեմբերի 1-ին Գյումրու «Քաղաքացիական երիտասարդական կենտրոն» ՀԿ-ն ներկայացրեց մի շարք առաջարկներ, որպեսզի դրանք ներառվեն Գյումրու հնգամյա զարգացման պլանում և քաղաքային բյուջեում: Ներկայացված առաջարկներից 13-ը ներառվել են վերջնական պլանում: Առաջարկություններն ընդգրկում էին քաղաքի լուսավորության, փողոցներում նոր աղբամանների տեղադրման և քաղաքում նոր ավտոբուսային կանգառների ստեղծման հիմնախնդիրները ¹⁸³: Քաղաքացիական հասարակության ակտիվ մասնակցությունը օգնեց քաղաքապետարանին սահմանելու առաջնահերթություններն ավելի արդյունավետ եղանակով և զարգացնելու մասնակցային կառավարումը: 2019 թ.-ին Երևանի քաղաքապետարանի կողմից ստեղծվել է «Ակտիվ քաղաքացի» հարթակը՝ քաղաքացիների հետ ավելի արդյունավետ ու սերտ կապ ապահովելու և մասնակցային կառավարում իրականաց-

նելու համար: Հարթակը նպատակ ունի ապահովելու քաղաքացիների հետ ավելի արդյունավետ փոխգործակցություն նոր նախագծերի և գաղափարների հայտնաբերման, առաջարկների ներկայացման և քննարկման շուրջ: Հարթակի շնորհիվ քաղաքացիները հնարավորություն ունեն քաղաքապետարանի հետ համատեղ բարելավելու իրենց բնակավայրը՝ ավելի հարմարավետ և գրավիչ դարձնելով մայրաքաղաքի կյանքը: Միևնույն ժամանակ հարթակը քաղաքացիներին հուզող խնդիրները հավաքելու համակարգ է և լուծումների միասնական որոնման միջոց ¹⁸⁴: Ներկայումս, նման հարթակներ գործում են յուրաքանչյուր համայնքում: Հարթակները նպաստում են նաև քաղաքացիների պահանջների հավաքագրմանը և լուծումներ գտնելու ընդհանուր միջոցներ են:

3.3. ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԽՈՐՀՐԴԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Հանրային խորհրդատվությունը ֆորմալ, հաճախ օրենքով պարտադիր ուժ ունեցող գործընթաց է, որի ժամանակ քաղաքացիները և այլ շահագրգիռ կողմեր իրենց տեսակետն են արտահայտում քաղաքականության մշակման գործընթացի առանցքային փուլերում: Խորհրդատվությունը կարող է կատարվել թե՛ առցանց և թե՛ անցանց, կամ երկուսը միասին: Խորհրդատվությունն իրականացվում է հիմնականում հետևյալ նպատակներով. բարձրացնել արդյունավետությունը, մեծացնել թափանցիկությունը և ավելացնել հանրային մասնակցությունը կարևոր որոշումների ընդունման ժամանակ: Ժամանակին և արդյունավետ կերպով կատարվելու դեպքում հանրային խորհրդատվությունը կարող է որոշումների կայացման գործընթացի որակական խթան հանդիսանալ, բարելավել պահանջներին համապատասխանությունը, նվազեցնել կիրարկման ծախսերը և նպաստել որոշումների ընդունման գործընթացների նկատմամբ հանրային վստահության աճին:

Միջազգային չափանիշներ

Գոյություն ունեն խորհրդակցության բազմաթիվ ձևեր՝ քաղաքացիներին իրազեկելուց և խորհրդատվությունից մինչև քաղաքականության, խորհրդատվական բանավեճերի և հավաքների համար քրաուդսոքսինգ գաղափարներ, որտեղ քաղաքացիները կարող են մշակել քաղաքականության լուծումների տարբերակներ՝ նպաստելով հիմնավորված որոշումների կայացմանը, և համագործակցություն, որի պարագայում սոցիալական ձեռնարկությունները, քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունները և փորձագիտական խմբերը մասնակցում են ծառայությունների նախագծմանը կամ մատուցմանը:

Հանրային խորհրդակցությունների և ներառականությունը, և՛ արդյունավետությունը բարելավելու համար յուրաքանչյուր տեղական իշխանություն պետք է ունենա ստորաբաժանում, որը կհամակարգի հանրային խորհրդակցությունների իրականացման ուղեցույցներն ու ընթացակարգերը և կապահովի, որ դրանք համապատասխանեն գործող օրենսդրությանը: Նման ստորաբաժանումը կարող է նաև վերապատրաստել տարբեր գերատեսչությունների աշխատակիցներին հանրային խորհրդակցություններ վարելու համար: Ավելի սահմանափակ ռեսուրսներով փոքր տեղական ինքնակառավարման մարմինների դեպքում, կենտրոնական կառավարու-

թյան պատասխանատու նախարարության, օրինակ՝ տարածքային զարգացման նախարարության ստորաբաժանումը կարող է նման ուսուցում և աջակցություն տրամադրել տեղական մակարդակում՝ հանրային խորհրդակցությունների համար ուղեցույցների և ընթացակարգերի համակարգման և թարմացման վերաբերյալ:

Թեև հանրային խորհրդատվություն իրականացնելու հատուկ չափանիշներ չկան, սակայն օգտակար ելակետ կարող են հանդիսանալ հետևյալ փաստաթղթերը՝

- **Տեղական ինքնակառավարման եվրոպական խարտիայի լրացուցիչ արձանագրությունը տեղական իշխանության գործերին մասնակցելու իրավունքի վերաբերյալ (CETS No. 207)** ¹⁸⁵ ապահովում է այս իրավունքի միջազգային իրավական երաշխիքը, ներառյալ քաղաքացիների մասնակցությունն ապահովելու համար միջոցների սահմանումը, ինչպիսիք են խորհրդատվական գործընթացները և տեղական հանրաքվեները:
- **ՏՀԶԿ-ի հանրային խորհրդակցության վերաբերյալ ռեղեկատվական փաստաթղթում** ¹⁸⁶ սահմանվում է խորհրդատվությունը և ամփոփ նկարագրվում են խորհրդատվական գործիքները:
- **Եվրոպայի խորհրդի «Քաղաքական որոշումների կայացման գործընթացում քաղաքացիական մասնակցության ուղեցույցը»** ¹⁸⁷ սահմանում է որոշումների կայացման գործընթացում քաղաքացիական մասնակցության տարբեր տեսակներ:
- **Եվրոպայի խորհրդի՝ Տեղական հանրային կյանքում քաղաքացիների մասնակցության մասին թիվ Rec(2001)19 առաջարկությունը:** ¹⁸⁸
- **Բաց կառավարման վերաբերյալ ՏՀԶԿ-ի հանձնարարականն** ¹⁸⁹ աջակցում է հանրային քաղաքականության և ծառայությունների նախագծման և մատուցման նախաձեռնություններին բաց և ներառական ձևով:
- **Իրազեկում՝ հանրային հատվածի ներկայացնում** սահմանում է առաջավոր փորձը Իռլանդիայի Հանրապետությունում ¹⁹⁰:

Ազգային Համալսարան

Հասարակության մասնակցությունը օրինաստեղծ գործընթացին Հայաստանում «աճող, բայց անարդյունավետ» գործընթաց է: Նախարարությունները օրենքների նախագծերը հրապարակում են հանրային խորհրդակցությունների պաշտոնական կայքում (www.e-draft.am), սակայն առաջարկությունները սովորաբար մեծ ուշադրության չեն արժանանում ¹⁹¹: Արդյունավետ խորհրդատվությունը կօգնի քաղաքականություն մշակողներին ներգրավել քաղաքացիներին քաղաքականության մշակման գործընթացում, բարձրացնել իրականացման կարողությունները և ձեռք բերել հանրային վստահություն, ինչը կարևոր է քաղաքականության մշակման համար:

Օրենսդրություն

Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին օրենքը (հոդված 3) սահմանում է, որ օրենքների նախագծերը ենթակա են հանրային քննարկման, բացառությամբ միջազգային պայմանագրի

վավերացման (միանալու) մասին օրենքի նախագծի: Նախագիծը մշակող մարմնի կամ նախագիծն ընդունող մարմնի նախաձեռնությամբ հանրային քննարկման կարող են ներկայացվել այլ նորմատիվ իրավական ակտերի նախագծեր: Հանրային քննարկումների տևողությունը առնվազն 15 օր է: Օրենքը սահմանում է նաև, որ հանրային լուսմների կազմակերպման և անցկացման կարգը սահմանում է կառավարությունը ¹⁹²:

Կառավարության որոշմամբ 2018 թվականին հաստատված հանրային խորհրդակցությունների կազմակերպման և անցկացման կարգի համաձայն՝ պետական մարմնի կողմից մշակված նորմատիվ իրավական ակտի նախագծի հանրային խորհրդակցության անցկացումը պարտադիր է՝ տվյալ գերատեսչության պաշտոնական կայքում, ինչպես նաև ՀՀ արդարադատության նախարարության կողմից գործող իրավական ակտերի նախագծերի հրապարակման միասնական կայքում հրապարակելու միջոցով ¹⁹³:

Թեև գործող Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին օրենքը պարտադիր հանրային քննարկումներ է նախատեսում բոլոր օրենսդրական նախագծերի համար, խորհրդարանի պատգամավորների կամ խմբակցությունների կողմից մշակված նախագծերի համար բացառություն է գործում (հոդված 1, մաս 3): Հանրային խորհրդակցությունների կազմակերպման և անցկացման կարգի համաձայն՝ հանրային քննարկումներն անցկացվում են նաև հանրային լուսմների կամ հանրային հարցումների միջոցով: «Ազգային ժողովի կանոնակարգ» սահմանադրական օրենքի 125-րդ հոդվածի համաձայն՝ Ազգային ժողովում հանրային լուսմներ կարող են հրավիրվել Ազգային ժողովի նախագահի, մշտական կամ ժամանակավոր հանձնաժողովի կամ խմբակցության որոշմամբ: Այս դեպքում լուսմների կազմակերպումը նույնպես պարտադիր չէ ¹⁹⁴:

«Տեղական ինքնակառավարման մասին» օրենքը տեղական մակարդակում հասարակության մասնակցության մի շարք հնարավորություններ է ընձեռում: Համայնքների ավագանու նիստերը բաց են, և ավելի քան 3000 բնակիչ ունեցող համայնքներում նիստերը պետք է հեռարձակվեն առցանց՝ համայնքի պաշտոնական կայքում: Համայնքի բնակիչները պետք է տեղեկացված լինեն տեղական ինքնակառավարման գործունեության մասին առանց որևէ խտրականության և կարող են ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն ազդել համայնքի որոշումների վրա ինչպես անհատական մակարդակում, այնպես էլ ասոցիացիաների և քաղաքացիական նախաձեռնությունների միջոցով: Համայնքի բնակիչները կարող են նաև նախաձեռնել նստաշրջանի օրակարգում որոշ հարցեր ներառելը, եթե ներկայացվեն անհրաժեշտ թվով ստորագրություններ ¹⁹⁵:

Ուղեցույցներ

2018 թվականին Հայաստանի Կառավարությունը հաստատեց հանրային լուսմների կազմակերպման և անցկացման կարգը ¹⁹⁶: Պետական մարմնի կողմից մշակված նորմատիվ իրավական ակտի նախագծի հանրային քննարկում անցկացնելը պարտադիր է տվյալ գործակալության պաշտոնական կայքում կատարվող հրապարակման միջոցով, ինչպես նաև ՀՀ Արդարադատության նախարարության կողմից սպասարկվող իրավական ակտերի նախագծերի հրապարակման միասնական e-draft.am կայքում ¹⁹⁷: Կարգի համաձայն՝ հանրային քննարկման ամփոփագիրը, արձանագրությունները և վերանայված նախագծերը տեղադրվում

են հանրային քննարկումը կազմակերպող մարմնի պաշտոնական կայքում, ինչպես նաև e-draft.am կայքում: Ստացված առաջարկությունների վերլուծության և ամփոփման հիման վրա հանրային քննարկում իրականացնող մարմինը անհրաժեշտ փոփոխություններ է կատարում նախագծում ¹⁹⁸:

Լավ գործելակերպ

ԵՄ աջակցությամբ և խորհրդատվությամբ Տաշիր և Այգեպատ համայնքները սկսեցին ուղիղ հեռարձակել ավագանիների նիստերը «Էթիկական կառավարման և թափանցիկության վերաբերյալ տեղական նախաձեռնություններ» ծրագրի շրջանակներում ¹⁹⁹, ինչը բարձրացրել է քննարկումների որակը: Այժմ ավագանու անդամներն ավելի ակտիվ են քննարկումներ ծավալելիս և իրենց դիրքորոշումներն արտահայտելիս: Տաշիր համայնքն ավելի հեռուն գնաց՝ համագործակցելով տեղական ՀԿ-ի հետ, որը ստեղծեց և հաստատեց երիտասարդական խորհուրդ: Համայնքը ներդրեց քաղաքացիների և տեղական իշխանությունների միջև մեխանիզմ, ինչպես նաև համայնքային բյուջեից միջոցներ հատկացրեց, որպեսզի նրանք կարողանան իրականացնել իրենց նախաձեռնությունները:

Հանրային լուսման առումով որպես հաջողակ փորձի օրինակ կարող է ծառայել Արդարադատության նախարարությանը կից գործող «Օրենսդրության զարգացման և իրավական հետազոտությունների կենտրոն» հիմնադրամը: Այն ստեղծվել է 2016 թ.-ին ԱՄՆ ՄԶԳ-ի կողմից ֆինանսավորվող ծրագրի շրջանակներում և, ի թիվս այլ գործողությունների, կազմակերպել է հանրային քննարկումներ պետության ներկայացուցիչների և այլ մարմինների ու շահագրգիռ կողմերի մասնակցությամբ, ինչպես նաև հանրային իրազեկման արշավներ օրինագծերի վերաբերյալ ²⁰⁰: Օրինակ՝ 2021 թվականի դեկտեմբերի 26-ին տեղի ունեցավ դատաիրավական բարեփոխումների 2019-2023 թվականների ռազմավարության շրջանակներում Փաստահավաք հանձնաժողովի ձևավորման հանրային քննարկում: «Օրենսդրության զարգացման և իրավական հետազոտությունների կենտրոն» հիմնադրամի կողմից կազմակերպված քննարկումն ուղղված էր միջազգային փորձի և այս ոլորտում հնարավոր հայեցակարգային մոտեցումների կիրառմանը: Քննարկմանը մասնակցում էին ՀՀ Ազգային ժողովի պատգամավորներ և պետական և հասարակական կազմակերպությունների շուրջ երկու տասնյակ ներկայացուցիչներ:

2018 թվականի նոյեմբերին Ջերմուկի քաղաքապետարանի մոտ 3000 քաղաքացիներ ստորագրել են հանրագիր՝ դադարեցնելու հանքարդյունաբերական Լիդիան Արմենիա ընկերության՝ Ամուլսարի հանքի շահագործումը վերսկսելու նախագիծը: Տեղական համայնքների և մի շարք հասարակական կազմակերպությունների ձեռնարկած վճռական քայլերից հետո 2018 թվականի օգոստոսին աշխատանքները դադարեցվեցին: Այդ բողոքների հիման վրա 2018 թվականի դեկտեմբերի 18-ին Ջերմուկ համայնքի ավագանին որոշում կայացրեց՝ զարգացնել Ջերմուկ համայնքը որպես էկոլոգիապես մաքուր տնտեսություն՝ արգելելով իր տարածքում մետաղական հանքարդյունաբերությունը: Այնուամենայնիվ, Հայաստանի կառավարությունը ճնշում գործադրեց Ջերմուկի և Հայաստանի այլ համայնքների վրա, որոնք որոշել էին հրաժարվել իրենց տարածքում հանքարդյունաբերությունից, փոխելու իրենց որո-

շումները՝ այն հիմնավորմամբ, որ նման որոշում չի կարող ընդունվել տեղական մակարդակով ²⁰¹: 2019 թվականի մարտին Լիդիան Արմենիա ընկերությունը Հայաստանի կառավարությանը ծանուցեց արբիտրաժային դատարան ներկայացրած հայցի մասին՝ Միացյալ Թագավորության և Կանադայի երկկողմ ներդրումային պայմանագրի խախտման համար: Կազմակերպությունը շարունակում է ճնշում գործադրել Հայաստանի կառավարության վրա, որպեսզի այն թույլ տա վերսկսել հանքի շահագործումը:

3.4. ՀԱՆՐԱԳՐԵՐ

Հանրագրերը քաղաքացիներին հնարավորություն են տալիս հարցեր բարձրացնել պետական ատյանների առջև: Հավաքված ստորագրությունների թիվը կարող է ցուցանիշ հանդիսանալ, թե ինչ աջակցություն ունի բարձրացվող հարցը: Դրանք կամ նպատակ ունեն բարձրացնել տվյալ հարցի վարկանիշը, կամ կարող են ուղղված լինել նաև որոշակի գործողություններ նախաձեռնելու պահանջին: Միջնորդագրերի նախաձեռնողները սովորաբար քաղաքացիական հասարակության կազմակերպություններն են, բայց դրանք աստիճանաբար ավելի շատ են ներկայացվում պաշտոնական, հաճախ նաև առցանց հարթակների միջոցով, որտեղ որոշակի ստորագրություններ հավաքած միջնորդագրերը ստանում են պաշտոնական արձագանք:

Միջազգային չափանիշներ

Կարևոր է, որ պաշտոնական արձագանքը տրամադրվի օպերատիվ կերպով, և որ հանրագրին ի պատասխան ընդունված կամ չընդունված որոշումների համար ներկայացվեն հստակ և հիմնավորված պատճառներ:

Որպեսզի հանրագրերը դառնան գործիք, որն արձագանքում է հասարակության լայն շրջանակներին, տեղական իշխանությունները և քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունները պետք է բարձրացնեն իրենց համայնքներում խնդրագրերի բնույթի և ստորագրահավաքի և խնդրագրերի ներկայացման ընթացակարգերի մասին իրազեկվածությունը: Պետք է հստակեցվի նաև էլեկտրոնային ստորագրությունների կարգավիճակը, ապահովվելով լիարժեք թափանցիկություն այն պայմանների վերաբերյալ, որոնց պետք է բավարարի հանրագիրը՝ պաշտոնական պատասխան ստանալու համար:

Հանրագրերին են վերաբերում հետևյալ միջազգային կոնվենցիաները և չափանիշները՝

- **Տեղական ինքնակառավարման եվրոպական խարտիայի լրացուցիչ արձանագրությունը տեղական իշխանության գործերին մասնակցելու իրավունքի վերաբերյալ (CETS No. 207)** ²⁰² ապահովում է այս իրավունքի միջազգային իրավական երաշխիքը, ներառյալ քաղաքացիների մասնակցությունն ապահովելու համար միջոցների սահմանումը, ինչպիսիք են հանրագրերը:
- **ՏՀԶԿ-ի «էլեկտրոնային ժողովրդավարության խոստումը և խնդիրները» ձեռնարկում** ²⁰³ նախատեսված է առանձին բաժին առցանց հանրագրերի հարթակ ստեղծելու նշանակության և դրան առնչվող մարտահրավերների մասին:

Ազգային Համադրություն

ՀՀ բնակչության 72.2% -ն ակտիվ ինտերնետ սպառողներ են ²⁰⁴: Բացի այդ, շուրջ 1 339 000 քաղաքացիներ սոցիալական լրատվամիջոցներից օգտվում են շարժական սարքերի միջոցով:²⁰⁵ Ինտերնետի ծածկույթը քաղաքացիներին հնարավորություն է տալիս խթանել և ներգրավվել տեղական ինքնակառավարման մարմինների գործունեությանը տարբեր մեխանիզմներով: Հանրագիրը մեկն է այն բոլոր գործիքներից, որով տեղական իշխանությունները կարող են ավելի կանոնավոր ձևով ներգրավել քաղաքացիներին:

Օրենսդրություն

ՀՀ Սահմանադրության 53-րդ հոդվածը սահմանում է.«Յուրաքանչյուր ոք ունի անհատապես կամ այլոց հետ մեկտեղ պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին ու պաշտոնատար անձանց հանրագիր ներկայացնելու և ողջամիտ ժամկետում պատշաճ պատասխան ստանալու իրավունք: Մանրամասները սահմանվում են օրենքով»: Սահմանադրությունը քաղաքացիների համար նախատեսում է սահմանադրական փոփոխություն նախաձեռնելու և Ազգային ժողով օրենքների նախագծեր ներկայացնելու մեխանիզմ: Հոդված 202-ը նշում է, որ եթե 200,000 քաղաքացի (ընտրական իրավունք ունեցող) ստորագրեն միջնորդություն, ապա կտրվի սահմանադրական փոփոխությունների գործընթաց մեկնարկելու իրավունք: 109-րդ հոդվածում ասվում է, որ քաղաքացիներն իրավունք ունեն ժողովրդական նախաձեռնությամբ Ազգային ժողովին օրենքի նախագիծ առաջարկել, եթե ստորագրում են 50000 քաղաքացիներ: 109-րդ հոդվածի համաձայն՝ ընտրական իրավունք ունեցող առնվազն հիսուն հազար քաղաքացի ունի Ազգային ժողովին քաղաքացիական նախաձեռնության կարգով օրենքի նախագիծ առաջարկելու իրավունք: 204-րդ հոդվածը սահմանում է, թե քաղաքացիները ինչպես կարող են հաղթահարել Ազգային ժողովի կողմից քաղաքացիական նախաձեռնությունների միջոցով ներկայացված օրենքի նախագծի ընդունման մերժումը: Նախագծի ընդունման նախաձեռնությանը լրացուցիչ երեք հարյուր հազար քաղաքացիների միանալու դեպքում այն դրվում է հանրաքվեի ²⁰⁶:

Հանրագրի սահմանումը տրված է 2017 թվականի դեկտեմբերի 17-ին ընդունված «Հանրագրերի մասին» ՀՀ օրենքում: Օրենքի 1-ին հոդվածի համաձայն՝ հանրագիրը «հանրային նշանակություն ունեցող հարցերով ներկայացվող գրություն կամ պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու պաշտոնատար անձանց գործունեության թերությունների մասին հաղորդում կամ պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու պաշտոնատար անձանց գործունեության բարելավման, տնտեսական, քաղաքական, սոցիալական և հասարակական կյանքի այլ ոլորտների վերաբերող հարցերի կարգավորման կամ գործող իրավակարգավորումների կատարելագործման վերաբերյալ առաջարկություն է» ²⁰⁷:

Համաձայն «Տեղական ինքնակառավարման մասին» օրենքի՝ համայնքի բնակիչները կարող են ստորագրահավաք սկսել՝ համայնքի մակարդակով ցանկացած հարց համայնքի ավագանու օրակարգ բերելու համար: Որպեսզի հարցը ընդգրկվի ավագանու օրակարգում, նախաձեռնությունը պետք է հավաքի համայնքի բնակչության ոչ պակաս, քան մեկ տոկոսը՝ տասը հազարից ավելի բնակիչ ունեցող համայնքներում, երկու տոկոսը՝ հազարից մինչև տասը

հազար բնակիչ ունեցող համայնքներում, և չորս տոկոսը՝ մինչև հազար բնակիչ ունեցող համայնքներում: Ավագանու նիստի օրակարգում հարց ընդգրկելու նախաձեռնությունն ստորագրում են համայնքի՝ դրան կողմ բնակիչները և ներկայացնում են համայնքի ղեկավարին:

Ուղեցույցներ

«Աջակցություն Հայաստանում տեղական ժողովրդավարության ամրապնդմանը» Եվրոպայի խորհրդի ծրագիրը, որն իրականացվել է Տեղական և տարածքային իշխանությունների կոնգրեսի կողմից Եվրոպայի խորհրդի՝ Հայաստանի վերաբերյալ 2015-2018 թթ.-ի գործողությունների ծրագրի շրջանակներում, մշակել է գործիքակազմ՝ քաղաքացիների մասնակցության խթանմանն ուղղված նախաձեռնությունների արդյունքները և ծրագրի շրջանակներում տեղական իշխանությունների և համայնքի բնակիչների միջև տեղի ունեցած երկխոսությունը ներկայացնելու համար ²⁰⁸: Քաղաքացիների մասնակցության նախաձեռնությունները իրականացվել են Ախթալա, Արթիկ, Ուրցածոր և Վարդենիկ համայնքներում: Դրանց նպատակն էր խթանել քաղաքացիների և քաղաքացիական հասարակության ակտիվ մասնակցությունը իրենց համայնքներում որոշումների կայացման և խնդիրների լուծման գործընթացում, և հանրային քննարկումների և քաղաքապետերի ու քաղաքային խորհուրդների հետ սերտ փոխգործակցության արդյունքում ներգրավել իրենց համայնքների կառուցման, գերակայությունների սահմանման և բյուջետավորման գործընթացների մեջ: Հայաստանում նախագիծը կարևոր էր սովորելու միջոցով հնարավորություններ ստեղծելու համար, որով բնակիչները, միաժամանակ նպաստելով իրենց համայնքների խնդիրների լուծմանը, զարգացրին իրենց գիտելիքները տեղական ինքնակառավարման համակարգի գործունեությանը, ինչպես նաև համայնքային կարողություններին և սահմանափակումներին առնչվող ինքնավարության հարցերի վերաբերյալ: Արդյունքում ծրագրի մասնակիցները համաձայնեցին մի շարք սկզբունքների, ուղեցույցների, մեթոդների և մասնակցային գործընթացները ղեկավարելու օգտակար խորհուրդների շուրջ, որոնք կարող են կիրառվել ապագա ծրագրերի համար և որոնք նույնպես ներառված են գործիքակազմում Հայաստանում տեղական մակարդակում քաղաքացիների մասնակցության իրավական դաշտի վերլուծության հետ մեկտեղ:

Հավ գործելակերպ

2020 թվականին ՀՀ կառավարության կողմից գործարկվեց հանրագրերի միասնական էլեկտրոնային հարթակը (e-petitions.am) ²⁰⁹: Հարթակը հնարավորություն է տալիս էլեկտրոնային եղանակով ներկայացնել անհատական և կոլեկտիվ հանրագրեր, աջակցել ներկայացված նախաձեռնություններին, հետևել հանրագրի ընթացքին և ստանալ հանրագրի պատասխանը էլեկտրոնային եղանակով: Կան նաև հարթակի միջոցով միջնորդագիր ներկայացնելու, ինչպես նաև միջնորդագրին միանալու և անհատական հաշիվ ստեղծելու ուղեցույցներ: Թեև հարթակի ստեղծումը քայլ առաջ է Հայաստանում թափանցիկ և բաց մասնակցային գործընթացների հաստատման համար, սակայն հարկ է նշել որոշ անհարմարություններ՝ կապված էլեկտրոնային միջնորդությունների ներկայացման հետ: Ներկայացման գործընթացը պահանջում է ներկայացնողի էլեկտրոնային ստորագրությունը: Միջնորդությունների միասնական հարթակի օգտատեր դառնալու համար անհրաժեշտ է նույնականացման էլեկտրոնային

քարտ (eID): Սա հարթակից օգտվելու խնդիրներ է առաջացնում այն անձանց համար, ովքեր չունեն նույնականացման քարտեր կամ նույնականացման քարտեր կարդալու սարքեր, և, հետևաբար, չեն կարող հանրագրի վրա դնել իրենց էլեկտրոնային ստորագրությունը:

3.5. ՏԵՂԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՔՎԵՆԵՐ

Տեղական հանրաքվեները, որոնք լայնորեն տարածված են Եվրոպայի խորհրդի անդամ երկրներում, մեխանիզմ են ստեղծում տեղական իշխանությունների համար՝ քաղաքացիների կամքը բարձրաձայնելու կոնկրետ հարցերի վերաբերյալ, որոնք անմիջականորեն անդրադառնում են նրանց առօրյայի վրա, կամ հնարավորություն են տալիս քաղաքացիներին՝ հանդես գալ այնպիսի նախաձեռնությամբ, որը նրանք կցանկանան որ իրականացվի, կամ նույնիսկ արգելափակել ծրագրված որոշումը³³⁰:

Միջազգային չափանիշներ

Քաղաքացիների կամ շահագրգիռ կողմերի խմբերի նախաձեռնությամբ հանրաքվե կարող է մաս կազմել նրանց բարօրության կամ բնական միջավայրի համար վտանգ ներկայացնող նախագծերի դեմ արշավի (օրինակ՝ նոր արդյունաբերական համալիրի, ավտոմեքենաների երթևեկության նպատակով գետի տակ թունելի կառուցման կամ այլ շինարարական նախագծերի):

Այն դեպքում, երբ առկա և՛ հանրաքվեներ նախատեսող օրենսդրություն, և՛ հանրաքվեներ անցկացնելու ուղեցույցներ, սովորաբար սահմանվում է ընտրելու իրավունք ունեցող բնակչության ստորագրությունների նվազագույն տոկոսը, որը պահանջվում է հանրաքվե նախաձեռնելու համար: Որոշ դեպքերում համայնքի ղեկավարը կամ ավագանին նույնպես կարող են որոշում կայացնել տեղական հանրաքվեի առաջարկություն ներկայացնելու վերաբերյալ: Կախված օրենսդրական դաշտից, հանրաքվեների արդյունքները պարտադիր ուժ ունեն տեղական ինքնակառավարման մարմինների համար կամ կրում են խորհրդակցական բնույթ, որի դեպքում վերջնական որոշումը կայացնում է համայնքի ընտրված ավագանին:

Կարևոր է, որ օրենսդրությունը և ընթացակարգերը լինեն հստակ և քաղաքացիները իմանան, թե ինչպես են գործադրվելու հանրաքվեի արդյունքները և ինչ արձագանք է պահանջվում համայնքի գործադիր մարմնից կամ ընտրված ավագանուց: Ինչ վերաբերում է հանրագրերին, կարևոր է հանրությանն իրազեկել ստորագրահավաքի ընթացակարգերի և էլեկտրոնային ստորագրությունների մասին՝ երաշխավորելու լիարժեք թափանցիկություն այն պայմանների վերաբերյալ, որոնք պետք է բավարարվեն մինչև հանրաքվե անցկացնելը: Կուսակցությունների ֆինանսավորման թափանցիկության սկզբունքը կիրառվում է նաև հանրաքվեի քարոզարշավի ֆինանսավորման հարցում, ներառյալ ծախսերի սահմանաչափերի, ֆինանսավորման և ծախսերի անկախ աուդիտի:

Հետևյալ միջազգային կոնվենցիաներն ու չափանիշները վերաբերում են տեղական հանրաքվեներին՝

- **Եվրոպական հանձնաժողով հանուն ժողովրդավարության օրենքի միջոցով. (Վենետիկյան հանձնաժողով). հանրաքվեների վերաբերյալ լավ փորձի կանոնագիրքը**²¹⁰ ներկայացնում է հանրաքվեների անցկացման սկզբունքները և տալիս գործնական խորհուրդներ՝ այդ սկզբունքների իրականացման վերաբերյալ:
- **Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի հայտարարությունը (հռչակագիրը) հանրաքվեների՝ լավ գործելակերպի օրենսգրքի վերաբերյալ**²¹¹ կոչ է անում անդամ պետությունների պետական մարմիններին առաջնորդվել հանրաքվեների վերաբերյալ լավ փորձի օրենսգրքով:
- **Տեղական և տարածքային իշխանությունների Կոնգրես, 472 բանաձև (2021թ.) Տեղական մակարդակով հանրաքվեներ անցկացնելու մասին**²¹² ուղեցույցներ է տալիս անդամ պետություններին՝ տեղական հանրաքվեները մեծ պատասխանատվությամբ և Եվրոպայի խորհրդի չափանիշներին համապատասխան անցկացնելու համար:
- **ՄԱԿ-ի կայուն զարգացման նպատակ 16. Խաղաղություն, արդարություն և ամուր հաստատություններ: Թիրախ 16.7**²¹³ ուժեղացնել կայուն զարգացման իրագործման միջոցները և ակտիվացնել գլոբալ գործընկերությունը հանուն այս նպատակի:

Ազգային Համարեքստ

2015 թվականին Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության փոփոխությունների արդյունքում էապես փոխվել են ընտրական և հանրաքվեի ինստիտուտների կանոնակարգերը: Ինստիտուցիոնալ բարեփոխումները կապված էին նաև տեղական հանրաքվեների կազմակերպման և անցկացման հետ: Հայաստանի տեղական ինքնակառավարման համակարգում քաղաքացիների անմիջական մասնակցությունն ինքնակառավարմանը համարվում է նվազ զարգացած: Լիարժեք մասնակցային գործընթացը դեռ մասամբ է զարգացած: Ի տարբերություն հանրաքվեի, որի կազմակերպումն ու անցկացումը նախատեսված է ՀՀ Սահմանադրությամբ, տեղական հանրաքվեների մասով նախատեսված է միայն դրանց անցկացման հայեցակարգն ու սկզբունքները: Ակնհայտ է, որ 2015 թվականի սահմանադրական բարեփոխումների արդյունքում հանրաքվեների ինստիտուտի փոփոխությունները ենթադրում են տեղական հանրաքվեների կարգավորման և կազմակերպման համակարգային նոր մոտեցում:

Օրենսդրություն

Քաղաքացիների մասնակցությունը տեղական ինքնակառավարմանը սահմանվում է տարբեր օրենքներով, որոնք իշխանություններին հնարավորություն են տալիս գործընթացներ իրականացնել իրենց համայնքներում, լուծել խնդիրները համագործակցության և երկխոսության միջոցով:

ՀՀ սահմանադրության 183-րդ հոդվածը սահմանում է, որ համայնքի բնակիչները կարող են

անմիջականորեն մասնակցել համայնքի գործերի կառավարմանը՝ տեղական հանրաքվեի միջոցով լուծելով համայնքային նշանակության հանրային խնդիրները:

Համաձայն «Տեղական ինքնակառավարման մասին» օրենքի՝ համայնքի ավագանին իրավասու է իր անդամների առնվազն մեկ երրորդի կամ համայնքի ղեկավարի նախաձեռնությամբ որոշում կայացնել տեղական հանրաքվե անցկացնելու մասին: Համայնքի ղեկավարն իրավասու է հանդես գալ տեղական հանրաքվե նշանակելու նախաձեռնությամբ, ինչպես նաև որոշում կայացնել տեղական հանրաքվե նշանակելու վերաբերյալ ²¹⁴:

«Տեղական հանրաքվեի մասին» օրենքի 2-րդ հոդվածը սահմանում է, որ տեղական հանրաքվեն համայնքի գործերի կառավարմանն անմիջական մասնակցության միջոց է, որն իրականացվում է համայնքի բնակիչների համար համայնքային նշանակություն ունեցող հանրային հարցերի քվեարկությամբ: Օրենքը նաև սահմանում է է տեղական հանրաքվեի անցկացման սկզբունքները, կարգավորում է տեղական հանրաքվեին մասնակցելու իրավունքի, տեղական հանրաքվեի դրվող հարցերի, նախագիծը կամ համայնքային նշանակության հանրային հարցը տեղական հանրաքվեի դնելու կարգի, տեղական հանրաքվեի նշանակման, կազմակերպման, արդյունքների ամփոփման, և այլ հարցերը ²¹⁵:

Ուղեցույցներ

2014 թվականին «Քաղաքացի դիտորդ» նախաձեռնությունը մշակել է «Ինչպես մասնակցել տեղական ինքնակառավարմանը» գրքույկը: Գրքույկը օգնում է ավելի լավ հասկանալ, թե ինչ է տեղական հանրաքվեն, ով կարող է և ով չի կարող մասնակցել տեղական հանրաքվեին, ինչ հարցեր կարելի է տալ և չի կարելի տալ տեղական հանրաքվեին, ինչպես ձևակերպել հանրաքվեի հարցը, ով իրավունք ունի նախաձեռնել տեղական հանրաքվե, որ դեպքում հանրաքվեի հանձնաժողովը կարող է հրաժարվել նախաձեռնող խմբի գրանցումից, երբ սկսել ստորագրահավաքը, որ ստորագրություններն են համարվում անվավեր, ով է կայացնում վերջնական որոշում տեղական հանրաքվե նշանակելու մասին և այլն ²¹⁶:

Լավ գործելակերպ

2015 թվականին տեղի ունեցավ հայկական համայնքների խոշորացման գործընթացի առաջին փուլը: 2015 թվականի մայիսին անցկացվեցին տեղական հանրաքվեներ, որոնց արդյունքում 22 համայնքներից 6-ը, այդ թվում՝ Հաղարծինը, Թեղուտը, Գոշը, դեմ եղան համայնքների սահմանազատումների փոփոխությանը: Սակայն այդ համայնքների բացասական կարծիքը հաշվի չառնվեց: 2016 թվականին միավորվեց 118 համայնք, որի արդյունքում ձևավորվեց 15 բազմաբնակավայր համայնք: 2017 թվականին միավորվեց 325 համայնք և ձևավորվեց 34 բազմաբնակավայր համայնք: 2016 և 2017 թվականներին տեղական հանրաքվեներ չեն անցկացվել և համայնքի կարծիքը չի լավել ²¹⁷:

Գլուխ 4

ԿՈՌՈՒՊՑԻՈՆ ՌԻՍԿԵՐ

Ներածություն

Հանրային բարեվարքության և հաշվետվողականության բացակայության պայմաններում կոռուպցիան և պետական դիրքի չարաշահումը կարող են տարածվել, ինչը խաթարում է խաղաղ, բարգավաճ և արդար հասարակության հիմքերը:

Կոռուպցիան ժողովրդավարության և օրենքի գերակայության հիմնական մարտահրավերներից է: Դրա արդյունքում ընդունվում են որոշումներ, և ռեսուրսները բաշխվում են այնպես, որը չի բխում հանրության շահերից, իսկ քաղաքական իշխանությունը կենտրոնանում է փոքրաթիվ մարդկանց ձեռքում: Դրա հետևանքով քաղաքական առաջնորդները և հաստատությունները կորցնում են լեգիտիմությունը և հանրային վստահությունը, ինչը նվազեցնում է կառավարելու նրանց կարողությունը:

Կոռուպցիայի հետևանքով տեղական և տարածաշրջանային մարմիններն իրենց պարտականությունները չեն կատարում արդյունավետ և արդյունքահեն եղանակով: Արդյունքում՝ որոշումներ են ընդունվում ոչ թե ընդհանուր հասարակության շահերի, այլ որոշում կայացնողի և նրա մտերիմների սեփական շահերի հիման վրա: Դրա հետևանքով պետական միջոցները վատնվում են, պայմանագրեր են կնքվում ավելի ցածրորակ ծառայություններ մատուցողների հետ, իսկ բյուջետային միջոցները ծախսվում են ոչ իրենց նպատակային նշանակությամբ: Վատագույն դեպքում՝ կոռուպցիան հնարավորություն է տալիս պետական պաշտոնյաներին անօրինական ճանապարհով ձեռք բերել գումարներ և ռեսուրսներ՝ հարստանալու նպատակով օգտագործելով իրենց դիրքն այն մարդկանց հաշվին, որոնց կոչված են ծառայել:

Կոռուպցիայի արդյունքում պետական պաշտոնյաների նշանակումը կարող է տեղի ունենալ հովանավորչության և ոչ թե արժանիքների հիման վրա, ինչը նշանակում է, որ տեղական և տարածաշրջանային մարմինները չեն կարող օգտվել ամենախելացի և լավագույն ունակություններ ունեցող մարդկանց ծառայություններից: Սա, իր հերթին, բերրի հող է նախապատրաստում կոռուպցիայի տարածման համար և էլ ավելի նվազեցնում վարչարարության արդյունավետությունը և արդյունքահենությունը:

Անարդյունավետ և ոչ արդյունքահեն կազմակերպությունները, որտեղ աշխատում են անձինք, որոնք հասել են իրենց դիրքին ոչ արժանիքների հիման վրա, հանգեցնում են ցածր որակի հանրային ծառայությունների և ենթակառուցվածքի՝ խաթարելով հանրային վստահությունը և պետական հաստատությունների լեգիտիմությունը: Այնուամենայնիվ, առավել կարևորն այն է, որ այս ամենը թանկ է նստում հասարակության վրա՝ հանգեցնելով, աղքատության, մահվան դեպքերի, հիվանդությունների և կյանքի հնարավորությունների սահմանափակման:

Ի վերջո՝ կոռուպցիան բացասաբար է անդրադառնում տնտեսական զարգացման վրա: Դրա արդյունքում պետական միջոցներն ուղղվում են դեպի ոչ մրցունակ, այլ ոչ թե նորարարական

կամ առավել էժան ապրանքներ ու ծառայություններ առաջարկող բիզնեսներին: Ոչ մրցակցային շուկաները տեղական հանրային ծառայությունների և ենթակառուցվածքի որակի վրա կոռուպցիայի բացասական ազդեցության հետ մեկտեղ, նշանակում են, որ ընկերությունները զարգանալու համար ամուր հիմք չունեն (աշխատակազմ, անվտանգություն, ներդրում և այլն): Ի վերջո, սրա հետևանքով մասնավոր և միջազգային ներդրողները կարող են խուսափել որոշակի տարածքում ներդրում կատարելուց:

Ազգային համադրեսպ

Կոռուպցիան որպես Հայաստանի քաղաքական, տնտեսական և սոցիալական զարգացման հիմնական խոչընդոտը պաշտոնապես ճանաչվեց դեռ 2003 թվականին, երբ կառավարությունն ընդունեց իր առաջին հակակոռուպցիոն ռազմավարությունը և գործողությունների ծրագիրը, որին հաջորդեցին 4 հաջորդական ռազմավարություններ և իրականացման ծրագրեր: Հայաստանը վավերացրել է ՄԱԿ-ի Կոռուպցիայի դեմ կոնվենցիան, Եվրոպայի խորհրդի (ԵԽ) քաղաքացիական իրավունքի կոնվենցիան կոռուպցիայի մասին և ԵԽ քրեական իրավունքի կոնվենցիան կոռուպցիայի մասին: Երկիրը միացել է մի շարք միջազգային հակակոռուպցիոն նախաձեռնությունների, ինչպիսիք են Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպության (ՏՀԶԿ) հակակոռուպցիոն ցանցի Ստամբուլի գործողությունների ծրագիրը, Կոռուպցիայի դեմ պայքարի երկրների խումբը (GRECO), Բաց կառավարման գործընկերությունը (OGP): Հայաստանը կոռուպցիայի կանխարգելման նպատակով ընդունել է մի շարք իրավական ակտեր, ստեղծել մի քանի կառույցներ: Այդուհանդերձ, կոռուպցիայի դեմ պայքարում ավելի քան 15 տարի էական առաջընթաց չի արձանագրվել: Սա հիմնականում պայմանավորված էր հիմնականում քաղաքական էլիտաների կողմից վերահսկվող համակարգային կոռուպցիայով և կոռուպցիան արմատախիլ անելու երկրի ամենաբարձր մակարդակի ղեկավարության իրական կամքի բացակայությամբ:

Կոռուպցիայի դեմ պայքարում Հայաստանը զգալի փոփոխության է հասել 2018 թվականի ապրիլ-մայիսյան «Թավշյա» հեղափոխությունից հետո, որն ինքնին մեծապես պայմանավորված էր «կոռումպացված ռեժիմից ազատվելու և ժողովրդավարության հասնելու» ժողովրդի ձգտումով ²¹⁸:

Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ հակակոռուպցիոն կենտրոնի (ԹԻՀԿ) և Հետազոտական ռեսուրսների կովկասյան կենտրոնի (ՀՌԿԿ) կողմից 2019 թվականին իրականացված կոռուպցիայի վերաբերյալ հասարակական կարծիքի վերջին հետազոտությունը զգալի առաջընթաց է ցույց տվել 2010 թվականին անցկացված նմանատիպ հետազոտության համեմատ:

2010 թվականի հետազոտության արդյունքների համաձայն՝ հարցվածների 83,7%-ը կարծում էր, որ կոռուպցիան Հայաստանում տարածված է և առկա է բոլոր ոլորտներում, մինչդեռ 2019 թվականին նման կարծիք է հայտնել հարցվածների միայն 4,4%-ը ²¹⁹: 2010 թվականին հարցվածների 49%-ը կարծում էր, որ կոռուպցիան տարածված է բարձր մակարդակներում, 26%-ը նշել էր, որ այն հիմնականում տեղի է ունենում միջին մակարդակներում, իսկ 6%-ը, որ այն տեղի է ունենում ավելի ցածր մակարդակներում: 2019 թվականին հարցվածների միայն 16%-ն էր կարծում, որ կոռուպցիան տարածված է բարձրաստիճան պաշտոնյաների շրջա-

նում, մինչդեռ հարցվածների 43%-ը նշել էր, որ այն ավելի տարածված է միջին մակարդակի պաշտոնյաների մոտ, իսկ 26%-ը պատասխանել էր, որ այն ավելի տարածված է ցածր մակարդակներում:

Ինչպես ընկալում են հարցվածները, կոռուպցիայի ամենատարածված ձևերը (այդ թվում՝ յուրացումները, ատկատները, քաղաքական կոռուպցիան) ներկայումս կրճատվել են, բացառությամբ նեպոտիզմի, որը մասնաբաժինն ընդհանուր կոռուպցիայի ներքո աճել է՝ 2019 թվականին կազմելով 42%՝ 2010 թվականի 19.8%-ի համեմատ:

Համաձայն Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլի (ԹԻ) Կոռուպցիայի գլոբալ բարոմետրի 2016 թվականի ուսումնասիրության, որը գնահատում է կոռուպցիայի նկատմամբ լայն հասարակության փորձն ու վերաբերմունքը աշխարհի երկրներում ²²⁰, Հայաստանում հարցման մասնակիցների միայն 14%-ն է գնահատել Հայաստանի կառավարության հակակոռուպցիոն ջանքերը որպես բավականին լավ կամ շատ լավ, մինչդեռ 65%-ը գնահատել է դրանք որպես շատ վատ կամ բավականին վատ ²²¹: Վերոնշյալ 2019 թվականի հետազոտության համամասն հարցին ի պատասխան հարցվածների ճնշող մեծամասնությունը (81.6%) կառավարության հակակոռուպցիոն գործողությունները գնահատել է որպես արդյունավետ ²²²:

Հաշվի առնելով նման զարգացումները, 2018-2019 թվականներին, երկար տարիների լճացման դրսևորումներից հետո, ԹԻ-ի Կոռուպցիայի գնահատման ինդեքսը (ԿԳԻ) Հայաստանում արձանագրել է էական աճ՝ յուրաքանչյուր տարի 7 կետով՝ հավասարվելով 49 միավորի և բարձրացնելով երկրի դիրքը 107-ից 60-ի՝ շուրջ 180 երկրների շարքում ²²³:

Այդուհանդերձ, Հայաստանի քաղաքացիների մոտ 90%-ը կարծում է, որ կոռուպցիան «շատ լուրջ կամ լուրջ խնդիր է», մինչդեռ ճնշող մեծամասնությունը կարծում է, որ կոռուպցիան «չարիք է, որը պետք է վերացնել կամ չեզոքացնել»:

2018 թվականի «Թավշյա» հեղափոխությունից հետո նոր կառավարությունը իշխանության եկավ՝ հակակոռուպցիոն հզոր օրակարգով: Թեև դրա իրականացումը միշտ չէ, որ եղել է սահուն, ժամանակին և արդյունավետ, սակայն կոռուպցիան արմատախիլ անելու ուղղությամբ արվում են որոշ նշանակալի քայլեր:

2019 թվականի հունիսին ՀՀ վարչապետի որոշմամբ ստեղծվել է Հակակոռուպցիոն քաղաքականության խորհուրդը (հայտնի է նաև որպես Հակակոռուպցիոն խորհուրդ) (վերակազմակերպվել է նախկին ձևաչափի հիման վրա): Խորհրդի նպատակն է կոռուպցիայի դեմ պայքարի, կոռուպցիայի վերացման առաջնահերթությունների և առաջարկվող լուծումների քննարկումը, ինչպես նաև կոռուպցիայի կանխարգելմանն ուղղված քաղաքականության, ծրագրերի և իրավական ակտերի նախագծերի վերաբերյալ կարծիքների ձևակերպումը: Խորհուրդը, որը նախագահում է վարչապետը, ներառում է համապատասխան պետական կառույցների ղեկավարներ, ինչպես նաև ՔՀԿ-ների 5 ներկայացուցիչներ ²²⁴:

2019 թվականի հոկտեմբերին մշակվել և ընդունվել է Հակակոռուպցիոն ռազմավարությունը և դրա իրականացման ծրագիրը 2019-2022 թվականների համար: Ռազմավարության մշակումը բավականին ներառական էր, քանի որ Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարությունը ակտիվ քայլեր ձեռնարկեց քաղաքացիական հասարակության

կազմակերպություններին ներգրավելու փաստաթղթի քննարկմանը և ընդունմանը: Ի թիվս այլ գործողությունների, Ռազմավարությունը կենտրոնանում է հակակոռուպցիոն ինստիտուտների համակարգի կառուցման վրա, ինչպիսիք են Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողովը (կոռուպցիայի կանխարգելման և իրազեկության բարձրացման համար), Հակակոռուպցիոն կոմիտեն (կոռուպցիոն դեպքերը հետաքննող), ՀՀ դատախազության կոռուպցիոն հանցագործությունների գծով վարչությունը (հետաքննությունը վերահսկելու և պետության անունից մեղադրանքներ ներկայացնելու համար) և Հակակոռուպցիոն դատարանը (կոռուպցիոն գործերով վճիռներ կայացնելու համար)²²⁵: Այս կառույցներից առաջին երեքը ստեղծվել են 2019-2021 թվականների ընթացքում, մինչդեռ Հակակոռուպցիոն դատարանի իրավական հիմքի ձևավորումը դեռ ընթացքի մեջ է:

4.1. ԿԱՇԱՌԱԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆ

Կաշառքն անձնական օգուտի (օրինակ՝ նվեր, փոխառություն, պարգև, բարեհաճություն և այլն) խոստում, առաջարկ, ընդունում կամ խնդրանք է՝ էթիկապես ոչ ճիշտ կամ անօրինական գործողության դիմաց: Կաշառքի արդյունքում ընդունվում են հանրային շահերից չբխող որոշումներ, որոնք նվազեցնում են հանրային վստահությունը հաստատությունների նկատմամբ և հանգեցնում են անորակ հանրային ծառայությունների:

Միջազգային չափանիշներ

Հետևյալ միջազգային կոնվենցիաները և չափանիշներն առնչվում են կաշառքին՝

- **«Միջազգային առևտրային գործարքներում օտարերկրյա պաշտոնատար անձանց կաշառման դեմ պայքարի մասին» ՏՀԶԿ-ի** սահմանում է իրավական ուժ ունեցող չափանիշներ՝ քրեականացնելու օտարերկրյա պետական պաշտոնյաներին կաշառելը միջազգային առևտրային գործարքների ժամանակ: Դա առաջին և միակ միջազգային հակակոռուպցիոն փաստաթուղթն է, որի կենտրոնական թեման կաշառք ներառող գործարքի «առաջարկ» ներկայացնող կողմն է:²²⁶
- **Կաշառակերության դեմ միջազգային 37001 ստանդարտը**²²⁷ սահմանում է մի շարք միջոցներ՝ օժանդակելու կազմակերպություններին կանխարգելել, հայտնաբերել և լուծել կաշառակերության խնդիրը:
- **ՏՀԶԿ-ի «Ներքին վերահսկողության, բարեվարքության և պարտավորությունների կատարման մասին լավագույն գործելակերպի ուղեցույց»**,²²⁸ որը փոխլրացնում է «Կաշառակերության դեմ պայքարի մասին» կոնվենցիային:

Ազգային Համալսարան

Կոռուպցիայի վերաբերյալ վերոնշյալ հասարակական կարծիքի հետազոտման արդյունքները ցույց են տալիս, որ 2018 թվականի ապրիլ-մայիսից փոխվել են ինչպես կաշառքի չափի, այնպես էլ կաշառքի դեպքերի հաճախականության մասին պատկերացումները: Այսպիսով, հարցվածների 82.4%-ը կարծում է, որ կաշառքի չափը զգալիորեն կամ որոշ չափով նվազել է: Հարցվածների մոտ 91%-ը կարծում է, որ կաշառակերության հաճախականությունը նվազել է: Կոռուպցիայի վերաբերյալ 2010 թվականի հետազոտության արդյունքների համեմատությունը ցույց է տալիս, որ կաշառքից խուսափողների մասնաբաժինը 2010 թվականի 23%-ից 2019 թվականին աճել է 37.6%-ի ²²⁹:

Կաշառակերության հետ կապված դեպքերի հետաքննության և հետապնդման պրակտիկան վերջին տարիներին, կարծես, զգալիորեն բարելավվել է:

Կաշառքի ստացում/պահանջում. ՀՀ գլխավոր դատախազության կողմից ամեն տարի հրապարակվող կոռուպցիոն հանցագործությունների քննության արդյունքների պաշտոնական վիճակագրությունը ցույց է տալիս, որ 2017 թվականին իրավապահ մարմինների կողմից քննվել է կաշառք ստանալու/պահանջելու 104 դեպք, որոնցից 73-ով մեղադրանք է առաջադրվել ֆիզիկական անձանց ²³⁰: Կաշառք ստանալու/պահանջելու քննված դեպքերը 2018 թվականին ավելացել են՝ ընդհանուր 193 դեպքով, որոնցից 87-ի նկատմամբ հարուցվել է քրեական գործ: 2019 թվականին քննվել է կաշառք ստանալու/պահանջելու 256 դեպք, որից մեղադրանք է առաջադրվել 136 ֆիզիկական անձի: 2020 թվականին քննվել է 224 գործ, մինչդեռ մեղադրանք է առաջադրվել միայն 132 անձի ²³¹:

Կաշառք առաջարկելը/տալը. Ինչ վերաբերում է կաշառք առաջարկելուն/տալուն, ապա 2017 թվականին քննվել է 41 դեպք և մեղադրանք է առաջադրվել 103 ֆիզիկական անձի ²³²: 2018 թվականին քննված 65 դեպքի և մեղադրանք առաջադրված 137 անձի դիմաց: 2019 թվականին քննվել է կաշառք ստանալու/պահանջելու 42 դեպք, որից 22-ի նկատմամբ հարուցվել է քրեական գործ: 2020 թվականին քննվել է 39 գործ, որից միայն 13-ով է քրեական գործ հարուցվել ²³³: Ակնհայտ է, որ վերջին տարիներին կաշառակերության դեպքերը նվազել են, իսկ քրեական հետապնդման տեմպերն աճել են:

Միջնորդություն. Կաշառքի միջնորդության մասով 2017 և 2018 թվականներին քննվել է յոթ քրեական գործ, քրեական պատասխանատվության է ենթարկվել 17 անձ: 2019-2020 թվականներին քննվել է ընդամենը յոթ գործ, քրեական պատասխանատվության է ենթարկվել 46 անձ ²³⁴:

Օրենսդրություն

Հայաստանի Քրեական օրենսգիրքը կաշառքի համար մի շարք պատիժներ է սահմանում.

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 311-րդ հոդվածը պատասխանատվություն է սահմանում պասիվ կաշառքի համար, այն է՝ պաշտոնատար անձի կողմից անձամբ կամ միջնորդի միջոցով դրամի, գույքի, գույքի նկատմամբ իրավունքի, արժեթղթերի կամ գույքային այլ օգուտի ձևով կաշառք ստանալը, կաշառք տվողի կամ նրա ներկայացրած անձի օգտին պաշտոնատար անձի

կողմից իր լիազորությունների շրջանակում որևէ գործողություն կատարելու կամ չկատարելու կամ իր պաշտոնեական դիրքն օգտագործելով այդպիսի գործողություն կատարելուն կամ չկատարելուն նպաստելու կամ ծառայության գծով հովանավորչության կամ թողտվության համար՝ պատժվում է տուգանքով՝ նվազագույն աշխատավարձի երեքհարյուրապատիկից հինգհարյուրապատիկի չափով, կամ ազատազրկմամբ՝ առավելագույնը հինգ տարի ժամկետով՝ որոշակի պաշտոններ զբաղեցնելու կամ որոշակի գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքից զրկելով՝ առավելագույնը երեք տարի ժամկետով, գույքի բռնագրավմամբ կամ առանց դրա (կախված ծանրացուցիչ հանգամանքներից):

Ակտիվ կաշառակերությունը պատժվում է ՀՀ քրեական օրենսգրքի 312 հոդվածի համաձայն, որով սահմանվում է, որ անձը քրեական պատասխանատվության է ենթարկվում պաշտոնատար անձին անձամբ կամ միջնորդի միջոցով գումար, գույք, գույքային իրավունքներ, արժեթղթեր կամ որևէ այլ առավելություն, խոստանալու, առաջարկելու կամ տրամադրելու համար՝ իր կամ իր ներկայացրած անձանց օգտին իր լիազորությունների սահմաններում որևէ արարք կատարելու կամ չկատարելու համար՝ պատժվում է տուգանքով՝ նվազագույն աշխատավարձի հարյուրապատիկից չորսհարյուրապատիկի չափով, կամ կալանքով՝ մեկից երեք ամիս ժամկետով, կամ ազատազրկմամբ՝ առավելագույնը յոթ տարի ժամկետով: Օրենքում նշվում է նաև, որ ապօրինի վարձատրություն տվող անձն ազատվում է քրեական պատասխանատվությունից, եթե տեղի է ունեցել ապօրինի վարձատրություն տալու շորթում, կամ եթե այդ անձը ապօրինի վարձատրություն տալու մասին կամավոր հայտնել է իրավապահ մարմիններին:

Քրեական օրենսգրքի 313-րդ հոդվածը պատասխանատվություն է սահմանում նաև կաշառքի միջնորդության համար՝ կաշառք տվողի և կաշառք ստացողի միջև կաշառքի շուրջ համաձայնության գալուն կամ արդեն կայացած համաձայնության իրականացմանը նպաստելը, որը պատժվում է տուգանքով՝ նվազագույն աշխատավարձի հարյուրապատիկից չորսհարյուրապատիկի չափով, կամ կալանքով՝ մեկից երեք ամիս ժամկետով, կամ ազատազրկմամբ՝ առավելագույնը հինգ տարի ժամկետով ²³⁵:

Նախադեպային իրավունքի օրինակ

2019 թվականին ՀՀ Կոտայքի մարզի ընդհանուր իրավասության դատարանի դատավորը մեղադրվել էր կաշառակերության մեջ: Նրան մեղադրանք էր առաջադրվել միջնորդությամբ խոշոր չափերով կաշառք պահանջելու և ստանալու մեջ: Կաշառքի գումարը կազմել է 1 224 400 ՀՀ դրամ (2500 ԱՄՆ դոլար), իսկ բացահայտման վտանգը նվազեցնելու համար դատավորն օգնության է դիմել իր մտերիմ ընկերոջը՝ ՀՀ փաստաբանների պալատի անդամին, ով խոստացել է նախապես օգնել նրան: Դատավորը կալանավորվել է և դատապարտվել 7 (յոթ) տարվա ազատազրկման՝ գույքի բռնագրավմամբ ²³⁶:

2021 թվականի օգոստոսի 9-ին ՀՀ Ազգային անվտանգության ծառայությունը հայտարարություն է տարածել, ըստ որի՝ բացահայտվել են Արտաշավան համայնքի նախկին ղեկավարի կողմից կաշառակերության և այլ պաշտոնեական հանցագործությունների դեպքերը: 2017 թվականի մարտ-հուլիս ամիսներին միակողմանի որոշումներ կայացնելով Արտաշավան հա-

մայնքի ղեկավարը կեղծ փաստաթղթերով ձկան աճուրդներ է կազմակերպել, ինչի արդյունքում Արտաշավան համայնքին պատկանող 67 հեկտար հողատարածք օտարվել է մի ընկերության, որի դիմաց ստացել է մոտ 67 000 000 (վաթսուներեք միլիոն) ՀՀ դրամ կաշառք ²³⁷:

4.2. ՇԱՀԵՐԻ ԲԱԽՈՒՄ

Շահերի բախում առաջանում է, երբ անձը կարող է անձնական շահ հետապնդել պաշտոնական դիրք զբաղեցնելու ժամանակ ձեռնարկվող գործողություններից կամ ընդունվող որոշումներից: Շահերի բախումը, լինի դա իրական, ենթադրյալ, թե պոտենցիալ³²⁹, հանգեցնում է որոշումների, որոնք անարդար են և միտված են սեփական շահի հետապնդմանը, կամ ընկալվում են որպես այդպիսին: Նման իրավիճակը նվազեցնում է հանրային վստահությունը հաստատությունների նկատմամբ և հասարակության համար վատագույն արդյունքների է հանգեցնում:

Միջազգային չափանիշներ

- **Եվրոպայի խորհրդի «Պետական պաշտոնյաների վարվեցողության տիպային կանոնագիրքը»** ²³⁸ և **Տեղական և տարածքային կառավարման մեջ ներգրավված բոլոր անձանց համար վարքագծի Եվրոպական կանոնները** ²³⁹ ներառում է ընդհանուր բնույթի հարցեր, որոնք համարվում են անհրաժեշտ նման բախումներից խուսափելու համար:
- **ՏՀՁԿ-ի «Հանրային ծառայությունների ոլորտում շահերի բախումը կառավարելու ուղենիշներում»** ²⁴⁰ սահմանվում են քաղաքականություն մշակելու համար նախատեսված սկզբունքներ և չափանիշներ:
- **Այս փաստաթղթի Հանրային գնումների ժամանակ բարեվարքության խթանման գործողությունների ցանկը** ²⁴¹ ուղենիշ է հանդիսանում հանրային գնումների ժամանակ բարեվարքությունը խթանելու համար:
- **Եվրոպայի խորհրդի Կոնգրեսի բանաձևը և հանձնարարականը տեղական և տարածաշրջանային** ²⁴² մակարդակներում պետական գնումները թափանցիկ դարձնելու վերաբերյալ և պետական գնումներում ամբողջականության բարձրացման **ՏՀՁԿ-ի ստուգաթերթը** ²⁴³ ուղեցույց են տալիս թափանցիկության բարձրացման և գնումների ամբողջականությունը խթանելու համար:

Շահերի բախմանն են վերաբերում նաև հետևյալ միջազգային չափանիշները և ուղենիշները՝

- **Միավորված ազգերի կազմակերպության Կոռուպցիայի դեմ կոնվենցիան** ²⁴⁴ իրավական ուժ ունեցող միակ համընդհանուր հակակոռուպցիոն փաստաթուղթն է:
- **Կոնվենցիայի տեխնիկական ուղեցույցը** ²⁴⁵ դրա աջակից փաստաթուղթն է:
- **Եվրոպայի խորհրդի Կոռուպցիայի մասին քրեական իրավունքի կոնվենցիայի (ETS No. 173)** ²⁴⁶ նպատակն է համակարգել կոռուպցիոն գործելակերպերի քրեականացումը

և բարելավել միջազգային համագործակցությունն իրավախախտումների հետապնդման հարցում:

- **Եվրոպայի խորհրդի Կոռուպցիայի մասին քաղաքացիական իրավունքի կոնվենցիան (ETS No. 174)** ²⁴⁷ սահմանում է կոռուպցիայի զոհ դարձած անձանց իրավական պաշտպանության արդյունավետ միջոցների միջազգային համընդհանուր կանոնները:
- **Պաշտոնյաների ներգրավմամբ կոռուպցիայի դեմ Եվրոպական միության կոնվենցիայի** ²⁴⁸ նպատակն է պայքարել կոռուպցիայի դեմ, որում ներգրավված են ԵՄ-ի կամ դրա անդամ պետությունների պաշտոնյաներ:

Հանրային բարեվարքության վերաբերյալ ՏՀԶԿ-ի հանձնարարականը ²⁴⁹ ուշադրությունը շեղում է ժամանակավոր բարեվարքության քաղաքականությունից դեպի համատեքստից կախված, վարքագծային, ռիսկի վրա հիմնված մոտեցումը՝ շեշտը դնելով ամբողջ հասարակության մեջ բարեվարքության մշակույթի ձևավորման վրա:

Ազգային Համարեքստ

Հայաստանում շահերի բախումը լուրջ երևույթ է՝ հաշվի առնելով երկրի փոքրաթիվ բնակչությունը և ընտանեկան կապերը, ինչպես նաև խնդրի մասին վատ տեղեկացվածությունը և ընկալումը, թերի կատրգավորումը և կառավարման գործելակերպը:

Շահերի բախումը կարգավորումը վերաբերում է պետական հատվածին՝ պետական պաշտոնյաներ զբաղեցնող անձանց և հանրային ծառայողներին: Թեև նախկինում խնդիրն ինչ-որ չափով կարգավորվում էր «Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքով և 2011 թվականից գտնվում էր Բարձրաստիճան պաշտոնատար անձանց էթիկայի հանձնաժողովի հսկողության տակ, սակայն 2014 թվականին պետական պաշտոնյաների շրջանում անցկացված հարցումը ցույց տվեց, որ խնդիրը լավ չի ընկալվում: Հարցվածների միայն 56%-ն է ճիշտ հասկացել շահերի բախման սահմանումը, ընդ որում նրանց 61%-ը կարծում էր, որ քաղաքացիական ծառայողները, անկախ շահերի բախման իրավիճակից, իրավասու են որոշումներ կայացնել ²⁵⁰:

2017 թվականին ընդունված «Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողովի մասին» օրենքի համաձայն՝ 2019 թվականի նոյեմբերին Բարձրաստիճան պաշտոնատար անձանց էթիկայի հանձնաժողովը փոխարինվել է Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողովով (այսուհետ՝ ԿԿՀ), որն ունի շահերի բախման հարցերի կարգավորման առնչությամբ ավելի լայն իրավասության շրջանակ և օգտվում է ավելի ուժեղացված մեխանիզմներից, ներառյալ պետական պաշտոնյաների՝ անհամատեղելիության պահանջներին և սահմանափակումներին համապատասխանության վերահսկումը, միասնական գործելակերպի ապահովումը, գույքի և եկամուտների հայտարարագրերի ուսումնասիրության միջոցով շահերի բախման բացահայտումը, կրթության և իրազեկման բարձրացումը և այլն:

ԿԿՀ շահերի բախման հարցում ԿԿՀ-ի հիմնական գործառույթը պետական պաշտոն զբաղեցնող անձանց կողմից շահերի բախման և բարեվարքության կանոնների խախտումների հայտնաբերումն է (բացառությամբ պատգամավորների, դատավորների և Բարձրագույն դատական խորհրդի անդամների, դատախազների, քննիչների), համայնքների ղեկավարների, նրանց տեղակալների, Երևան համայնքի վարչական շրջանների ղեկավարների, նրանց տեղակալների)²⁵¹: ԿԿՀ-ն չի զբաղվում շահերի բախման իրավիճակային դեպքերով: Դրանցով զբաղվում են համապատասխան կառույցների վերահսկողները:

ԿԿՀ-ի՝ շահերի բախման վերահսկման հիմնական մեխանիզմը հայտարարագրերի և պետական պաշտոնյաների գույքի, եկամուտների, ծախսերի և շահերի հետ կապված տվյալների հավաքագրումն է, ստուգումն ու վերլուծությունը: Համապատասխան հանրային պաշտոն զբաղեցնող անձանց և հանրային ծառայողների կողմից էլեկտրոնային եղանակով ներկայացված հայտարարագրերը հրապարակվում են ԿԿՀ-ի կայքում՝ www.cpcarmenia.am, բացառությամբ անձնական տվյալների: Հայտարարագրերի ներկայիս համակարգը առավել արդյունավետության ապահովման նպատակով արդիականացվում է՝ մի քանի պետական տվյալների բազաների (ոստիկանություն, անշարժ գույք, ընկերություններ, հարկային) հետ փոխգործունակություն ապահովելու համար:

Հանրային ծառայողների էթիկայի հանձնաժողովները՝ անհամատեղելիության պահանջների և այլ սահմանափակումների, վարքագծի կանոնների խախտման և իրավիճակային շահերի բախման դեպքերի վերաբերյալ դիմումների հետամուտ լինելը և համապատասխան կառույցներին կամ պաշտոնատար անձանց համար առաջարկներ մշակելը՝ խնդրո առարկա շահերի բախման իրավիճակը կանխելու կամ վերացնելու համար:

Հիմնարներում բարեվարքության հարցերով կազմակերպիչները՝ խորհրդակցում են իրենց հիմնարկների հանրային ծառայողների հետ անհամատեղելիության պահանջների և այլ սահմանափակումների, վարքագծի կանոնների վերաբերյալ, առաջարկում են միջոցներ շահերի բախման հետ կապված խնդիրները լուծելու համար, կառավարում անհամատեղելիության պահանջների և այլ սահմանափակումների, վարքագծի կանոնների խախտման և շահերի բախման դեպքերի վիճակագրությունը:

Ներկայում բարեվարքության հարցերով կազմակերպիչների մեխանիզմը դեռ չի գործում՝ համապատասխան ենթաօրենսդրական ակտերի և կանոնակարգերի բացակայության պատճառով:

Օրենսդրություն

Համաձայն «Հանրային ծառայության մասին» օրենքի 33-րդ հոդվածում հանրային ծառայողների (բացառությամբ դատավորների, տեղակալների, դատախազների, քննիչների, համայնքի ավագանու անդամների) շահերի բախման սահմանման՝ շահերի բախումն իրավիճակ է, երբ պաշտոն զբաղեցնող անձն իր լիազորություններն իրականացնելիս կատարում է գործողություն կամ ընդունում որոշում, որը ողջամտորեն կարող է մեկնաբանվել որպես իր կամ իր հետ փոխկապակցված անձի անձնական շահերով առաջնորդվող²⁵²:

Օրենքը սահմանում է անհամատեղելիության պահանջների և այլ սահմանափակումների մի շարք հանրային պաշտոններ զբաղեցնող անձանց և հանրային ծառայողների համար:

Անհամատեղելիության պահանջներ՝ Հանրային պաշտոն զբաղեցնող անձինք և հանրային ծառայողները չեն կարող զբաղեցնել իրենց կարգավիճակով չպայմանավորված պաշտոն պետական կամ տեղական ինքնակառավարման այլ մարմիններում, որևէ պաշտոն՝ առևտրային կազմակերպություններում, զբաղվել ձեռնարկատիրական գործունեությամբ, կատարել վճարովի այլ աշխատանք, բացի գիտական, կրթական և ստեղծագործական աշխատանքից: Արգելվում է նաև նվեր ընդունել կամ համաձայնել ավելի ուշ ընդունել այն ²⁵³:

Հանրային պաշտոն զբաղեցնող անձանց և հանրային ծառայողներին վերաբերող այլ սահմանափակումները ներառում են հետևյալի արգելքը.

- լինել երրորդ անձանց ներկայացուցիչն այն մարմնի հետ կապված հարաբերություններում, որտեղ ինքը ծառայության մեջ է.
- որպես պետության ներկայացուցիչ՝ գույքային գործարքներ կնքել իր հետ մերձավոր ազգակցությամբ կամ խնամիրությամբ կապված անձանց հետ.
- իր պաշտոնեական (ծառայողական) դիրքն օգտագործել կուսակցությունների, հասարակական, այդ թվում՝ կրոնական միավորումների համար փաստացի առավելություններ ապահովելու համար.
- հոնորար ստանալ պաշտոնեական պարտականությունների կատարումից բխող հրապարակումների կամ ելույթների համար.
- ոչ ծառայողական նպատակներով օգտագործել նյութատեխնիկական, ֆինանսական և տեղեկատվական միջոցները, պետական և (կամ) համայնքային այլ գույքը և ծառայողական տեղեկատվությունը.
- համատեղ աշխատել իր հետ մերձավոր ազգակցությամբ կամ խնամիրությամբ կապված անձանց հետ.
- պաշտոնից ազատվելուց հետո՝ մեկ տարվա ընթացքում, ընդունվել աշխատանքի այն գործատուի մոտ կամ դառնալ այն կազմակերպության աշխատողը, որի նկատմամբ նա անմիջական հսկողություն է իրականացրել:

«Հանրային ծառայության մասին» օրենքում նշվում է, որ շահերի բախման դեպքում պետական պաշտոն զբաղեցնող անձը պարտավոր իր վերադաս անձին կամ անմիջական ղեկավարին (եթե վերադաս կամ անմիջական ղեկավար ունի) ներկայացնել գրավոր հայտարարություն շահերի բախմանը վերաբերող հանգամանքների մասին, որը ենթակա է քննարկման անհապաղ: Նախքան վերադասի կամ անմիջական ղեկավարի գրավոր համաձայնությունն ստանալը անձը պետք է ձեռնպահ մնա հարցի վերաբերյալ գործողություն կատարելուց կամ որոշում կայացնելուց: Վերադաս կամ անմիջական ղեկավար չունեցող պաշտոն զբաղեցնող անձը կարող է այդ մասին գրավոր հայտարարություն ներկայացնել Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողով, որն առաջարկում է ձեռնարկել իրավիճակի լուծմանն ուղղված քայլեր, այդ թվում՝ հանդես գալ կոնկրետ իրավիճակում շահերի առկայության մասին հայտարարությամբ ²⁵⁴:

Հանրային ծառայողների շահերի բախման գործերին պետք է հետամուտ լինեն վերահսկողները, որոնք խորհրդակցելով համապատասխան հիմնարկների բարելավարարության հարցերով կազմակերպիչների հետ լուծումներ պետք է տան շահերի բախման իրավիճակին: Շահերի բախման հայտարարման պատասխանատվությունը կրում են համապատասխան հանրային ծառայողները: Չհայտարարվելու դեպքերը կարող են հաղորդվել ազդարարման մեխանիզմների միջոցով և դրանց տրվի համապատասխան արձագանք:

Հանրային պաշտոն զբաղեցնող անձանց կամ հանրային ծառայողների կողմից որոշումների կայացման կամ գործողությունների իրականացման ընթացքում շահերի բախման վերահսկողությունն ու վարույթը որոշ չափով ապակենտրոնացված է: Քանի որ «Հանրային ծառայության մասին» օրենքը չի կարգավորում պատգամավորների, դատավորների, դատախազների, քննիչների և համայնքի ավագանու անդամների շահերի բախումը, այդ հարցերը թողնված են համապատասխան օրենքների կարգավորմանը, մասնավորապես՝ «ՀՀ Ազգային ժողովի պատգամավորների գործունեության երաշխիքների մասին» օրենքի, «Հայաստանի Հանրապետության դատական օրենսգիրք» սահմանադրական օրենքի, «Դատախազության մասին» օրենքի, «Հատուկ քննչական ծառայության մասին» օրենքի, « Հայաստանի Հանրապետության քննչական կոմիտեի մասին» օրենքի և «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքի: Վերոնշյալ օրենքներից և ոչ մեկը, սակայն, չի պարունակում շահերի բախման սահմանումներ:

Պատգամավորներ. «ՀՀ Ազգային ժողովի պատգամավորների գործունեության երաշխիքների մասին» օրենքի 4-րդ հոդվածը սահմանում է պատգամավորների շահերի բախումը հետևյալ կերպ. «... օրենսդրական նախաձեռնությամբ հանդես գալը, Ազգային ժողովի որոշման, հայտարարության կամ ուղերձի նախագիծ ներկայացնելը, Ազգային ժողովում շրջանառության մեջ դրված հարցի վերաբերյալ առաջարկ ներկայացնելը, ինչպես նաև Ազգային ժողովի կամ նրա հանձնաժողովի նիստում ելույթ ունենալը, հարցեր տալը կամ քվեարկությանը մասնակցելը, որը թեև ինքնին օրինական է, սակայն պատգամավորը տեղյակ է կամ պարտավոր էր տեղյակ լինել, որ այն հանգեցնում կամ նպաստում է կամ ողջամտորեն կարող է հանգեցնել կամ նպաստել նաև՝

1. իր կամ իր հետ փոխկապակցված անձի գույքային կամ իրավական դրության բարելավմանը.
2. իր կամ իր հետ փոխկապակցված անձի անդամակցած ոչ առևտրային կազմակերպության գույքային կամ իրավական դրության բարելավմանը.
3. իր կամ իր հետ փոխկապակցված անձի մասնակցությամբ առևտրային կազմակերպության գույքային կամ իրավական դրության բարելավմանը.
4. իր հետ փոխկապակցված անձին պաշտոնում նշանակմանը.
5. պաշտոնում իր ընտրությանը կամ նշանակմանը, բացառությամբ սույն օրենքի 2-րդ հոդվածի 5-րդ մասում նշված պաշտոնների, ինչպես նաև որպես Ազգային ժողովի կողմից ընտրվող պաշտոնում թեկնածու՝ իր ելույթի ²⁵⁵:

Շահերի բախում առաջանալու դեպքում պատգամավորը պարտավոր է հանդես գալ շահերի բախման վերաբերյալ հայտարարությամբ, իսկ օրենսդրական նախաձեռնությամբ հանդես

գալիս ներկայացնել շահերի բախման վերաբերյալ իր գրավոր հայտարարությունը՝ նկարագրելով շահերի բնույթը:

Դատավորներ (այդ թվում՝ Բարձրագույն դատական խորհրդի անդամներ). «Հայաստանի Հանրապետության դատական օրենսգիրք» սահմանադրական օրենքը կարգավորում է դատավորների, ինչպես նաև Բարձրագույն դատական խորհրդի անդամների շահերի բախումը: Օրենքի 70-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 7-րդ կետի (Դատավորի վարքագծի կանոններն ի պաշտոնե գործելիս) սահմանում է այս խմբի պաշտոնատար անձանց վարքագծի կանոնները, որոնց համաձայն դատավորը չպետք է թույլ տա շահերի բախումը, բացառի ընտանեկան, հասարակական կամ այլ բնույթի հարաբերությունների՝ իր ի պաշտոնե լիազորությունների իրականացման վրա որևէ ազդեցություն. Հետևաբար, դատավորների շահերի բախումը ձևակերպվում է որպես վարքագծի կանոններ, և դրանց չկատարումը առաջացնում է պատասխանատվություն:

Դատախազներ. Դատախազների շահերի բախումը կարգավորվում է «Դատախազության մասին» օրենքի վարքագծի կանոնների գլխով: Օրենքի 72-րդ հոդվածի (Դատախազների վարքագծի ընդհանուր օրենսգիրք) 1-ին մասի 6-րդ կետի համաձայն՝ դատախազը պարտավոր է լինել ինքնուրույն և անաչառ, անկախ լինել օրենսդիր և գործադիր իշխանությունների և այլ պետական մարմինների և տեղական ինքնակառավարման մարմինների, հասարակական և քաղաքական կազմակերպությունների, լրատվության միջոցների, մասնավոր շահերի, հասարակական կարծիքի և այլ կողմնակի ազդեցություններից, ճնշումներից, սպառնալիքներից և այլ միջամտությունից, ազատ լինել քննադատվելու մտավախությունից:

Քննիչներ. «Հայաստանի Հանրապետության քննչական կոմիտեի մասին» օրենքը շահերի բախման վերաբերյալ դրույթներ չի պարունակում: Օրենքի 10-րդ հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է, որ քննչական կոմիտեի ծառայողի նկատմամբ կիրառվում են «Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքով նախատեսված սահմանափակումները, որը փաստացի անտեսում է քննիչների շահերի բախման կարգավորումը: «Հատուկ քննչական ծառայության մասին» օրենքում շահերի բախման վերաբերյալ կարգավորում չկա:

Համայնքի ավագանու անդամներ. «Տեղական ինքնակառավարման մասին» օրենքի 21-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 6-րդ կետը սահմանում է, որ համայնքի ավագանու անդամը չի կարող մասնակցել որոշման քվեարկությանը, որը վերաբերում է իր կամ իր հետ ազգակցական կամ խնամիական հարաբերությունների մեջ գտնվող անձանց շահերին (ծնող, ամուսին, երեխա, եղբայր, քույր):

Ամփոփելով պետք է նշել որ, չնայած մշակված կարգավորումների լայն ծավալին, Հայաստանի օրենսդրությունը դեռևս ունի մի շարք թերություններ, քանի որ չի ապահովում շահերի բախման ամբողջական սահմանումը և չի ապահովում շահերի բախման բացահայտման և կառավարման և պատասխանատվության միջոցների կիրառման արդյունավետ մեխանիզմներ բոլոր հանրային պաշտոններ զբաղեցնող անձանց և հանրային ծառայողների համար:

Նախադեպային իրավունքի օրինակ

Եղել են մի քանի դեպքեր, երբ ՀՀԿ-ին դիմել են հանրային ծառայողների գործողությունները քննելու հայցով, սակայն ՀՀԿ-ն սովորաբար եզրակացրել է, որ որևէ խախտում տեղի չի ունեցել: 2019 թ.-ի դեկտեմբերի 5-ին մի շարք ինտերնետային լրատվամիջոցներ հրապարակեցին հոդվածներ, որոնք մտահոգություն էին հայտնում Երևանի քաղաքապետ Հայկ Մարությանի կողմից անհամատեղելիության պահանջների խախտման վերաբերյալ՝ նշելով, որ պաշտոնը ստանձնելուց հետո նա պահպանել է իր բաժնետոմսերը մի քանի առևտրային կազմակերպություններում: 2019 թվականի դեկտեմբերի 9-ին Հանձնաժողովը որոշում կայացրեց վարույթ հարուցել Երևանի քաղաքապետի կողմից անհամատեղելիության պահանջների խախտման հիման վրա: Հանձնաժողովը եզրակացրեց, որ իր քննության արդյունքում հավաքված ապացույցները, ներառյալ քաղաքապետի բացատրությունը, հիմք են տալիս եզրակացնելու, որ անհամատեղելիության պահանջների խախտում առկա չէ: Չնայած օրենքի ֆորմալ մեկնաբանությունից բխում է, որ բաժնետոմսերը հավատարմագրային կառավարման չփոխանցելը անհամատեղելիության պահանջի խախտում է, հաշվի առնելով այն, որ այդ ընկերությունները իրականում չեն գործել, Հանձնաժողովը եզրակացրեց՝ բովանդակային տեսանկյունից անհամատեղելիության պահանջների խախտում առկա չէ²⁵⁶:

2020 թվականի հուլիսի 30-ին ԿԿՀ-ն գործ է հարուցել ՀՀ առողջապահության նախարար Արսեն Թորոսյանի նկատմամբ շահերի երկրորդական բախման հիմքով: Վարույթի հիմք է հանդիսացել data.hetq.am-ի գրառումը, որից ԿԿՀ -ն տեղեկացել է, որ ՀՀ առողջապահության նախարարությունը սպասարկման պայմանագրեր է կնքել «Միբս» ընկերության հետ, որի տնօրենը նախարարի կինն է: Այս պայմանագրերով «Միբս» ընկերությունը պարտավորվում էր մատուցել հիվանդանոցային ծառայություններ, էլեկտրոնային առողջապահության ծախսերի փոխհատուցում, համակարգչային տոմոգրաֆիայի ծառայություն: Առողջապահության նախարարությունը նախարարի տիկնոջ ընկերությունից կատարված գնումներից ոչ մեկի համար մրցույթ չի հայտարարել: Պայմանագրերից հինգը ձեռք է բերվել մեկ անձի կողմից, մեկը՝ ոչ գնումների ընթացակարգ էր, իսկ մեկ ընթացակարգի վրա դրվել է «ԵՄ» նշումը, որը գնումների կայքի մեթոդաբանության մեջ բացատրված չէ: 2020 թվականի նոյեմբերի 30-ին ՔՊԿ-ն եզրակացրել է, որ ՀՀ առողջապահության նախարարության և «Միբս» ՍՊԸ-ի միջև 2019-2020 թվականներին ՀՀ առողջապահության նախարարի հրամանների հիման վրա կնքված պայմանագրերը չեն հանգեցրել նրա անձնական շահին, հետևաբար չկա շահերի բախում²⁵⁷:

Մեկ այլ դեպքում՝ 2020 թվականի հոկտեմբերի 26-ին ԿԿՀ-ն եզրակացություն է արձակել ԱԺ պատգամավոր Գագիկ Ծառուկյանի ձեռնարկատիրական գործունեությամբ ապօրինի ներգրավված մասին: Եզրահանգման մեջ ԿԿՀ-ն մասնավորապես նշել է. ... «[վարույթի մասնակցի կողմից իրականացվել են փաստացի առևտրային ընկերությանն առնչվող այնպիսի գործողություններ, որոնց կատարման լիազորությունն արդեն իսկ պատվիրակված է եղել հավատարմագրային կառավարչին:] ... [հետազոտված փաստերը ցույց են տալիս, որ փաստացի պաշտոնատար անձի կողմից են իրականացվել հավատարմագրային կառավարչի իրավասության ներքո գտնվող գործողությունները, մասնավորապես՝ 2020 թվականի հունիսի 23-ին, 2020 թվականի հուլիսի 2-ին առևտրային ընկերությունների ընդհանուր ժողովին

որպես նախագահ մասնակցելով, ստորագրելով արձանագրությունը:]]»²⁵⁸: ԿԿՀ-ն նաև գտել է, որ նման վարքագիծ դրսևորվել է նաև վերը նշված փաստերին նախորդող ժամանակահատվածում և եզրակացրել, որ բացի «Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքի ձևական խախտումից, Գագիկ Ծառուկյանը խախտել է նաև անհամատեղելիության պահանջների բովանդակությունը²⁵⁹:

4.3. ՇՈՐԹՈՒՄ

Շորթումը հարկադրանքի միջոցների կիրառումն է՝ անհատից կամ հաստատությունից փող, ապրանքներ, ծառայություններ կամ որևէ այլ օգուտ ձեռք բերելու համար: Բացի տուժողին պատճառված վնասից՝ շորթումը նվազեցնում է հանրային վստահությունը կառավարության նկատմամբ և կարող է բացասաբար անդրադառնալ բիզնեսի զարգացման և տվյալ տարածքում կատարվող ներդրումների վրա:

Միջազգային չափանիշներ

Որպես կոռուպցիայի տեսակ՝ շորթումը ներառված է հետևյալ միջազգային ստանդարտներում և ուղենիշներում՝

- **Միավորված ազգերի կազմակերպության Կոռուպցիայի դեմ կոնվենցիան**²⁶⁰ իրավական ուժ ունեցող միակ համընդհանուր հակակոռուպցիոն փաստաթուղթն է:
- **Կոնվենցիայի տեխնիկական ուղեցույցը**²⁶¹ դրա աջակից փաստաթուղթն է:
- **Եվրոպայի խորհրդի Կոռուպցիայի մասին քրեական իրավունքի կոնվենցիայի**²⁶² (ETS No. 173) նպատակն է համակարգել կոռուպցիոն գործելակերպերի քրեականացումը և բարելավել միջազգային համագործակցությունն իրավախախտումների հետապնդման հարցում:
- **Եվրոպայի խորհրդի Կոռուպցիայի մասին քաղաքացիական իրավունքի կոնվենցիան (ETS No. 174)**²⁶³ սահմանում է կոռուպցիայի զոհ դարձած անձանց իրավական պաշտպանության արդյունավետ միջոցների միջազգային համընդհանուր կանոնները:
- **Պաշտոնյաների ներգրավմամբ կոռուպցիայի դեմ Եվրոպական միության կոնվենցիայի**²⁶⁴ նպատակն է պայքարել կոռուպցիայի դեմ, որում ներգրավված են ԵՄ-ի կամ դրա անդամ պետությունների պաշտոնյաներ:

Ազգային Համապեքստ

Կոռուպցիայի դեմ պայքարի և հանրային վստահության բարձրացման ուղղությամբ կառավարության ջանքերը որոշ չափով «արտացոլվում են» շորթման փաստով քրեական գործ հարուցելու դիմումների վիճակագրության մեջ:

Այսպես, ՀՀ ոստիկանության կողմից հրապարակված 2018 թվականին կատարված իրավա-

խախտումների վերաբերյալ վիճակագրության ամփոփ տեղեկատվության համաձայն՝ 2018 թվականին իրավապահ մարմիններին շորթման փաստով քրեական գործ հարուցելու մասին հաղորդագրությունով դիմել է ընդամենը 67 քաղաքացի: Այդ առնչությամբ հարուցվել է 55 քրեական գործ, իսկ 11 դեպքում իրավապահ մարմինները հրաժարվել են քրեական գործ հարուցել հանցակազմի բացակայության հիման վրա ²⁶⁵:

2019 թվականին շորթման փաստով քրեական գործ հարուցելու մասին հաղորդագրությունով իրավապահ մարմիններին է դիմել 92 քաղաքացի: Հարուցվել է 78 քրեական գործ, իսկ 12 դեպքում իրավապահ մարմինները հրաժարվել են քրեական գործ հարուցել հանցակազմի բացակայության հիման վրա ²⁶⁶:

2020 թվականին շորթման փաստով քրեական գործեր հարուցելու դիմումների թիվը հասել է 173-ի: Այդ առնչությամբ հարուցվել է 148 քրեական գործ, և միայն 18 դեպքով է իրավապահ մարմինները հանցակազմ չեն հայտնաբերել ²⁶⁷:

Օրենսդրություն

Հայաստանի քրեական օրենսգիրքը (հոդված 182) շորթումը սահմանում է որպես անձի կամ նրա մերձավորի մասին արատավորող կամ անձի կամ նրա մերձավորի իրավունքներին ու օրինական շահերին էական վնաս պատճառող տեղեկություններ հրապարակելու, ինչպես նաև անձի կամ նրա մերձավորի նկատմամբ բռնություն գործադրելու սպառնալիքով կամ անձի, նրա մերձավորի գույքը կամ այլ անձանց տնօրինության կամ պահպանության տակ գտնվող գույքը ոչնչացնելու (վնասելու) սպառնալիքով ուրիշի գույքը կամ գույքի նկատմամբ իրավունքը հանձնելու կամ գույքային բնույթի այլ գործողություններ կատարելու պահանջը²⁶⁸: Շորթումը պատժվում է տուգանքով՝ նվազագույն աշխատավարձի չորսհարյուրապատիկից ութհարյուրապատիկի չափով, կամ կալանքով՝ առավելագույնը երեք ամիս ժամկետով, կամ ազատազրկմամբ՝ առավելագույնը չորս տարի ժամկետով: Ծանրացուցիչ հանգամանքների բացահայտման դեպքում շորթումը պատժվում է ազատազրկմամբ՝ առավելագույնը տասը տարի ժամկետով:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 311-րդ հոդվածի (Կաշառք ստանալը) 3-րդ մասով քրեական պատասխանատվություն է սահմանվում շորթմամբ կաշառք ստանալու համար, որը պատժվում է ազատազրկմամբ՝ չորսից տասը տարի ժամկետով՝ գույքի բռնագրավմամբ կամ առանց դրա ²⁶⁹: ՀՀ քրեական օրենսգրքի 200-րդ հոդվածի (Առևտրային կաշառքը) 4-րդ մասով քրեական պատասխանատվություն է սահմանվում շորթմամբ առևտրային կաշառք ստանալու համար, որը պատժվում է տուգանքով՝ նվազագույն աշխատավարձի երեքհարյուրապատիկից հինգհարյուրապատիկի չափով, կամ որոշակի պաշտոններ զբաղեցնելու կամ որոշակի գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքից զրկելով՝ առավելագույնը հինգ տարի ժամկետով, կամ ազատազրկմամբ՝ առավելագույնը հինգ տարի ժամկետով ²⁷⁰:

Բացի վերը նշված շորթման տեսակներից, ՀՀ քրեական օրենսգիրքը պատասխանատվություն է սահմանում շորթման այլ առանձնահատուկ տեսակների կատարման համար, ինչպիսիք են.

- Հոդված 234. Ռադիոակտիվ նյութեր հափշտակելը կամ շորթելը.
- Հոդված 238. Ձենք, ռազմամթերք, պայթուցիկ նյութեր կամ պայթուցիկ սարքեր հափշտակելը կամ շորթելը.
- Հոդված 269. Թմրամիջոցներ կամ հոգեմետ (հոգեներգործուն) նյութեր հափշտակելը կամ շորթելը
- Հոդված 311.1, մաս 3. Հանրային ծառայողի կամ հանրային պաշտոն զբաղեցնող անձի կողմից շորթամաք ապօրինի վարձատրություն ստանալը.
- Հոդված 311.2, մաս 3. Իրական կամ ենթադրյալ ազդեցությունը շահադիտական նպատակով շորթամաք օգտագործելը:

Նախադեպային իրավունքի օրինակ

ՀՀ հատուկ քննչական ծառայությունում 2012 թվականի նոյեմբերի 9-ին հարուցվել է քրեական գործ՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 311-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 2-րդ կետով (Կաշառակերություն կաշառքի շորթամաք) նախատեսված հանցագործության հատկանիշներով: Ա.Մ.-ն, որը զբաղեցրել է ՀՀ ոստիկանության քննչական գլխավոր վարչության Արաբկիրի քննչական բաժնի ավագ քննիչի պաշտոնը, իր վարույթում գտնվող քրեական գործով կասկածյալ Հ.Ա.-ից դիտավորությամբ պահանջել է 200.000 ՀՀ դրամ կաշառք՝ Հ.Ա.-ի նկատմամբ թմրամիջոց օգտագործելու համար քրեական հետապնդում չկիրառելու համար, որն այդ պահին արդեն իսկ ապաքրեականացվել է: Մեղադրյալ պաշտոնյան մեղավոր է ճանաչվել և դատապարտվել 4 տարի ժամկետով ազատազրկման՝ առանց գույքի բռնագրավման ²⁷¹:

Մեկ այլ գործով՝ 2019 թվականին Արմավիրի մարզի Արշալույս համայնքի ղեկավարին ՀՀ քննչական կոմիտեի կողմից մեղադրանք է առաջադրվել՝ շորթման (երկու դրվագով), առանձնապես խոշոր չափերով շորթման և ի պաշտոնե լիազորությունները չարաշահելու համար: 2019 թվականի փետրվարին որոշում է կայացվել Արշալույս համայնքի ղեկավարի պաշտոնավարումը ժամանակավորապես դադարեցնելու մասին: Դատախազի համաձայնությունը ստանալուց հետո 2019 թվականի մարտի 1-ին վերոհիշյալ որոշումն ուղարկվել է Արմավիրի մարզպետին՝ որոշման պահանջները կատարելու համար ²⁷²:

4.4. ԽԱՐԴԱԽՈՒԹՅՈՒՆ

Խարդախությունը կեղծիքի օգտագործումն է՝ անարդար կամ անօրինական օգուտ ստանալու համար: Խարդախության արդյունքում անհետանում են պետական միջոցները, ինչը նվազեցնում է կառավարության՝ հանրության շահերից հանդես գալու կարողությունը: Դրա հետևանքով վատանում է հասարակությանը տրամադրվող ծառայությունների որակը և արդյունքները: Դրանով պայմանավորված է նաև կառավարության նկատմամբ հանրային վստահության կորուստը:

Միջազգային չափանիշներ

Որպես կոռուպցիայի տեսակ՝ խարդախությունը ներառված է հետևյալ միջազգային չափանիշներում և ուղենիշներում՝

- **Միավորված ազգերի կազմակերպության Կոռուպցիայի դեմ կոնվենցիան** 273 իրավական ուժ ունեցող միակ համընդհանուր հակակոռուպցիոն փաստաթուղթն է:
- **Կոնվենցիայի տեխնիկական ուղեցույցը** դրա աջակից փաստաթուղթն է: ²⁷⁴
- **Եվրոպայի խորհրդի Կոռուպցիայի մասին քրեական իրավունքի կոնվենցիայի (ETS No. 173)** ²⁷⁵ նպատակն է համակարգել կոռուպցիոն գործելակերպերի քրեականացումը և բարելավել միջազգային համագործակցությունն իրավախախտումների հետապնդման հարցում:
- **Եվրոպայի խորհրդի Կոռուպցիայի մասին քաղաքացիական իրավունքի կոնվենցիան (ETS No. 174)** ²⁷⁶ սահմանում է կոռուպցիայի գոհ դարձած անձանց իրավական պաշտպանության արդյունավետ միջոցների միջազգային համընդհանուր կանոնները:
- **Պաշտոնյաների ներգրավմամբ կոռուպցիայի դեմ Եվրոպական միության կոնվենցիայի** ²⁷⁷ նպատակն է պայքարել կոռուպցիայի դեմ, որում ներգրավված են ԵՄ-ի կամ դրա անդամ պետությունների պաշտոնյաներ:

Ազգային Համապեքստ

ՀՀ գլխավոր դատախազության հրապարակած կոռուպցիոն հանցագործությունների քննության արդյունքների պաշտոնական վիճակագրության համաձայն՝ 2017 թվականին արձանագրվել է պաշտոնեական դիրքն օգտագործող անձանց կողմից խարդախության 21 դեպք, որոնցից 18-ով ֆիզիկական անձանց մեղադրանք է առաջադրվել:

2018 թվականին գրանցված խարդախության դեպքերն աճել են գրեթե տասն անգամ՝ կազմելով 206 դեպք: Չնայած 2018 թվականին գրանցված դեպքերի աճին, մեղադրանք է առաջադրվել միայն 63-ով ²⁷⁸:

2019 թվականին ՀՀ գլխավոր դատախազության կողմից արձանագրվել է պաշտոնեական դիրքն օգտագործող անձանց կողմից խարդախության 236 դեպք ²⁷⁹, որից միայն 86-ն է ենթարկվել քրեական հետապնդման:

2020 թվականին արձանագրվել է պաշտոնեական դիրքն օգտագործող անձանց կողմից կատարված խարդախության 179 դեպք ²⁸⁰, որից միայն 38-ն է ենթարկվել քրեական հետապնդման:

Ակնհայտ է, որ հանցագործության այս տեսակը վերջին տարիներին աճել է, մինչդեռ դրա հետապնդման տեմպերը զգալիորեն նվազել են: 2019-2022 թվականների հակակոռուպցիոն .ռազմավարությունը և դրա գործողությունների ծրագիրը չեն ներառում խարդախության դեմ պայքարի հետ կապված որևէ գործունեություն:

Օրենսդրություն

Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգիրքը խարդախության հետ կապված դրույթներ և պատժամիջոցներ է սահմանում 21-րդ գլխի 178-րդ հոդվածով, որտեղ ասվում է. «1. խաբեության կամ վստահությունը չարաշահելու եղանակով ուրիշի գույքի զգալի չափերով հափշտակությունը կամ ուրիշի գույքի նկատմամբ իրավունք ձեռք բերելը՝ պատժվում է տուգանքով՝ նվազագույն աշխատավարձի երկուհարյուրապատիկից հինգհարյուրապատիկի չափով, կամ կալանքով՝ առավելագույնը երկու ամիս ժամկետով, կամ ազատազրկմամբ՝ առավելագույնը երկու տարի ժամկետով:»²⁸¹: Վերոնշյալ հոդվածի 2-րդ մասով քրեական պատասխանատվություն է սահմանվում անձի կողմից պաշտոնեական դիրքն օգտագործելով նմանատիպ արարքներ կատարելու համար: Պաշտոնեական դիրքն օգտագործելով խարդախություն կատարելը պատժվում է տուգանքով՝ նվազագույն աշխատավարձի հինգհարյուրապատիկից հազարապատիկի չափով, կամ ազատազրկմամբ՝ երկուսից հինգ տարի ժամկետով: Նույն հոդվածի 3-րդ մասում ասվում է, որ խարդախությունը, որը կատարվել է խոշոր չափերով կամ կազմակերպված խմբի կողմից պատժվում է ազատազրկմամբ՝ չորսից ութ տարի ժամկետով՝ գույքի բռնագրավմամբ կամ առանց դրա:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 190-րդ հոդվածը սահմանում է, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 178-րդ հոդվածով նախատեսված հանցագործությունների վերաբերյալ գործերի նախաքննությունն իրականացնում են ոստիկանության քննիչները²⁸²:

Նախադեպային իրավունքի օրինակ

2019 թվականի մայիսի 7-ին ՀՀ Արարատի մարզի դատախազության դատախազը քրեական գործ է հարուցել 2010 թվականից Արարատի մարզի Ջրահովիտ համայնքի ղեկավարի պաշտոնը զբաղեցնող Հ.Ղ.-ի նկատմամբ: Երկար տարիներ լիազորված լինելով իրականացնել Ջրահովիտ համայնքի կազմակերպական-ղեկավարական, վարչական գործառույթները, տնօրինել գույքը և ֆինանսական միջոցները, Հ.Ղ.-ն, օգտագործելով պաշտոնական դիրքը, 2013 թվականի փետրվարից մինչև 2014 թվականի նոյեմբերն ընկած ժամանակահատվածում յուրացման և չարաշահման միջոցով Արարատի մարզի Ջրահովիտ համայնքի դրամական միջոցներից հափշտակել է 2.011.857 ՀՀ դրամ, ինչպես նաև կեղծ հրամաններ, աշխատանքային պայմանագրեր, աշխատաժամանակի հաշվարկման կեղծ տեղեկագրեր կազմելով և ստորագրելով, կեղծ պաշտոնական փաստաթուղթ կազմելով և պետական մարմնին ներկայացնելով, խաբեությամբ հափշտակել է զգալի չափով 396.000 ՀՀ դրամ: Նա մեղավոր է ճանաչվել և դատապարտվել 4 տարի ժամկետով ազատազրկման²⁸³:

4.5. ԿԼԻԵՆՏԵԼԻՉՄ

Հովանավորչությունն անձնական օգուտի (նվեր, փոխառություն, պարգև, բարեհաճություն, աշխատանք և այլն) խոստումն ու ընդունումն է՝ քաղաքական աջակցության դիմաց: Այն հաճախ հիմնված է հովանավորի (օրինակ՝ քաղաքական առաջնորդի) և հաճախորդի (օրինակ՝ ընտրողի) միջև անհավասար հարաբերության վրա: Հովանավորչության արդյունքում ընդունվում են որոշումներ, որոնք արտացոլում են փոքրաթիվ մարդկանց հատուկ շահերը և ոչ թե լայն հանրության շահը՝ հանգեցնելով անարդար և անազնիվ արդյունքների:

Միջազգային չափանիշներ

Որպես կոռուպցիայի տեսակ՝ հովանավորչությունը ներառված է հետևյալ միջազգային չափանիշներում և ուղենիշներում՝

- **Միավորված ազգերի կազմակերպության Կոռուպցիայի դեմ կոնվենցիան** ²⁸⁴ իրավական ուժ ունեցող միակ համընդհանուր հակակոռուպցիոն փաստաթուղթն է:
- **Կոնվենցիայի տեխնիկական ուղեցույցը** ²⁸⁵ դրա աջակից փաստաթուղթն է:
- **Եվրոպայի խորհրդի Կոռուպցիայի մասին քրեական իրավունքի կոնվենցիայի (ETS No. 173)** ²⁸⁶ նպատակն է համակարգել կոռուպցիոն գործելակերպերի քրեականացումը և բարելավել միջազգային համագործակցությունն իրավախախտումների հետապնդման հարցում:
- **Եվրոպայի խորհրդի Կոռուպցիայի մասին քաղաքացիական իրավունքի կոնվենցիան (ETS No. 174)** ²⁸⁷ սահմանում է կոռուպցիայի զոհ դարձած անձանց իրավական պաշտպանության արդյունավետ միջոցների միջազգային համընդհանուր կանոնները:
- **Եվրոպայի խորհրդի Կոնգրեսի բանաձևը և հանձնարարականը** ²⁸⁸ տեղական և տարածաշրջանային իշխանությունների ներսում նեպոտիզմի դեմ պայքարի վերաբերյալ սահմանում են լավ փորձի չափանիշներ և ներկայացնում ռազմավարություններ:
- **Պաշտոնյաների ներգրավմամբ կոռուպցիայի դեմ Եվրոպական միության կոնվենցիայի** ²⁸⁹ նպատակն է պայքարել կոռուպցիայի դեմ, որում ներգրավված են ԵՄ-ի կամ դրա անդամ պետությունների պաշտոնյաներ:

Ազգային Համապետքային

Կլիենտելիզմը բավականին լայնորեն է տարածված Հայաստանում, քանի որ պաշտոնյաները հաճախ չարաշահում են իրենց դիրքը՝ ազդեցություն գործադրելով ենթակաների վրա անձնական շահերի համար ծառայություններ ստանալու նպատակով: Դա կարող է տեղի ունենալ նաև մասնավոր կազմակերպություններում, որտեղ աշխատողները ղեկավարից կախվածության մեջ են գտնվում: Այս երևույթը հիմնականում պայմանավորված է աշխատաշուկայի թերզարգացմամբ, մինչդեռ շատ մարդիկ խոցելի են արտաքին ճնշումների նկատմամբ:

և ցանկանում են պահպանել աշխատանքը կամ նորը գտնել:

Կլիենտելիզմը, մասնավորապես, կարող է տեղի ունենալ ընտրությունների ժամանակ՝ ձայների գնման, որոշակի քաղաքական կուսակցության քարոզարշավում ֆինանսական միջոցների ներդրման և այլնի տեսքով: Մի քանի տարի առաջ բավականին տարածված էր կլիենտելիզմի առանձին ձևը՝ հովանավորչական քվեարկությունը:

2017 թվականին հայաստանյան ընտրողների քաղաքական վարքագծի վերաբերյալ ուսումնասիրությունը ցույց է տվել, որ ընտրողների մեծ մասն անցել է իշխող Հայաստանի Հանրապետական կուսակցության և մագնատների կողմից հովանավորվող «Բարգավաճ Հայաստան» կուսակցության կողքին «կուսակցության հետ ընտանեկան կամ հարաբերական մոտիկության հիման վրա, որն այնուհետև նպաստում է նրանց հետագա տնտեսական շարժունակությանը»²⁹⁰:

2017 թվականի ապրիլի ընտրություններից ընդամենը 1,5 տարի անց՝ 2018 թվականի դեկտեմբերին կայացած արտահերթ խորհրդարանական ընտրությունները բոլորովին այլ արդյունքներ տվեցին և 2007 թվականից իշխող Հայաստանի Հանրապետական կուսակցությունը նույնիսկ չհաղթահարեց խորհրդարանում մանդատներ ստանալու շեմը:

Թեև հովանավորչական քվեարկության որոշ դրսևորումներ դեռ առմա են, 2018 թվականի հեղափոխությունից հետո այս երևույթը զգալիորեն նվազել է:

Օրենսդրություն

«Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքը պետական պաշտոնյաներին և ծառայողներին արգելում է օգտագործել իրենց պաշտոնական դիրքը՝ քաղաքական կուսակցություններին, հասարակական կազմակերպություններին, ներառյալ կրոնական խմբերին իրական օգուտներ կամ արտոնություններ տրամադրելու համար: ՀՀ քրեական օրենսգրքի 311-2-րդ հոդվածն արգելում է իրական կամ ենթադրյալ ազդեցության օգտագործումը անձնական կամ խմբակային շահերի համար: Նման արարքները պատժվում են տուգանքով՝ նվազագույն աշխատավարձի երկուհարյուրապատիկից չորսհարյուրապատիկի չափով, կամ ազատազրկմամբ՝ առավելագույնը տաս տարի ժամկետով՝ գույքի բռնագրավմամբ կամ առանց դրա²⁹¹:

Ընդհանուր առմամբ, կան բազմաթիվ սողանցքներ, և չկան կլիենտելիզմի դեմ պայքարելու կոնկրետ կիրարկման մեխանիզմներ²⁹²:

Նախադեպային իրավունքի օրինակ

2019 թվականի մայիսի 16-ին ՀՀ ոստիկանության քրեական հետախուզության գլխավոր վարչության քրեական հետախուզության գլխավոր վարչության քննիչ Ա.Ա.-ի կողմից քրեական գործ է հարուցվել Ա.Բ.-ի նկատմամբ այն բանի համար, որ Ազգային ժողովի հերթական ընտրությունների նախընտրական փուլում 2017թ. նա ընտրողից պահանջել է իր ընտանիքի բոլոր անդամների հետ միասին մասնակցել 2017 թվականի ապրիլի 2-ին կայանալիք ընտրություններին, և քվեարկել իր թեկնածուի օգտին՝ խոստանալով կաշառք տալ, տվյալ դեպ-

քում՝ անվճար տրամադրել պետական հովանավորությամբ ուղեգիր, արտոնյալ բժշկական օգնություն և սպասարկում: Ա.Բ.-ն մեղավոր է ճանաչվել և դատապարտվել տուգանքի 2 000 000 (երկու միլիոն) ՀՀ դրամի չափով²⁹³:

Մեկ այլ գործով Հ.Ա.-ին մեղադրանք է առաջադրվել և նա դատապարտվել է տուգանքի 2.500.000 (երկու միլիոն հինգ հարյուր հազար) ՀՀ դրամի չափով այն բանի համար, որ Երևան համայնքի ավագանու հերթական ընտրությունների նախընտրական փուլում 2017թ. կաշառք է բաժանել ընտրողներին՝ Հայաստանի Հանրապետական կուսակցության օգտին քվեարկելու համար²⁹⁴:

2020 թվականին Ազգային անվտանգության ծառայությունը նախկին պատգամավոր Գ.Ծ.-ին մեղադրանք է առաջադրել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 154.2 հոդվածով՝ 2017 թվականի խորհրդարանական ընտրություններում ձայն գնելու, ձայնի դիմաց կաշառք վերցնելու, ընտրությունների ժամանակ բարեգործության արգելքը խախտելու կամ ընտրողի ազատ կամքը խոչընդոտելու համար²⁹⁵: Այս մեղադրանքի հիմքում ՀՀ գլխավոր դատախազի մեղադրանքն է, որ Գ.Ծ.-ն ղեկավարել է կազմակերպված խումբ, որը 2017 թվականի ապրիլին խորհրդարանական ընտրությունների ժամանակ իր «Բարգավաճ Հայաստան» կուսակցության օգտին գնել է ավելի քան 17 հազար ձայն: Քննիչները հայտնաբերել են Գ.Ծ.-ի քաղաքական թիմի ազդեցիկ պատգամավորների ձեռագիր և ստորագրված նամակների կույտեր, որոնք պաշտոնապես խոստանում էին նրան ցանկալի քանակությամբ ձայներ տրամադրել 2017 թվականի խորհրդարանական ընտրությունների համար՝ ցանկացած անհրաժեշտ միջոցներով²⁹⁶:

4.6. ՆԵՊՈՏԻՉՄ

Նեպոտիզմը պաշտոնական դիրքի շահագործումն է՝ անարդարացիորեն օգուտ բերելու ընտանիքի անդամին կամ ընկերոջը (օրինակ՝ աշխատանք տալու կամ ծառայություն մատուցելու միջոցով): Նեպոտիզմը և հովանավորչության այլ ձևերը հանգեցնում են նրան, որ տեղական և տարածաշրջանային իշխանությունները չեն կարողանում օգտվել լավագույններից և ամենատաղանդավորներից: Դա իր հերթին բարենպաստ միջավայր է ստեղծում հետագա կոռուպցիայի համար և նվազեցնում է վարչարարության արդյունավետությունը:

Միջազգային չափանիշներ

Որպես կոռուպցիայի տեսակներից մեկը՝ նեպոտիզմը կարգավորվում է հետևյալ միջազգային չափանիշներով և ուղեցույցներով.

- **Միավորված ազգերի կազմակերպության Կոռուպցիայի դեմ կոնվենցիան**²⁹⁷ միակ պարտադիր իրավաբանական ուժ ունեցող համընդհանուր հակակոռուպցիոն փաստաթուղթն է:
- **Նրան համալրում է Կոնվենցիայի տեխնիկական ուղեցույցը**²⁹⁸:

- **Եվրոպայի խորհրդի «Կոռուպցիայի մասին» քրեական իրավունքի կոնվենցիայի (ETS No. 173)** ²⁹⁹ նպատակն է համակարգել կոռուպցիոն գործելակերպի քրեականացումը և բարելավել միջազգային համագործակցությունը հանցագործությունների հետապնդման գործում:
- **Եվրոպայի խորհրդի Քաղաքացիական իրավունքի կոռուպցիայի մասին կոնվենցիան** ³⁰⁰ (ETS No. 174) սահմանում է կոռուպցիայի հետևանքով տուժած անձանց իրավական պաշտպանության միջոցների արդյունավետ կիրառման միջազգային կանոնները:
- **Պաշտոնատար անձանց մասնակցությամբ կոռուպցիայի դեմ Եվրոպական միության կոնվենցիան** ³⁰¹ նպատակ ունի պայքարել կոռուպցիայի դեմ, որում ներգրավված են ԵՄ-ի կամ նրա անդամ երկրների պաշտոնատար անձինք:
- **Եվրոպայի խորհրդի Կառավարման կոմիտեի զեկույցը՝ «Նեպոտիզմ» (աշխատակազմի հավաքագրում)** ³⁰² սահմանում է լավ փորձի չափանիշներ և ներկայացնում է տեղական և տարածքային կառավարությունների՝ մարդկանց աշխատանքի ընդունման ընթացակարգերում կոռուպցիայի կանխարգելման ռազմավարությունները:

Ազգային Համարերստ

Հայաստանում նեպոտիզմի և քրոնիզմի (խնամի-ծանոթ-բարեկամ) հիմքով հովանավորչությունը համարվում է լուրջ խնդիր՝ լայնորեն տարածված ինչպես կենտրոնական կառավարման, այնպես էլ տեղական ինքնակառավարման մակարդակներում:

2019 թվականի հասարակական կարծիքի հետազոտության համաձայն՝ հարցվածների 87-98%-ը պետական պաշտոնյաների հետ գործ ունենալիս չի բախվել կոռուպցիայի հետ: Միևնույն ժամանակ, 42%-ը՝ հարցվածների ամենամեծ մասը, կարծում է, որ կոռուպցիայի ներկայիս ամենատարածված ձևը հովանավորչությունն է, ներառյալ նեպոտիզմը և քրոնիզմը: Համեմատած 2010 թվականի տվյալների հետ՝ կոռուպցիայի այլ ձևերի շրջանակներում հովանավորչության տարածվածությունն այժմ մոտ 22%-ով ավելի մեծ է քան առաջ և ակնհայտորեն ավելի նկատելի ³⁰³:

Օրենսդրություն

Ներկայումս Հայաստանում չկա նեպոտիզմը բացահայտորեն արգելող կամ քրեականացնող որևէ օրենսդրական ակտ: Այդուհանդերձ, աշխատանքի ընդունման արդար գործելակերպի անհրաժեշտությունը ամրագրված է «Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքով, որը նախատեսում է նեպոտիզմի մի շարք անուղղակի կարգավորումներ և սահմանափակումներ:

«Հանրային ծառայության մասին» օրենքի 32-րդ հոդվածն արգելում է պաշտոնատար անձանց գտնվել անմիջական ենթակայության կամ անմիջական ենթակայության տակ ունենալ իրենց հետ սերտ ազգակցական կամ խնամակալությամբ առնչություն ունեցող անձանց: Սահմանված սահմանափակումները խախտելու դեպքում պաշտոնատար անձանց և հանրային ծառայողների նկատմամբ կիրառվում են կարգապահական տույժեր: Կարգապահական պատասխանատվության մասին դրույթները չեն տարածվում քաղաքական պաշտոն զբաղեցնող պաշտոնատար անձանց վրա և կարող են կիրառվել նրանց նկատմամբ միայն

օրենքով նախատեսված դեպքերում ³⁰⁴:

«Հանրային ծառայության մասին» օրենքի «Հայտարարագրի բովանդակությունը» գլխի 39-րդ հոդվածը սահմանում է պաշտոնատար անձի, նրա ընտանիքի կազմի և սերտ ազգակցական և խնամակալությամբ փոխկապակցված անձանք վերաբերյալ ընդհանուր տվյալները հայտարարագրման ենթակա ընդհանուր տվյալները: «Հանրային ծառայության մասին» օրենքի 42-րդ հոդվածը (շահերի հայտարարագիրը) պահանջում է հայտարարել առևտրային կամ ոչ առևտրային կազմակերպություններում մասնակցության, առևտրային կամ ոչ առևտրային կազմակերպությունների կառավարման, վարչական կամ վերահսկիչ մարմիններում ներկայացվածության, առևտրային կազմակերպության բաժնեմասը հավատարմագրային կառավարման փոխանման, կուսակցություններին և դրանց ղեկավարմանը անդամակցության, վերահսկիչ կամ կառավարման մարմիններում ներկայացվածության մասին, տեղեկատվություն տրամադրել իր ընտանիքի անդամների ներկայացվածության, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետության կամ համայնքների հետ նրանց մասնակցությամբ կազմակերպությունների կողմից կնքված պայմանագրերի մասին ³⁰⁵:

«Հանրային ծառայության մասին» օրենքի 32-րդ հոդվածը նաև արգելում է պետական պաշտոն զբաղեցնող անձանց և հանրային ծառայողներին՝ որպես պետության ներկայացուցիչ, գույքային գործարքներ կնքել իրենց հետ մերձավոր ազգակցական կամ խնամակալությամբ առնչվող անձանց հետ, բացառությամբ Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ նախատեսված դեպքերի ³⁰⁶:

Նախադեպային իրավունքի օրինակ

Ներկայիս կառավարության անդամների անունները հաճախ կապվում են նեպոտիզմի տեսքով կոռուպցիայի հետ: Օրինակ՝ բազմիցս հրապարակվել է ՀՀ առողջապահության նախարարի և նրա ամուսնու բիզնես շահերի մասին: Մասնավորապես, հայտնի է, որ նախարարի ամուսնուն պատկանող ընկերությունը վերջին տարիներին 44 պետական հիմնարկների հետ կնքել է շուրջ 606,7 մլն ՀՀ դրամի 240 պայմանագիր, որից կեսից ավելին՝ 137 պայմանագիր նրա տիկնոջ՝ փոխնախարարի պաշտոնում լինելու ժամանակ:

2021 թվականի ապրիլին Հայաստանի հետաքննող լրագրողները (Հետք) հրապարակեցին հետաքննություն՝ բացահայտելով նեպոտիզմը ՀՀ կառավարությունում: Փոխվարչապետ Տ.Ա.-ի ընկերները և նրանց ընկերները 2020 թվականից նշանակվել են «Ճանապարհային դեպարտամենտ» ՊՈԱԿ-ում տարբեր պաշտոնների: Նրանցից մեկը՝ Տ.Ա.-ի ընկերը, նշանակվել է ՊՈԱԿ-ի գլխավոր տնօրեն: «Ճանապարհային դեպարտամենտ» ՊՈԱԿ-ի գլխավոր տնօրենի մանկության ընկերը նշանակվել է ՊՈԱԿ-ի գլխավոր տնօրենի տեղակալ: Նրա մեկ այլ ընկեր նշանակվել է ՊՈԱԿ-ի գլխավոր տնօրենի խորհրդական ³⁰⁷:

4.7. ՆԱԽԸՆՏՐԱԿԱՆ ՔԱՐՈՋԱՐՇԱՎՆԵՐՈՒՄ ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՌԵՍՈՒՐՍԻ ՉԱՐԱՇԱՀՈՒՄ

Ընտրական գործընթացների ընթացքում վարչական ռեսուրսի չարաշահումը ներառում է քաղաքական գործիչների և քաղաքացիական ծառայողների անօրինական կամ չարաշահող վարքագիծը, որոնք օգտագործում են մարդկային, ֆինանսական, նյութական, բնական և այլ ոչ նյութական ռեսուրսները՝ ազդելու ընտրությունների արդյունքի վրա և դրանով իսկ խաթարում են ընտրությունների արդարությունը ³³²:

Միջազգային չափանիշներ

Հայաստանը վավերացրել է հետևյալ պայմանագրերը և դրանով իսկ պարտավորվել է հետևել հետևյալ պայմանագրերին և «կոշտ իրավունքի» փաստաթղթերին՝

- **Միավորված ազգերի կազմակերպության Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիր** ³⁰⁸ (հոդվածներ 19, 21, 22 և 25), ավելի մանրամասն նկարագրված է Մարդու իրավունքների կոմիտեի թիվ 25 ընդհանուր մեկնաբանության 25-րդ կետում ³⁰⁹:
- **Եվրոպայի խորհրդի Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիա (ETS No. 5)**, մասնավորապես 10-րդ և 11-րդ հոդվածները և Կոնվենցիայի **թիվ 1 Արձանագրության 3-րդ հոդվածը (ETS No. 9)** ³¹⁰:
- Միավորված ազգերի կազմակերպության Կոռուպցիայի դեմ կոնվենցիա ³¹¹, մասնավորապես 7-րդ, 17-րդ և 19-րդ հոդվածներ:
- **Եվրոպայի խորհրդի Կոռուպցիայի մասին քրեական իրավունքի կոնվենցիա (ETS No. 173)** ³¹²:
- **Եվրոպայի խորհրդի կոռուպցիայի մասին քաղաքացիական իրավունքի կոնվենցիա (ETS No. 174)** ³¹³:
- Ընտրական գործընթացների ընթացքում վարչական ռեսուրսի չարաշահումը կարգավորվում է հետևյալ միջազգային չափանիշներով և ուղեցույցներով.
- Եվրոպայի խորհրդի **Վենետիկի հանձնաժողովը և ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ-ը ընտրական գործընթացների ընթացքում վարչական ռեսուրսների չարաշահման կանխարգելման և դրա դեմ պայքարի համատեղ ուղեցույցը** ³¹⁴ սահմանում է մի շարք միջոցառումներ և օրենքներ, որոնք պետք է ընդունվեն այդ կապակցությամբ:
- **Եվրոպայի խորհրդի Վենետիկի հանձնաժողովի զեկույց ընտրական գործընթացների ընթացքում վարչական ռեսուրսների չարաշահման վերաբերյալ** ³¹⁵:
- **Եվրոպայի խորհրդի Կոնգրեսի 402 (2016) բանաձև** «Ընտրական գործընթացների ընթացքում վարչական ռեսուրսի չարաշահումը. տեղական և տարածքային ընտրված ներկայացուցիչների և պետական պաշտոնյաների դերը» և դրա բացատրական հուշագիրը ³¹⁶:

- **Եվրոպայի խորհրդի Կոնգրեսի «Կոռուպցիայի կանխարգելման և հանրային բարեվարքության խթանման մասին տեղական և տարածաշրջանային մակարդակներում» 401 (2016) բանաձև** և դրա բացատրական հուշագիր ³¹⁷:
- **Եվրոպայի խորհրդի Կոնգրեսի ստուգաթերթ** տեղական և տարածգային մակարդակներում ընտրական գործընթացների ժամանակ վարչական ռեսուրսների չարաշահումը կանխող միջազգային չափանիշներին և լավ փորձին համապատասխանելու համար ³¹⁸:
- **Վարչական ռեսուրսների և արդար ընտրությունների վերաբերյալ Եվրոպայի խորհրդի Կոնգրեսի գրքույկը** գործնական օրինակներ և ուղեցույց է տալիս ³¹⁹:

Ազգային Համապետք

Հայաստանում ընտրությունների նկատմամբ հանրային վստահությունը նախկինում շատ ցածր էր: Գեյլափի հետազոտության համաձայն՝ 2011 թվականին կանանց միայն 13%-ը և տղամարդկանց 12%-ն էին հավատում ընտրությունների արդարությանը ³²⁰: ԵԱՀԿ Ժողովրդավարական հաստատությունների և մարդու իրավունքների գրասենյակի (ԺՀՄԻԳ) Հայաստանում 2017 թվականի խորհրդարանական ընտրությունների վերաբերյալ վերջնական զեկույցը կոչ է արել իշխանություններին և քաղաքական կուսակցություններին բարձրացնել հանրային վստահությունը ընտրությունների նկատմամբ ³²¹: Ընտրական համակարգի նկատմամբ վստահության ցածր մակարդակը հիմնականում պայմանավորված էր բարենպաստ արդյունքների հասնելու համար համատարած ընտրակեղծիքներով, որոնք տևել են շուրջ երկու տասնամյակ ինչպես համապետական, այնպես էլ տեղական մակարդակներում: Թե՛ ազգային, թե՛ միջազգային դիտորդական առաքելությունների զեկույցները մշտապես արձանագրում էին բազմաթիվ խախտումներ և առաջարկություններ էին անում քաղաքականության փոփոխության վերաբերյալ:

Ընտրական գործելակերպի հիմնական շրջադարձը տեղի ունեցավ միայն 2018 թվականի թավշյա հեղափոխությունից հետո, երբ նոր քաղաքական ղեկավարությունը մշակեց նպաստալի օրենսդրական դաշտ և աջակցեց քաղաքացիների ազատ կամարտահայտման միջավայրի ձևավորմանը:

2018 թվականի դեկտեմբերի 9-ի արտահերթ խորհրդարանական ընտրությունների վերաբերյալ Եվրոպայում անվտանգության և համագործակցության կազմակերպության (ԵԱՀԿ) Ժողովրդավարական հաստատությունների և մարդու իրավունքների գրասենյակի (ԺՀՄԻԳ) վերջնական զեկույցում ընդգծվել է, որ անցկացված ընտրությունները նշանավորվել են հիմնարար ազատությունների պաշտպանությամբ և արժանացել են հանրային լայն վստահության ³²²: Եվրախորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովի (ԵԽԽՎ) պատվիրակությունը նույնպես եզրակացրեց, որ նշված ընտրություններն անցկացվել են հիմնարար ազատությունների նկատմամբ պատշաճ հարգանքով և վայելել են հանրային լայն վստահություն, որը պետք է պահպանվի հետագա ընտրական բարեփոխումների միջոցով ³²³: Երկար տարիների ընթացքում առաջին անգամ ընտրությունները տեղական դիտորդական խոշոր ծրագրերի՝ «Ականատեսի» և «Անկախ դիտորդի» կողմից գնահատվեցին որպես իսկապես մրցակցային, ազատ և արդար ³²⁴:

ՀՀ Ազգային ժողովի 2021 թվականի հունիսի 20-ի արտահերթ ընտրությունների վերաբերյալ ազգային և միջազգային դիտորդական առաքելության զեկույցները ցույց են տվել, որ տեղի են ունեցել մի շարք քաղաքական կուսակցությունների կամ դաշինքների վարչական ռեսուրսի չարաշահման բազմաթիվ դեպքեր, այդ թվում՝ հանրահավաքներին մասնակցելու կամ մասնակցելուց հրաժարվելու հարկադրանք և ընտրողի ազատ կամքի արտահայտման խոչընդոտում ³²⁵: ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ-ի 2021 թվականի հունիսի 20-ի Հայաստանում արտահերթ խորհրդարանական ընտրությունների նախնական եզրակացությունների հայտարարությունում նշված է, որ վարչական ռեսուրսի չարաշահման դրսևորումները պահպանվել են քարոզարշավի ամբողջ ընթացքում ³²⁶: Այդուհանդերձ, ընտրություններն ընդհանուր առմամբ գնահատվել են որպես մրցակցային և ազատ, թույլ տալով քաղաքացիների կամքի լիարժեք դրսևորում:

Օրենսդրություն

Նախընտրական քարոզարշավի ընթացքում վարչական ռեսուրսների օգտագործման կանոնակարգման կամ արգելման մասին Հայաստանի օրենսդրությունը շարունակում է թերի մնալ, թեև օրենսդրական դաշտը վերջերս փոփոխվել և մեծապես բարելավվել է:

ՀՀ ընտրական օրենսգրքի 23-րդ հոդվածը սահմանում է նախընտրական քարոզչության սահմանափակումներ, այդ թվում՝ վարչական ռեսուրսի օգտագործման արգելք: Օրենսգրքում նշվում է, որ հանրային ծառայող հանդիսացող թեկնածուները ծառայողական պարտականություններ կատարելիս քարոզչություն չեն կարող իրականացնել: Նրանք նաև չեն կարող չարաշահել պաշտոնական դիրքը՝ ի շահ իրենց կուսակցության: Օրենքը նաև սահմանափակում է ռեսուրսների օգտագործումը, որոնք տրամադրվում են պետական պաշտոնյաներին իրենց ծառայողական պարտականությունները կատարելու համար: Արգելվում է նախընտրական քարոզչության նպատակով օգտագործել ծառայողական պարտականությունների կատարման համար նախատեսված տարածքները, տրանսպորտային միջոցները, կապի միջոցները, նյութական և մարդկային ռեսուրսները ³²⁷:

Նախադեպային իրավունքի օրինակ

2021 թվականի հունիսի 8-ին Լոռու մարզպետի տեղակալ Գոռ Ասրյանը աշխատանքային ժամերին այցելել է Ստեփանավան համայնքի Կաթնաղբյուր և Ուրասար գյուղեր՝ իշխող «Քաղաքացիական պայմանագիր» կուսակցության օգտին քարոզչություն իրականացնելու նպատակով: Նա դպրոցի դահլիճում քարոզարշավային բնույթի հանդիպում է ունեցել ուսուցիչների և մյուս բնակիչների հետ՝ պահանջելով աշակերտներից, որոնք դեռ չէին ավարտել իրենց դասերը, դուրս գալ դպրոցի շենքից:

Մեկ այլ դեպքում՝ հունիսի 9-ին, Գորիս համայնքի փոխքաղաքապետ որոշմամբ համայնքի բյուջեից 115 բնակչի հատկացվել է 6 միլիոն 130 հազար դրամի չափով դրամական օգնություն: Շահառուների ցանկում կային նաև Տեղ և Տաթև համայնքների բնակիչներ: Հատկանշական է, որ նախորդ եռամսյակների համեմատ Գորիս համայնքում դրամական օգնության ծավալները կտրուկ աճել էին:

Վարչական ռեսուրսի չարաշահման ևս մեկ օրինակ է այն, որ 2021 թվականի հունիսի 12-ին «Գազպրոմ Արմենիա» ՓԲԸ Ստեփանավանի և Տաշիրի տարածքային կայանների ղեկավարները ստիպել են իրենց աշխատակիցներին մասնակցել «Արմենիա» դաշինքի հանրահավաքին: «Տաշիր» կայանի աշխատակիցներին արգելվել է մասնակցել նաև «Քաղաքացիական պայմանագիր» կուսակցության կողմից 2021 թվականի հունիսի 10-ին կազմակերպված հանրահավաքներին³²⁸:

ԵՋՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Տեղական իշխանությունն առանցքային դեր է խաղում քաղաքացիների բարեկեցության, ծառայությունների մատուցման, մարդկանց ու պետական կառավարության միջև շփման առաջին հանգրվանն ապահովելու համար: Քաղաքացիների հետ մերձեցումը կարող է օգնել, որպեսզի հանրային իշխանություններն ու ծառայությունները իսկապես պատասխանատու և հաշվետու լինեն, բարելավեն մարդկանց կյանքն ու նրանց վստահությունը տեղական հաստատությունների նկատմամբ: Այնուամենայնիվ, այն նույն հատկանիշները, որոնք տեղական և տարածաշրջանային կառավարություններին դարձնում են քաղաքացիների համար այդքան կենսական, կարող են միևնույն ժամանակ հակված լինել կոռուպցիայի:

Հայաստանում և Արևելյան Եվրոպայում տեղական ինքնակառավարման մարմինները կարևոր քայլեր են ձեռնարկում ավելի բաց և ընդգրկուն որոշումների կայացման ուղղությամբ: Սակայն, գործնական մակարդակում տեղական ինքնակառավարման մարմինները պետք է կյանքի կոչեն օրենքներն ու քաղաքականությունները և մեծացնեն իրենց ջանքերը՝ քաղաքականության և որոշումների կայացման գործընթացում թափանցիկությունը, հաշվետվողականությունն և քաղաքացիների բովանդակալից մասնակցությունն ապահովելու համար:

Տեղական ժողովրդավարության համար կարևոր հատկանիշներ լինելով հանդերձ՝ թափանցիկությունն ու քաղաքացիական մասնակցությունը միաժամանակ գործիքներ են արդյունավետ հանրային ծառայություններ մատուցելու, կոռուպցիայի դեմ պայքարելու և կանխարգելելու, ինչպես նաև քաղաքացիների վստահության ամրապնդման համար:

Այս ձեռնարկի մեջ ընդգրկված մեխանիզմները ներկայացնում են մի շարք եղանակներ, որոնցով տեղական և տարածքային իշխանությունները կարող են կանխել կաշառակերությունը, նվազեցնել դրա ռիսկերը և զարգացնել արդյունավետ ու հաշվետու հաստատություններ բոլոր մակարդակներում: Այլ բարեփոխումներ, ինչպիսիք են կեղծարարների պաշտպանությունը և անկախ լրատվամիջոցների ու քաղաքացիական հասարակության աջակցությունը, նույնպես կարևոր տեղ են զբաղեցնում բաց կառավարման, հանրային բարեվարքության և հաշվետվողականության կառուցման համար: Կոռուպցիան արմատախիլ անելու ամենաարդյունավետ մոտեցումը հաճախ պետական պաշտոնյաների, լրատվամիջոցների և քաղաքացիական հասարակության կողմից կազմվող հաշվետվություններն են, որոնք պետք է համոզված լինեն, որ լսվում են և պաշտպանված են:

Եվրոպայի խորհրդի Տեղական և Տարածքային Իշխանությունների Կոնգրեսը հավատարիմ է տեղական ինքնակառավարման մարմիններին տեղական ժողովրդավարության որակի բարելավման, կոռուպցիայի կանխարգելման, բարեվարքության և հանրային հաշվետվողականության բարձրացմանն ու խթանմանը, թափանցիկությանն ու քաղաքացիների մասնակցության մակարդակի աճ ապահովելու:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

- ¹ Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe (March 2021), The 2021-2026 Priorities of the Congress of Local and Regional Authorities, Strasbourg , Ստրասբուրգ, հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://rm.coe.int/2021-2026-priorities-of-the-congress-of-local-and-regional-authorities/1680a1b0bd>
- ² United Nations UN (2015), Sustainable Development Goals, հասանելի է հասցեով. <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>
- ³ United Nations UN, General Assembly (October 2015), Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, A/RES/70/1, United Nations, A/RES/70/1, United Nations, Հատկապես հասցեով. <https://undocs.org/A/RES/70/1>
- ⁴ Սույն հրապարակման մեջ պետական պաշտոնյաներ տերմինը վերաբերում է ընտրված ներկայացուցիչներին, պետական մարմիններին և քաղաքացիական ծառայողներին (տեղական, մարզային կամ պետական մակարդակում), որոնք ունեն օրենսդիր, վարչական կամ դատական պաշտոններ, ինչպես նաև այն անձանց, որոնք հանրային գործունեություն են ծավալում հանրային հաստատություններում կամ պետական որևէ ձեռնարկությունում.
- ⁵ Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe COE (2018), Resolution 433 (2018) on the European Code of Conduct for all Persons Involved in Local and Regional Governance, Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://rm.coe.int/16808d3295>
- ⁶ Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe COE (2018), Resolution 433 (2018) on the European Code of Conduct for all Persons Involved in Local and Regional Governance, 2017. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://cor.europa.eu/en/documentation/studies/Documents/Preventing-Corruption.pdf>
- ⁷ Նախարարների կոմիտեի թիվ R (2000) 10 հանձնարարականը անդամ պետություններին ԵԽ պետական պաշտոնյաների վարքագծի կանոնների վերաբերյալ: Հասանելի է՝ <https://rm.coe.int/16806cc1ec>:
- ⁸ Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe COE (2018), Resolution 433 (2018) on the European Code of Conduct for all Persons Involved in Local and Regional Governance, Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://rm.coe.int/16808d3295>:
- ⁹ Council of Europe COE (2020), Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on public ethics, Strasbourg , Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://rm.coe.int/1680748013> :
- ¹⁰ European Committee on Democracy and Governance CDDG, Council of Europe COE (2020), Guide on Public Ethics: Steps to implementing public ethics in public organisations, Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://rm.coe.int/1680748013> :
- ¹¹ ՏՀԶԿ Հանրային բարեվարքության վերաբերյալ առաջարկությունը, 2017: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://www.oecd.org/gov/ethics/recommendation-public-integrity/>:

- 12 Organisation for Economic Co-operation and Development OECD (2017), OECD Recommendation on Public Integrity, OECD, Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.oecd.org/mena/governance/35521740.pdf>:
- 13 «Ազգային ժողովի կանոնակարգ» ՀՀ սահմանադրական օրենք: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.arlis.am/documentView.aspx?docid=110824>:
- 14 «Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողովի մասին» ՀՀ օրենք: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=114355>:
- 15 «Սահմանադրական դատարանի մասին» ՀՀ սահմանադրական օրենք: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. http://www.concourt.am/armenian/law_cc/index.htm:
- 16 ՀՀ դատական օրենսգիրք: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=119531> :
- 17 «Դատախազության մասին» ՀՀ օրենք: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=117713> :
- 18 «Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 44: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.arlis.am/documentView.aspx?docID=120832> :
- 19 «Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենք: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.arlis.am/documentView.aspx?docID=120832>
- 20 ՀՀ դատական օրենսգիրք: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=119531>
- 21 «Դատախազության մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 23, մաս 2 : Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=117713>
- 22 «Ազգային ժողովի կանոնակարգ» ՀՀ սահմանադրական օրենք : Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.arlis.am/documentView.aspx?docid=110824>
- 23 Խորհրդարանական բարեվարքության կառուցման և դրան առնչվող օրենսդրական քարտեզագրման վերաբերյալ զեկույցները քննարկվել են Ազգային ժողովում: Հասանելի է ` http://www.parliament.am/news.php?cat_id=2&NewsID=13217&year=2020&month=7&day=29&lang=eng
- 24 Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողով, Եզրակացություն թիվ 07/19: 2020 թ.մարտի 11: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://cpcarmenia.am/files/legislation/343.pdf>
- 25 <http://cpcarmenia.am/files/legislation/343.pdf>
- 26 https://www.transparency.org/files/content/corruptionqas/Complaint_mechanisms.pdf
- 27 <https://www.alnap.org/help-library/complaints-mechanism-handbook>
- 28 <https://www.alnap.org/help-library/overview-of-ngo-community-complaints-mechanisms-global-accountability-discussion-series>
- 29 «Հաճախորդների բողոքներ. Ուղեցույց տեղական ինքնակառավարման մարմինների համար», Իռլանդիայի Հանրապետության շրջակա միջավայրի, ժառանգության և

տեղական ինքնակառավարման վարչություն, 2005: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://www.housing.gov.ie/sites/default/files/migrated-files/en/Publications/LocalGovernment/Administration/FileDownload%2C2046%2Cen.pdf>

³⁰ Հանրագրերի մասին օրենքը. Հասանելի է՝ <http://www.irtek.am/views/act.aspx?aid=150378>

³¹ Թրանսփարենսի ինթերնեյշնլ, «Տեղական մակարդակում բողոքարկման մեխանիզմները զարգացող երկրներում», հոկտեմբերի 17, 2014: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.transparency.org/files/content/corruptionqas/2014-17.pdf>

³² “Complaint Mechanisms: Reference Guide for Good Practice”, Transparency International, 2016. Available at: https://consultations.worldbank.org/Data/hub/files/ti_document_-_guide_complaint_mechanisms_final.pdf

³³ OECD, Reliability of Public Services: Ensuring Citizens’ Rights (2013), Հասանելի է հետևյալ հասցեով. https://www.oecd-ilibrary.org/governance/government-at-a-glance-2013/reliability-of-public-services-ensuring-citizens-rights_gov_glance-2013-55-en

³⁴ OECD, Recommendation of the Council on OECD Legal Instruments Public Service Leadership and Capability (2019), Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.oecd.org/gov/pem/recommendation-on-public-service-leadership-and-capability-en.pdf>

³⁵ How to make a complaint at EU level, Հասանելի է հետևյալ հասցեով. https://ec.europa.eu/info/about-european-commission/contact/problems-and-complaints/complaints-about-breaches-eu-law/how-make-complaint-eu-level_en

³⁶ ADB, Building Capacity for Redress Grievance Mechanisms, Fitzgerald K., (2010). Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/29677/building-capacity-grievance-redress-mechanisms.pdf>

³⁷ «Վարչարարության հիմունքների և վարչական դատավարության մասին» օրենք. Հասանելի է՝ <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=75264>

³⁸ Մարդու իրավունքների պաշտպանության ազգային ռազմավարության էլեկտրոնային հարթակ. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://www.e-rights.am/?app=AppHome&page=default>

³⁹ Council of Europe, Protection of Whistleblowers, Recommendation CM/Rec(2014)7 and Explanatory Memorandum (30 April 2014), Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://rm.coe.int/16807096c7>; also Recommendation 435 (2019) of the Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe on The protection of whistleblowers - Challenges and opportunities for local and regional government (2019), Հասանելի է հետևյալ հասցեով. https://search.coe.int/congress/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016809f740e

⁴⁰ OECD, 1998 Recommendation on Improving Ethical Conduct in the Public Service, Including Principles for Managing Ethics in the Public Service; OECD, 2003 Recommendation on Guidelines for Managing Conflict of Interest in the Public Service; OECD, 2009 Recommendation of the Council for Further Combating Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions; OECD, Committing to Effective Whistleblower Protection, 2016. Resources Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.oecd.org/governance/ethics/whistleblower-protection/>

- 41 ՏՀԶԿ «Պետական պաշտոնյաների ակտիվների հայտարարագրում. կոռուպցիայի կանխարգելման գործիք»: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://www.oecd.org/corruption/anti-bribery/47489446.pdf>:
- 42 United Nations Office on Drugs and Crime UNODC (2004), Convention against Corruption, Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.unodc.org/unodc/en/treaties/CAC/>
- 43 United Nations Office on Drugs and Crime UNODC (2009), Technical Guide to the United Nations Convention against Corruption, Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.unodc.org/unodc/en/treaties/CAC/technical-guide.html>
- 44 European Parliament and EU Council, Directive (EU) 2019/1937 of the European Parliament and of (EU) Council of 23 October 2019 on the Protection of Persons who Report Breaches of Union Law (2019), Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019L1937>
- 45 Council of Europe COE (2002), Criminal Law Convention on Corruption (ETS No. 173), Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/173>
- 46 Council of Europe COE (2003), Civil Law Convention on Corruption (ETS No. 174), Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/174>
- 47 Օրենք ազդարարման համակարգի մասին. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=114364>
- 48 Նույն տեղում, հոդված 10:
- 49 Հայաստանի Հանրապետության կառավարության որոշումը «Ազդարարման միասնական էլեկտրոնային հարթակի տեխնիկական նկարագիրը և շահագործման կարգը հաստատելու մասին». Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.azdararir.am/en/about?info=legal>
- 50 Թրանսպարենսի Ինթերնեշնլ հակակոռուպցիոն կենտրոն. Ազդարարման համակարգ: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://transparency.am/en/whistleblowing>
- 51 Թրանսպարենսի Ինթերնեշնլ հակակոռուպցիոն կենտրոն. Ազդարարման ուղեցույց: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://transparency.am/wbl-files/files/1587547527-0-633961.pdf>
- 52 Տեղեկատվության ազատության մասին» ՀՀ օրենք: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=1372>:
- 53 Նախարարների կոմիտեի թիվ R (2000) 10 հանձնարարականը անդամ պետություններին ԵԽ պետական պաշտոնյաների վարքագծի կանոնների վերաբերյալ: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://rm.coe.int/16806cc1ec>
- 54 Եվրոպայի խորհրդի տեղական և տարածքային իշխանությունների կոնգրեսում տեղական և տարածքային կառավարման մեջ ներգրավված բոլոր անձանց վարքագծի եվրոպական կանոնագրքի մասին 433 (2018) բանաձևը : Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://rm.coe.int/16808d3295>:

- 55 Եվրոպայի խորհրդի կոնգրեսի բանաձևը և առաջարկությունը տեղական և տարածքային մակարդակով շահերի բախման վերաբերյալ: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://rm.coe.int/16808d33d0>:
- 56 ՏՀԶԿ, «Շահերի բախման կառավարումը հանրային ծառայություններում», 2003, էջ 24: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://www.oecd.org/gov/ethics/48994419.pdf>:
- 57 Պետական պաշտոնյաների և նրանց հետ փոխկապակցված անձանց գույքի, ունեցվածքի և տոկոսների տարեկան հայտարարագրման ուղեցույց: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://cpcarmenia.am/files/legislation/505.pdf>
- 58 Վերակառուցման և զարգացման միջազգային բանկ/Համաշխարհային բանկ, «Խորհրդատվություն, մասնակցություն և տեղեկատվության բացահայտում» (2017թ.), Վերակառուցման և զարգացման միջազգային բանկ/Համաշխարհային բանկ: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/28895/121756-WP-PUBLIC-ADD-SERIES-IPNConsultationReportFinalwebwithlinks.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- 59 Guide on annual declaration of property, asset and interest for public officials and their interconnected persons. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://cpcarmenia.am/files/legislation/505.pdf>
- 60 <http://opendatahandbook.org/guide/en/what-is-open-data>
- 61 European Union/Capgemini Consulting, Creating Value through Open Data: Study on the Impact of Re-use of Public Data Resources (2015), European Union, Հասանելի է հետևյալ հասցեով. https://data.europa.eu/sites/default/files/edp_creating_value_through_open_data_0.pdf
- 62 More details about open data principles, please check the following sources: Lessig L., *Open Government Data Principles*, Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://opengovdata.org>; *10 Principles for Improving Federal Transparency*, Kundra V., Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://bit.ly/37b8Y4o> *United Kingdom's Public Data Principles*, Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://data.gov.uk/library/public-data-principles>
- 63 Bosio, E., Djankov S., How large is public procurement? (February 2020), Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://bit.ly/3k1QZHh>
- 64 Բաց կառավարման գործընկերություն-Հայաստան: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://ogp.am/hy/>
- 65 ՔՀԿ չափիչ: Արևելյան գործընկերության երկրներում քաղաքացիական հասարակության միջավայրի գնահատում», Հայաստան, Երևան, 2019: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://transparency.am/files/publications/1573821063-0-588028.pdf?v=4>
- 66 Էլեկտրոնային հարցումների միասնական հարթակ. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.e-request.am/en>
- 67 Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենք: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.arlis.am/documentView.aspx?docid=139078>

- 68 ՀՀ ֆինանսների նախարարության պաշտոնական կայք: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. https://www.minfin.am/hy/page/2018_2019
- 69 Միավորված ազգերի կազմակերպություն ՄԱԿ (1946), Տեղեկատվության ազատության վերաբերյալ միջազգային կոնֆերանսի կազմակերպում, UNGA 87;A/RES/59 (I), Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://www.worldlii.org/int/other/UNGA/1946/87.pdf>, Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիր (1948), Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
- 70 European Parliament and EU Council, Directive (EU) 2019/1024 of the European Parliament and of the (EU) Council (2019), Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/1024/oj>
- 71 On the status of the freedom of speech in Armenia and the violation of the mass media rights. 2019 annual report by the Committee to Protect Freedom of Expression. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://khosq.am/wp-content/uploads/2020/02/CPFE-Annual-report-2019-ENG.docx>
- 72 Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ-Սլովակիա, Տեղեկատվության մատչելիությունը եվրոպական մայրաքաղաքներում. 2019: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://transparency.am/files/publications/1571065989-0-478840.pdf?v=4>
- 73 Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=5805>:
- 74 «Տեղեկատվության ազատության մասին» ՀՀ օրենք: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=1372>:
- 75 ՀՀ Կառավարության 15.10.2015 թվականի N 1204-Ն որոշումը «Տեղեկատվություն տնօրինողի կողմից մշակված կամ նրան առաքված տեղեկությունների գրանցման, դասակարգման և պահպանման, ինչպես նաև պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների, պետական հիմնարկների ու կազմակերպությունների կողմից տեղեկության կամ դրա կրկնօրինակի (պատճենի) տրամադրման կարգը սահմանելու մասին»: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=101115>
- 76 «Տեղեկատվության ազատության մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 9: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=1372>:
- 77 «Ձանգվածային լրատվության մասին» ՀՀ օրենք: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=1379>:
- 78 «Իրավաբանական անձանց պետական գրանցման, իրավաբանական անձանց առանձնացված ստորաբաժանումների, հիմնարկների և անհատ ձեռնարկատերերի պետական հաշվառման մասին» ՀՀ օրենք: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://www.irtek.am/views/act.aspx?aid=150096>:
- 79 «Տեղեկատվության ազատության մասին» ՀՀ օրենք: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=1372>:

- 80 «ՔՀԿչափիչ: Արևելյան գործընկերության երկրներում քաղաքացիական հասարակության միջավայրի գնահատում». Հայաստանի զարգացումները, Հայաստան, Երևան, 2020: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://csometer.info/sites/default/files/2020-12/CSO%20Meter%20Armenia%20Country%20Update%20ENG%20final.pdf>
- 81 Access to Information during COVID 19, Freedom of Information Center of Armenia, 15.05.2020, <http://www.foi.am/en/articles/item/1896/>
- 82 «Ինչպես օգտագործել «Տեղեկատվության ազատության մասին» ՀՀ օրենքը», Ինֆորմացիայի ազատության կենտրոն, 2005: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. http://www.foi.am/files/library_pdfs/5.pdf:
- 83 «Փաստերի ստուգումը և լրագրողների տեղեկություն ստանալու իրավունքը». [Fact-checking and the right of journalists to receive information], Ինֆորմացիայի ազատության կենտրոն, 2019. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://factradar.tilda.ws/?fbclid=IwAR0FJE-tog5VHlehdzO9FVQmQKuBPirGZEYpR4v2yu1soXPcfyMFB5N5AhqU>:
- 84 «ՔՀԿչափիչ: Արևելյան գործընկերության երկրներում քաղաքացիական հասարակության միջավայրի գնահատում», Հայաստան, Երևան, 2019: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://transparency.am/files/publications/1573821063-0-588028.pdf?v=4>:
- 85 Էլեկտրոնային հարցումների միասնական հարթակ. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.e-request.am/en>
- 86 «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենք: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.arlis.am/documentView.aspx?docid=139078>
- 87 ՀՀ ֆինանսների նախարարության պաշտոնական կայք: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. https://www.minfin.am/hy/page/2018_2019
- 88 <https://rm.coe.int/1680703fd3>
- 89 <https://rm.coe.int/1680703fd3>
- 90 <http://workspace.unpan.org/sites/Internet/Documents/Guidelines%20on%20OGDCE%20May17%202013.pdf>
- 91 <http://opendatatoolkit.worldbank.org/en/>
- 92 <http://5stardata.info/en/>
- 93 http://opendatacharter.net/wp-content/uploads/2015/10/opendatacharter-charter_F.pdf
- 94 ՏՀԶԿ առաջարկությունը Բաց կառավարման խորհրդի վերաբերյալ: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0438>:
- 95 Մեկ անձից կատարվող գնումներ. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.e-gov.am/transparent>
- 96 Բարձրաստիճան պաշտոնատար անձանց էթիկայի հանձնաժողով. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://www.ethics.am/hy/>
- 97 «Բաց տվյալները Հայաստանի պետական սեգմենտում», Կոլբա լաբ, 1 դեկտեմբեր, 2016. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://kolba.am/en/post/open-data-government-armenia/>

- 98 «Հայաստանի Հանրապետության բյուջետային համակարգի մասին» օրենք. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1503>
- 99 «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենք: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=5665>
- 100 «Դատախազության մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 23, մաս 2: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=117713>
- 101 «Թվային իրավունքներ» ՀԿ, Բաց հասարակություն հիմնադրամներ, Անձնական տվյալների պաշտպանության քաղաքականության ուղեցույց, 2014 թ. հոկտեմբեր: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. http://www.osf.am/wp-content/uploads/2015/04/DataP-roPolicyGuide_arm_final.pdf:
- 102 Երեխաների անձնական տվյալների պաշտպանության վերաբերյալ ուղեցույց: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. http://moj.am/storage/uploads/001.Ughecuyc-erexaneri_andznakan_tvyalner.pdf:
- 103 Ինտերակտիվ բյուջե 2017 [Interactive Budget 2017]: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.e-gov.am/interactive-budget/>:
- 104 Երևան քաղաքի ինտերակտիվ բյուջե [Yerevan Interactive Budget]: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://budget.yerevan.am/>:
- 105 Գյումրի համայնքի ինտերակտիվ բյուջե [Gyumri community budget]: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://www.gyumribudget.am/view/1>:
- 106 ՀՀ նախագահի աշխատակազմի բյուջե, հասանելի է հետևյալ հասցեով, <http://www.president.am/hy/the-budget/>
- 107 Ներկայումս մի քանի ոլորտներում տեղեկատվական համակարգերի բաց տվյալների ձևաչափին անցնելու շարունակական նախաձեռնություններ կան (օրինակ՝ գնումներ, ընկերությունների սեփականություն և այլն) :
- 108 421 (2017) բանաձևը և 405 (2017) հանձնարարականը՝ տեղական և տարածաշրջանային մակարդակներում պետական գնումները թափանցիկ դարձնելու մասին, Տեղական և տարածքային իշխանությունների կոնգրես: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://rm.coe.int/168074cf72>
- 109 Պետական գնումների ամբողջականության բարձրացում. ստուգաթերթ, Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպություն, 2008թ.: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.oecd.org/gov/ethics/enhancingintegrityinpublicprocurementchecklist.htm>
- 110 ՏՀԶԿ, (2015), Հանրային գնումների վերաբերյալ խորհրդի հանձնարարական, ՏՀԶԿ, 18 փետրվարի 2015թ.: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://www.oecd.org/gov/public-procurement/recommendation/>
- 111 ՏՀԶԿ պետական գնումների գործիքակազմ՝ <http://www.oecd.org/governance/procurement/toolbox/>

- 112 Առևտրի համաշխարհային կազմակերպություն, վերանայված համաձայնագիր պետական գնումների մասին, 2014թ.: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. https://www.wto.org/english/tratop_e/gproc_e/gp_revised_gpa_e.htm
- 113 Եվրոպական միություն, (2014թ.), 2014թ. փետրվարի 26-ի Եվրոպական պառլամենտի և Խորհրդի դիրեկտիվ 2014/24 / ԵՄ պետական գնումների մասին: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:02014L0024-20180101>
- 114 Միավորված ազգերի կազմակերպության միջազգային առևտրային իրավունքի հանձնաժողով (UNCITRAL), UNCITRAL-ի օրինակելի օրենքը պետական գնումների մասին, 2014թ. <https://www.uncitral.org/pdf/english/texts/procurem/ml-procurement-2011/2011-Model-Law-on-Public-Procurement-e.pdf>
- 115 European Bank for Reconstruction and Development EBRD (2015), Are you ready for eProcurement? Guide to Electronic Procurement Reform, Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.ebrd.com/documents/legal-reform/guide-to-eprocurement-reform.pdf>
- 116 Open Contracting Data Standard OCDS, Հասանելի է հետևյալ հասցեով. https://standard.open-contracting.org/latest/en/getting_started/
- 117 United Nations Office on Drugs and Crime UNODC (2013), Guidebook on anti-corruption in public procurement and the management of public finances, Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://bit.ly/3BkP1lj>
- 118 World Bank WB (2018), Benchmarking Public Procurement 2017: Assessing Public Procurement Regulatory Systems in 180 Economies, Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/32500>
- 119 «Գնումների մասին» օրենք, հոդված 4. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=110820>
- 120 Հայաստանի Ինֆորմացիայի ազատության կենտրոն (ԻԱԿ), Հայաստանի պետական գնումների մասին օրենսդրության կատարման գնահատումը. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. https://www.tpp-rating.org/public/uploads/data/5/AOIL/5914ba00d5212PPL_Implementation-Assessment-Armenia.pdf
- 121 ՀՀ ֆինանսների նախարարության գնումների համակարգի պաշտոնական կայքը: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.armeps.am/epps/viewInfo.do?section=legal>
- 122 ՀՀ ֆինանսների նախարարության գնումների համակարգի պաշտոնական կայքը: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. https://gnumner.am/hy/page/karavarutyan_ev_varchapeti_oroshumner/
- 123 Թափանցիկ պետական գնումների վարկանիշ (TPPR) - Եվրասիական տարածաշրջանում պետական գնումների օրենսդրության և կիրարկման գործընթացի գնահատում: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.tpp-rating.org/page/eng/about>
- 124 Թափանցիկ պետական գնումների վարկանիշ (TPPR) - Եվրասիական տարածաշրջանում պետական գնումների օրենսդրության և կիրարկման գործընթացի գնահատում: Երկրի

- արդյունքները. Հայաստան, 2019. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.tpp-rating.org/page/eng/country/armenia>
- 125 <https://www.iasplus.com/en/resources/global-organisations/ipsasb>
- 126 <http://www.issai.org>
- 127 ՀՀ Սահմանադրություն. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=5805&lang=eng>
- 128 Նույն տեղում:
- 129 Հաշվեքննիչ պալատի մասին օրենքը. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=119273>
- 130 ՀՀ Հաշվեքննիչ պալատի պաշտոնական կայքը: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://armsai.am/hy/manuals-standards>
- 131 Հաշվեքննիչ պալատի 2020 թվականի մարտի 30-ի N 46-Ա որոշումը. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. http://armsai.am/sites/default/files/gyumri_1.pdf
- 132 Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), Financing Democracy – Funding of Political Parties and Election Campaigns and the Risk of Policy Capture, OECD, (2016) available here: <https://bit.ly/3roNrAN>.
- 133 Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe COE, Resolution 402 (2016) on “The misuse of administrative resources during electoral processes”, available here: <https://rm.coe.int/1680719382>
- 134 Venice Commission, Council of Europe COE, Guidelines and report on the financing of political parties, Council of Europe, Venice Commission (2001), Հասանելի է հետևյալ հասցեով. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-INF\(2001\)008-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-INF(2001)008-e)
- 135 Venice Commission, Council of Europe COE, Compilation of Venice Commission Opinions and Reports concerning Political Parties, Council of Europe, Venice Commission (2013), Հասանելի է հետևյալ հասցեով. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL\(2013\)045-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(2013)045-e)
- 136 Council of Europe COE, Recommendation Rec(2003)4 of the Committee of Ministers to member states on common rules against corruption in the funding of political parties and electoral campaigns, Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://rm.coe.int/16806cc1f1>
- 137 Հետազոտական ռեսուրսների կոլկասյան կենտրոն - Հայաստան, Կոլկասյան բարոմետր 2015 Հայաստան. 2015. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. http://www.crrc.am/hosting/file/_static_content/barometer/2015/CRRC-Armenia_CB2015_Presentation.pdf
- 138 Կարծիքների հարցման հետազոտական կենտրոն, Հասարակական կարծիքի հարցում: Հայաստանի բնակիչներ. 2018. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. https://www.iri.org/sites/default/files/2018.11.23_armenia_poll.pdf
- 139 «Կուսակցությունների մասին» սահմանադրական օրենքը. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=110534>

- ¹⁴⁰ «Կուսակցությունների մասին» սահմանադրական օրենքում լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու մասին ՀՀ սահմանադրական օրենքը. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=149243>
- ¹⁴¹ Նույն տեղում, հոդված 23.
- ¹⁴² Նույն տեղում, հոդված 24.
- ¹⁴³ «Ընտրական օրենսգրքի մասին» ՀՀ սահմանադրական օրենք, հոդված 8: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://www.irtek.am/views/act.aspx?aid=150051>
- ¹⁴⁴ Civilnet, Ընտրական նոր օրենսգիրք. ինչ է պետք իմանալ [New Electoral Code. What should be known]. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://rb.gy/mx3ohn>
- ¹⁴⁵ Council of Europe COE (1985), European Charter of Local Self-Government, Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://rm.coe.int/168007a088>
- ¹⁴⁶ <https://www.opengovpartnership.org/about/approach/>
- ¹⁴⁷ Additional Protocol to the European Charter of Local Self-Government on the right to participate in the affairs of a local authority (CETS No. 207), Council of Europe. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/207>
- ¹⁴⁸ Conference of International NGOs of the Council of Europe COE, Code of Good Practice for Civil Participation in the Decision-Making Process, adopted by the Conference of International NGOs of the Council of Europe (2009), Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://www.coe.int/en/web/ingo/civil-participation>
- ¹⁴⁹ Council of Europe COE (2018), Recommendation CM/Rec(2018)4 of the Committee of Ministers to member States on the participation of citizens in local public life. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://rm.coe.int/16807954c3>
- ¹⁵⁰ Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe COE (2018), Resolution 435 (2018) and Recommendation 424 (2018) on Transparency and open government, Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://rm.coe.int/16808d341c>
- ¹⁵¹ European Center for Not-for-profit Law ECNL (2016) for the European Committee on Democracy and Governance, Council of Europe COE, Civil Participation in Decision-Making Processes. An Overview of Standards and Practices in Council of Europe Member States. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. http://ecnl.org/wp-content/uploads/2016/10/Civil-participation-in-decision-making-processes_EN-An-Overview-of-Standards-and-Practices-in-CoE-Member-States.pdf
- ¹⁵² Organisation for Economic Co-operation and Development OECD (2017), Recommendation of the Council on Open Government. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0438>
- ¹⁵³ Organisation for Economic Co-operation and Development OECD (2010), Guiding Principles for Open and Inclusive Policy Making. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://www.oecd.org/gov/46560128.pdf>

- 154 OECD Guiding Principles for Open and Inclusive Policy Making, Organisation for Economic Co-operation and Development, June 2010. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://www.oecd.org/gov/46560128.pdf>
- 155 Focus on Citizens: Public Engagement for Better Policy and Services”, Organisation for Economic Co-operation and Development, 28 May 2009. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264048874-en>
- 156 Observatory of Public Sector Innovation, Organisation for Economic Co-operation and Development. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.oecd.org/governance/observatory-public-sector-innovation/blog/page/findingtherighttools.htm>
- 157 The Open Government Guide, Open Government Partnership, 29 June 2015. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.opengovpartnership.org/resources/open-government-guide>
- 158 The OGP Toolbox, Open Government Partnership, 1 December 2016. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.opengovpartnership.org/resources/ogp-toolbox>
- 159 Organisation for Economic Co-operation and Development OECD, Rodrigo D. and Andrés Amo P (2006), Background Document on Public Consultation, available at <https://www.oecd.org/mena/governance/36785341.pdf>
- 160 Public Sector Innovation Network, Australian Government. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://innovation.govspace.gov.au>
- 161 Open Policy Making toolkit, Cabinet Office of the Government of the United Kingdom, 3 January 2017. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.gov.uk/guidance/open-policy-making-toolkit>. The OGP Toolbox, Open Government Partnership, 1 December 2016. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.opengovpartnership.org/resources/ogp-toolbox>
- 162 The Forum for Ethical AI, Democratising decisions about technology. A toolkit (2019), Royal Society of the Arts, United Kingdom, Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.thersa.org/globalassets/reports/2019/democratising-decisions-tech-report.pdf>
- 163 «Տեղական ինքնակառավարման մասին» օրենքի 11-րդ հոդված: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=5665&lang=arm>:
- 164 «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենք, 21.03.2018, հոդվածներ 3-4. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://www.irtek.am/views/act.aspx?aid=150549>
- 165 «Ազգային ժողովի կանոնակարգ» ՀՀ սահմանադրական օրենք, հոդված 125: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=110824>
- 166 «ՔՀԿ չափիչ: Արևելյան գործընկերության երկրներում քաղաքացիական հասարակության միջավայրի գնահատում», Հայաստան, Երևան, 2019: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://transparency.am/files/publications/1573821063-0-588028.pdf?v=4>:
- 167 Նույն տեղում:
- 168 ՀՀ Արդարադատության նախարարություն: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://www.moj.am/en/page/improvements>:

- 169 Additional Protocol to the European Charter of Local Self-Government on the right to participate in the affairs of a local authority (CETS No. 207), Council of Europe. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/207>
- 170 Resolution 405 (2016) on Gender budgeting, Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://rm.coe.int/1680718ce9>
- 171 http://www.oecd-ilibrary.org/development/strengthening-participation-in-public-expenditure-management_640564834060
- 172 <http://siteresources.worldbank.org/PSGLP/Resources/ParticipatoryBudgeting.pdf>
- 173 UN Habitat (2004), 72 Frequently Asked Questions about Participatory Budgeting, Urban Governance Toolkit Series, , Quito, Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://unhabitat.org/books/72-frequently-asked-questions-about-participatory-budgeting/>
- 174 Dias N., Enríquez S. and Júlio S. (eds.) (2019), The World Atlas of Participatory Budgeting, Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.oficina.org.pt/participatory-budgeting-world-atlas-2019.html>
- 175 <https://pbnetwork.org.uk/participatory-budgeting-toolkits-and-how-to-guides/>
- 176 https://www.internationalbudget.org/wp-content/uploads/SN-OBS_Questionnaire_final020514vrquestions_em.pdf
- 177 http://www.fiscaltransparency.net/pp_principles/
- 178 Վարչապետի որոշումը 2020 թվականի պետական բյուջեի մշակման բյուջետային գործընթաց սկսելու մասին:Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=129059>
- 179 «Հայաստանի Հանրապետության բյուջետային համակարգի մասին» օրենք. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=75497>
- 180 Տեղական ինքնակառավարման մասին օրենք. <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=5665&lang=arm>
- 181 «Հայաստանի Հանրապետության տեղական ինքնակառավարման մասին» օրենք: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=5665>
- 182 Ա. Վալմորբիդա, Լ Ալեքսանդրյան, «Տեղական դեմոկրատիայի ամրապնդում Հայաստանում. քաղաքացիների մասնակցության ուղեցույց», Եվրոպայի խորհուրդ, 2015: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://rm.coe.int/16806cb757>:
- 183 Գյուրմրու երիտասարդական քաղաքացիական կենտրոնի ֆեյսբուքյան էջ: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1149963188419934&id=882096598539929:
- 184 «Ակտիվ քաղաքացի» հարթակ: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://activecitizen.yerevan.am/>:

- 185 Additional Protocol to the European Charter of Local Self-Government on the right to participate in the affairs of a local authority (CETS No. 207), Council of Europe. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/207>
- 186 <https://www.oecd.org/mena/governance/36785341.pdf>
- 187 https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016807509dd
- 188 <https://rm.coe.int/16804f513c>
- 189 Recommendation of the Council on Open Government, OECD, 14 December 2017. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0438>
- 190 Reaching Out: Guidelines on Consultation for Public Sector Bodies (2016), Republic of Ireland, հասանելի է հետևյալ հասցեով. https://www.hpra.ie/docs/default-source/publications-forms/corporate-policy-documents/reaching_out_-_guidelines_on_consultation_for_public_sector_bodies.pdf?sfvrsn=2
- 191 Օրենսդրական Գործընթացի Գնահատումը Հայաստանի Հանրապետությունում, [Assessment of the Legislative Process on the Republic of Armenia], Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://www.osce.org/odihr/126128>.
- 192 Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին օրենք. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://www.irtek.am/views/act.aspx?aid=150549>
- 193 Հանրային խորհրդակցությունների կազմակերպման և անցկացման կարգ: ՀՀ կառավարության 10.10.2018թ. N 1146-Ն որոշման հավելված: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=126002>
- 194 «Ազգային ժողովի կանոնակարգ» ՀՀ սահմանադրական օրենք: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=110824>
- 195 «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենք: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=73271>:
- 196 ՀՀ Կառավարության 2018 թվականի հոկտեմբերի 10-ի N 1146-Ն որոշումը «հանրային քննարկումների կազմակերպման և անցկացման կարգը սահմանելու և ՀՀ Կառավարության 2010 թվականի մարտի 25-ի N 296-ն որոշումն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին»: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=126002>:
- 197 ՀՀ Կառավարության 2018 թվականի հոկտեմբերի 10-ի N 1146-Ն որոշման հավելված: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=126002>:
- 198 «ՔՀԿչափիչ: Արևելյան գործընկերության երկրներում քաղաքացիական հասարակության միջավայրի գնահատում», Հայաստան, Երևան, 2019: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://transparency.am/files/publications/1573821063-0-588028.pdf?v=4>:
- 199 Ծրագրի իրականացմանն աջակցել է Եվրոպայի խորհրդի Տեղական և տարածքային իշխանությունների կոնգրեսը որպես «Տեղական ինքնակառավարման ինստիտուցիոնալ հիմքերի ամրապնդում» ծրագրի բաղադրիչ մաս, Եվրոպայի խորհրդի/Եվրոպական միության Արևելյան գործընկերության երկրներում լավ կառավարման (2015-2017) ծրագրի շրջանակներում:

- 200 «ՔՀԿչափիչ: Արևելյան գործընկերության երկրներում քաղաքացիական հասարակության միջավայրի գնահատում», Հայաստան, Երևան, 2019: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://transparency.am/files/publications/1573821063-0-588028.pdf?v=4>:
- 201 Ամուլսարի հանքը Հայաստանում. կառավարությունը պետք է խուսափի պոտենցիալ բնապահպանական և մարդկային աղետներից: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://www.csi.am/en/amulsar-mine-armenia-government-must-avoid-potential-environmental-and-human-disaster>
- 202 Additional Protocol to the European Charter of Local Self-Government on the right to participate in the affairs of a local authority (CETS No. 207), Council of Europe. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/207>
- 203 <http://www.oecd.org/gov/digital-government/35176328.pdf>
- 204 Digital 2020. Համաշխարհային թվային տարեգիրք՝ Հայաստան: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://datareportal.com/reports/digital-2020-armenia>
- 205 <http://www.itel.am/en/news/7775>
- 206 Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=5805>
- 207 Հայցադիմումների մասին օրենքը. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://www.irtek.am/views/act.aspx?aid=150378>
- 208 Քաղաքացիների մասնակցության գործիքակազմ, Եվրոպայի խորհրդի տեղական և տարածաշրջանային իշխանությունների գլխավոր քարտուղար Անդրեաս Կիֆերի նախաբանը: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806cf43c>
- 209 Հանրագրերի ներկայացման միասնական էլեկտրոնային հարթակ: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://xn--y9aag6av1b8dd.xn--y9a3aq/en/>
- 210 Venice Commission, Council of Europe COE, Code of Good Practice on Referendums (2006), European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), available here: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2007\)008rev-cor-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2007)008rev-cor-e)
- 211 Council of Europe COE, Committee of Ministers' Declaration on the Code of Good Practice on Referendums, Հասանելի է հետևյալ հասցեով. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2007\)008rev-cor-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2007)008rev-cor-e)
- 212 The Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe COE, Resolution 472 (2021) on Holding referendums at local level, Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://rm.coe.int/res-472-2021-en-local-referendums-monitoring-committee-rapporteur-vlad/1680a2dfdf>
- 213 United Nations UN (2015), Sustainable Development Goals, Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>
- 214 «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենք: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=73271>

- 215 Տեղական հանրաքվեի մասին օրենք. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://www.irtek.am/views/act.aspx?aid=150748>
- 216 «Քաղաքացի դիտորդ» նախաձեռնություն. ինչպես մասնակցել տեղական ինքնակառավարմանը [Ինչպես մասնակցել տեղական ինքնակառավարմանը]: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://transparency.am/files/publications/1393254570-0-715835.pdf?v=4>
- 217 ՀՀ կառավարության N 269-Ն, 270-Ն և 271-Ն որոշումները Լոռու, Տավուշի և Սյունիքի մարզերի 22 համայնքներում տեղական հանրաքվե անցկացնելու մասին: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. www.e-gov.am/gov-decrees/calendar/2015/03/page/6/.
- 218 Transparency International Anti-Corruption Center - News
- 219 Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ հակակոռուպցիոն կենտրոն, Հայաստանում կոռուպցիայի վերաբերյալ հասարակական կարծիքի ուսումնասիրություն, 2019: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://transparency.am/files/publications/1586439945-0-151140.pdf?v=4>
- 220 Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ, Կոռուպցիայի համաշխարհային բարոմետր, 2016: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.transparency.org/research/gcb/overview>
- 221 Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ, Կոռուպցիայի համաշխարհային բարոմետրը Հայաստանում, 2016: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://transparency.am/en/gcb/2016>
- 222 Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ հակակոռուպցիոն կենտրոն, Հայաստանում կոռուպցիայի վերաբերյալ հասարակական կարծիքի ուսումնասիրություն, 2019: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://transparency.am/files/publications/1586439945-0-151140.pdf?v=4>
- 223 Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ, Կոռուպցիայի ընկալման համաթիվ, 2019 և 2020: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. https://images.transparencycdn.org/images/2019_CPI_Report_EN_200331_141425.pdf և <https://www.transparency.org/en/cpi/2020/index>
- 224 Կառավարության 2019 թվականի հունիսի 24-ի «Հակակոռուպցիոն քաղաքականության խորհուրդ ստեղծելու մասին» N808-Ն որոշումը, Խորհրդի կազմը, գործունեության ձևը, ներգրավված հասարակական կազմակերպությունների մրցակցության և ոտաացիայի կարգը և Հայաստանի Հանրապետության վարչապետի 2015 թվականի ապրիլի 18-ի N 300- որոշումը չեղյալ ճանաչելու կարգը: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. https://www.gov.am/u_files/file/xorhurdner/korupcia/voroshumNrv098-new.pdf
- 225 Կառավարության 2019 թվականի հոկտեմբերի 3-ի N1332-Ն որոշումը հակակոռուպցիոն ռազմավարության և 2019-2022 թթ. դրա իրականացման պլանի վերաբերյալ: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://moj.am/page/583>
- 226 ՏՀԶԿ, «Միջազգային բիզնես գործարքներում օտարերկրյա պետական պաշտոնյաների կաշառակերության դեմ պայքարի կոնվենցիա», 2017: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://www.oecd.org/corruption/oecdantibriberyconvention.htm>
- 227 <https://www.iso.org/iso-37001-anti-bribery-management.html>.
- 228 ՏՀԶԿ, «Ներքին վերահսկողության, էթիկայի և համապատասխանության լավագույն փորձի ուղեցույց», 2010: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.oecd.org/daf/anti-bribery/44884389.pdf>.

- 229 Թրանսպարենսի Ինթերնեշնլ հակակոռուպցիոն կենտրոն, Հայաստանում կոռուպցիայի վերաբերյալ հասարակական կարծիքի ուսումնասիրություն, 2019: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://transparency.am/files/publications/1586439945-0-151140.pdf?v=4>
- 230 ՀՀ գլխավոր դատախազության պաշտոնական կայք Տեղեկանք կոռուպցիոն հանցագործությունների քննության արդյունքների մասին 2018թ. <https://www.prosecutor.am/myfiles/files/reports/2018-korupcia-.pdf>
- 231 Հայաստանի Հանրապետության գլխավոր դատախազության պաշտոնական կայք, Տեղեկանք 2020 թվականի կոռուպցիոն հանցագործությունների քննության արդյունքների մասին: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.prosecutor.am/myfiles/files/pdf/korupcia-haxordum2020.pdf>
- 232 ՀՀ գլխավոր դատախազության պաշտոնական կայք, Անդրադարձ 2018 թվականի կոռուպցիոն հանցագործությունների քննության արդյունքների մասին: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.prosecutor.am/myfiles/files/reports/2018-korupcia-.pdf>
- 233 Հայաստանի Հանրապետության գլխավոր դատախազության պաշտոնական կայք, Տեղեկանք 2020 թվականի կոռուպցիոն հանցագործությունների քննության արդյունքների մասին: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.prosecutor.am/myfiles/files/pdf/korupcia-haxordum2020.pdf>
- 234 Նույն տեղում:
- 235 ՀՀ քրեական օրենսգիրք: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://www.arlis.am/Document-View.aspx?DocID=114411>
- 236 Քրեական գործ թիվ՝ ԿԴ/0013/01/19, գրանցված 14.05.2019թ.-ին Կոտայքի մարզի առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանում: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. http://datalex.am/?app=AppCaseSearch&case_id=16325548649303797
- 237 Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ծառայություն: Բացահայտվել են Արագածոտնի մարզի Արտաշավան համայնքի նախկին ղեկավարի կողմից կաշառք ստանալու և պաշտոնեական այլ հանցագործություններ կատարելու դեպքեր [Բացահայտվել են Արագածոտնի մարզի Արտաշավան համայնքի նախկին ղեկավարի կողմից կաշառակերության և պաշտոնեական այլ հանցագործությունների դեպքեր]։ Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://azat.tv/aats-hancagorcutyun/>
- 238 <https://rm.coe.int/16806cc1ec>
- 239 Resolution 433 (2018) on the European Code of Conduct for all Persons Involved in Local and Regional Governance, Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://rm.coe.int/16808d3295>
- 240 <http://www.oecd.org/gov/ethics/managingconflictsofinterestinthepublicservice.htm>
- 241 <http://www.oecd.org/gov/ethics/enhancingintegrityinpublicprocurementachecklist.htm>
- 242 Resolution 434 (2018) and Recommendation 423 (2018) on Conflicts of interest at local and regional level, Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://rm.coe.int/16808d33d0>

- 243 Guidelines for Managing Conflict of Interest in the Public Service, Organisation for Economic Co-operation and Development. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://www.oecd.org/gov/ethics/managingconflictinterestinthepublicservice.htm>
- 244 United Nations Convention against Corruption. <https://www.unodc.org/unodc/en/treaties/CAC/>
- 245 Technical Guide to the United Nations Convention against Corruption <https://www.unodc.org/unodc/en/treaties/CAC/technical-guide.html>
- 246 Criminal Law Convention on Corruption (ETS No. 173), Council of Europe. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/173>
- 247 Civil Law Convention on Corruption (ETS No. 174), Council of Europe. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/174>
- 248 Convention against Corruption Involving Officials, European Union, Official Journal C 195, 25/06/1997 P. 0002 – 0011. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGIS-SUM:I33027>
- 249 OECD Recommendation on Public Integrity, OECD, 2017. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://www.oecd.org/gov/ethics/recommendation-public-integrity/>
- 250 Պետական մարմիններում շահերի բախման մոնիտորինգի հաշվետվություն. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://transparency.am/files/publications/1415891883-0-674564.pdf?v=4>
- 251 Նույն տեղում:
- 252 «Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենք: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=120832>
- 253 Նույն տեղում:
- 254 «Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենք: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=120832>
- 255 ՀՀ Ազգային ժողովի պատգամավորների գործունեության երաշխիքների մասին օրենք. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=-show&ID=5707&lang=eng>
- 256 Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողով, Եզրակացություն թիվ 06/2019, 2020 թ. մարտի 6 .: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://cpcarmenia.am/files/legislation/342.pdf>:
- 257 Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողով, Եզրակացություն թիվ 04/2020, 2020 թ. նոյեմբերի 30: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://cpcarmenia.am/files/legislation/355.pdf>
- 258 Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողով, Եզրակացություն թիվ 03/2020, 2020 թ. հեկտեմբերի 26. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://cpcarmenia.am/files/legislation/350.pdf>
- 259 Նույն տեղում:

260 <https://www.unodc.org/unodc/en/treaties/CAC/>

261 <https://www.unodc.org/unodc/en/treaties/CAC/technical-guide.html>

262 <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/173>

263 <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/174>

264 <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM:I33027>.

265 Հայաստանի Հանրապետության վիճակագրական կոմիտե, Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը, 2018 թվականի հունվար-դեկտեմբեր (հայերեն, ռուսերեն). Հասանելի է հետևյալ հասցեով. https://armstat.am/file/article/sv_12_18a_550.pdf

266 Հայաստանի Հանրապետության վիճակագրական կոմիտե, Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական իրավիճակը, 2020 թվականի հունվար (հայերեն, ռուսերեն). Հասանելի է հետևյալ հասցեով. https://armstat.am/file/article/sv_01_20a_550.pdf

267 Հայաստանի Հանրապետության վիճակագրական կոմիտե, Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը, 2021 թվականի հունվար (հայերեն, ռուսերեն). Հասանելի է հետևյալ հասցեով. https://armstat.am/file/article/sv_12_20a_540.pdf

268 ՀՀ քրեական օրենսգիրք: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://www.arlis.am/Document-View.aspx?DocID=114411>

269 Նույն տեղում:

270 Նույն տեղում:

271 Քրեական գործ թիվ: ԵԱԲԴ/0016/01/15, գրանցված է 2016 թվականի ապրիլի 28-ին Երևանի Արաբկիր և Քանաքեռ-Զեյթուն վարչական շրջանների ընդհանուր իրավասության դատարանում: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. http://datalex.am/?app=AppCaseSearch&case_id=14918173765721348

272 The Investigative Committee of the Republic of Armenia. Որոշում է կայացվել՝ Արմավիրի մարզի Արշալույս համայնքի ղեկավար Զարգանդ Գրիգորյանի պաշտոնավարությունը ժամանակավոր դադարեցնելու մասին [Որոշում է կայացվել ժամանակավորապես դադարեցնել Արմավիրի մարզի Արշալույս համայնքի ղեկավար Զարգանդ Գրիգորյանի պաշտոնավարումը]. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.investigative.am/news/view/zarzand-grigoryan.html>

273 <https://www.unodc.org/unodc/en/treaties/CAC/>

274 <https://www.unodc.org/unodc/en/treaties/CAC/technical-guide.html>

275 <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/173>

276 <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/174>

277 <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM:I33027>

- 278 ՀՀ գլխավոր դատախազության պաշտոնական կայք, Անդրադարձ 2018 թվականի կոռուպցիոն հանցագործությունների քննության արդյունքներին: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.prosecutor.am/myfiles/files/reports/2018-korupcia-.pdf>
- 279 Հայաստանի Հանրապետության գլխավոր դատախազության պաշտոնական կայք: Տեղեկանք 2019 թվականի կոռուպցիոն հանցագործությունների քննության արդյունքների մասին: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.prosecutor.am/myfiles/files/reports/2019-haxordum.pdf>
- 280 Հայաստանի Հանրապետության գլխավոր դատախազության պաշտոնական կայք: Տեղեկանք 2020 թվականի կոռուպցիոն հանցագործությունների քննության արդյունքների մասին: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.prosecutor.am/myfiles/files/pdf/korupcia-haxordum2020.pdf>
- 281 ՀՀ քրեական օրենսգիրք: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://www.arlis.am/Document-View.aspx?DocID=114411>
- 282 Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգիրք, հոդված 190: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=68011>
- 283 Քրեական գործ թիվ: ԱՎԴ/0104/01/19, գրանցվել է 2019 թվականի օգոստոսի 12-ին Արարատի և Վայոց Ձորի մարզերի ընդհանուր իրավասության դատարանում: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. http://datalex.am/?app=AppCaseSearch&case_id=27303072741039219
- 284 <https://www.unodc.org/unodc/en/treaties/CAC/>
- 285 <https://www.unodc.org/unodc/en/treaties/CAC/technical-guide.html>
- 286 <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/173>
- 287 <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/174>
- 288 Resolution 434 (2018) and Recommendation 423 (2018) on Fighting nepotism within local and regional authorities, Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://rm.coe.int/16809312c3>
- 289 <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM:I33027>
- 290 Վերադարձ դեպի ապագա: 2018 թվականի խորհրդարանական ընտրությունները և հայ ընտրողը. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.evnreport.com/elections/back-to-the-future-the-2018-parliamentary-elections-and-the-armenian-voter>
- 291 ՀՀ քրեական օրենսգիրք: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://www.arlis.am/Document-View.aspx?DocID=114411>
- 292 «Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենք: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=68771>
- 293 Քրեական գործ թիվ: ԵԴ/0785/01/20, գրանցվել է 2020 թվականի հուլիսի 20-ին Երևանի ընդհանուր իրավասության դատարանում: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. http://datalex.am/?app=AppCaseSearch&case_id=45880421204051372
- 294 Քրեական գործ թիվ՝ ԵԴ/0707/01/18, գրանցվել է 20.09.2018թ.-ին Երևանի ընդհանուր

իրավասության դատարանում: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. http://datalex.am/?app=AppCaseSearch&case_id=45880421203888449

- 295 ՀՀ Ազգային անվտանգության ծառայության պաշտոնական կայքէջը, 2017 թվականի ապրիլի 2-ին Հայաստանում տեղի ունեցած խորհրդարանական ընտրությունների ժամանակ ընտրողներին կաշառք տալու և կաշառք ստանալու հարյուրավոր գրանցված դեպքերը: Հայտնաբերվել է 14.06.2020թ. <https://www.sns.am/en/press-releases/2020/06/14/hundreds-and-systematic-cases-of-giving-bribe-to-voters-and-receiving-bribe-during-parliamentary-el/394>
- 296 «Հետք», «Բարգավաճ Հայաստան» կուսակցության նախագահ Գագիկ Ծառուկյանը ձերբակալվել է ձայներ գնելու համար, 25.09.2020., <https://hetq.am/en/article/121944>
- 297 Միավորված ազգերի կազմակերպության Կոռուպցիայի դեմ կոնվենցիա: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.unodc.org/unodc/en/treaties/CAC/>
- 298 Միավորված ազգերի կազմակերպության Կոռուպցիայի դեմ կոնվենցիայի տեխնիկական ուղեցույցը: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.unodc.org/unodc/en/treaties/CAC/technical-guide.html>:
- 299 Եվրոպայի խորհրդի Կոռուպցիայի մասին քրեական իրավունքի կոնվենցիայի (ETS No. 173): Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/173>:
- 300 Եվրոպայի խորհրդի Կոռուպցիայի մասին քաղաքացիական իրավունքի կոնվենցիա (ETS No. 174): Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/174>:
- 301 Պաշտոնյաների ներգրավմամբ կոռուպցիայի դեմ Եվրոպական միության կոնվենցիա: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGIS-SUM :133027>:
- 302 434 (2018) բանաձևը և 423 (2018) հանձնարարականը «Տեղական և տարածքային իշխանությունների շրջանում նեպոտիզմի դեմ պայքարի մասին» գեկույց CG/GOV09(2018)03, որը հաստատվել է 2018 թվականի նոյեմբերի 6-ին Տեղական և տարածքային իշխանությունների Կոնգրեսի Կառավարման կոմիտեի կողմից: Եվրոպայի խորհուրդ. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://rm.coe.int/16809312c3>
- 303 Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ հակակոռուպցիոն կենտրոն, Հայաստանում կոռուպցիայի վերաբերյալ հասարակական կարծիքի ուսումնասիրություն, 2019: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://transparency.am/files/publications/1586439945-0-151140.pdf?v=4>
- 304 «Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենք: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=68771>
- 305 Նույն տեղում:
- 306 «Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենք: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=68771>
- 307 Փոխվարչապետի ընկերոջ և նախկին նախարարի բարեկամն ու նրա ընկերները՝ մեկ

- ՊՈԱԿ-ում [The relative of the Deputy Prime Minister's friend, the former Minister and his friends in one SNCO]. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://hetq.am/hy/article/129376>
- 308 Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիր, ՄԱԿ. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx>
- 309 Ընդհանուր մեկնաբանություն թիվ 25, Մարդու իրավունքների կոմիտեի կողմից ընդունված Ընդհանուր մեկնաբանության լրացում Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի 40-րդ հոդվածի 4-րդ կետի համաձայն, CCPR/C/21/Rev.1/Add.7, Միավորված ազգերի կազմակերպություն , 27 օգոստոսի 1996. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://undocs.org/CCPR/C/21/Rev.1/Add.7>
- 310 Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին կոնվենցիա (ETS No. 5), Եվրոպայի խորհուրդ. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf
- 311 Միավորված ազգերի կազմակերպության Կոռուպցիայի դեմ կոնվենցիա: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.unodc.org/unodc/en/treaties/CAC/>
- 312 Եվրոպայի խորհրդի Կոռուպցիայի մասին քրեական իրավունքի կոնվենցիայի (ETS No. 173): Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/173>:
- 313 Եվրոպայի խորհրդի Կոռուպցիայի մասին քաղաքացիական իրավունքի կոնվենցիա (ETS No. 174): Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/174>:
- 314 «Ընտրական գործընթացների ընթացքում վարչական ռեսուրսների չարաշահման կանխարգելման և արձագանքման համատեղ ուղեցույցներ», CDLAD(2016)004, Եվրոպայի խորհրդի ժողովրդավարության եվրոպական հանձնաժողով և ժողովրդավարական հաստատությունների և մարդու իրավունքների ԵԱՀԿ գրասենյակ, 4 մարտի 2016թ. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.osce.org/odihr/elections/227506>
- 315 «Ձեկույց ընտրական գործընթացների ընթացքում վարչական ռեսուրսների չարաշահման վերաբերյալ», CDL-AD(2013)033, Եվրոպայի խորհրդի ժողովրդավարության եվրոպական հանձնաժողով: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cdl-ad\(2013\)033-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cdl-ad(2013)033-e)
- 316 Ընտրական գործընթացների ընթացքում վարչական ռեսուրսների չարաշահման մասին 402 (2016թ.) որոշում՝ տեղական և տարածքային ընտրված ներկայացուցիչների և պետական պաշտոնյաների դերը, Եվրոպայի խորհրդի Տեղական և տարածքային իշխանությունների կոնգրեսը: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://rm.coe.int/168071a562>
- 317 401 (2016) բանաձևը տեղական և տարածքային մակարդակներում կոռուպցիայի կանխարգելման և հանրային էթիկայի խթանման մասին, Եվրոպայի խորհրդի Տեղական և տարածքային իշխանությունների կոնգրես: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://rm.coe.int/168071a737>

- 318 Տեղական և տարածաշրջանային մակարդակներում ընտրական գործընթացների ընթացքում վարչական ռեսուրսների չարաշահումը կանխող միջազգային չափանիշներին և լավ փորձին համապատասխանության ստուգաթերթ, զեկույց CG32(2017)12, Եվրոպայի խորհրդի տեղական և տարածքային իշխանությունների կոնգրես: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://rm.coe.int/16807000d1>
- 319 Վարչական ռեսուրս և արդար ընտրություններ: Գործնական ուղեցույց տեղական և տարածաշրջանային քաղաքական գործիչների և պետական պաշտոնյաների համար, Եվրոպայի խորհրդի տեղական և տարածքային իշխանությունների կոնգրես, 2018 թվականի ապրիլ, Ստրասբուրգ: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://rm.coe.int/16807b6b94>
- 320 Մորալես Լ., «Ընտրություններում կանայք ավելի քիչ վստահ են, քան տղամարդիկ », Գալափ, 11 հոկտեմբերի 2012թ. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://news.gallup.com/poll/157997/women-worldwide-less-confident-men-elections.aspx>
- 321 «Հայաստան, խորհրդարանական ընտրություններ, 2 ապրիլի 2017 թ. Վերջնական զեկույց», Եվրոպայում անվտանգության և համագործակցության կազմակերպություն, 7 հուլիսի 2017թ. Հասանելի է հետևյալ հասցեով՝ <http://www.osce.org/odihr/328226>
- 322 ԵԱՀԿ Ժողովրդավարական հաստատությունների և մարդու իրավունքների գրասենյակի (ԺՀՄԻԳ) վերջնական զեկույցը 2018 թվականի դեկտեմբերի 9-ի արտահերթ խորհրդարանական ընտրությունների վերաբերյալ: Հասանելի է՝ <https://res.elections.am/images/doc/OSCE09.12.18.pdf>
- 323 Հայաստանում արտահերթ խորհրդարանական ընտրությունների դիտորդություն (9 դեկտեմբերի 2019թ.). ԵԽԽՎ .21 հունվարի 2019. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://res.elections.am/images/doc/PACE09.12.18.pdf>
- 324 Երկարաժամկետ դիտորդական առաքելության միջանկյալ զեկույցը՝ 2018 թվականի դեկտեմբերի 9-ի ՀՀ Ազգային ժողովի վաղաժամ ընտրությունների վերաբերյալ: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://transparency.am/files/publications/1545323664-0-741866.pdf>
- 325 Երկարաժամկետ դիտորդական առաքելության միջանկյալ զեկույցը՝ 2018 թվականի դեկտեմբերի 9-ի ՀՀ Ազգային ժողովի վաղաժամ ընտրությունների վերաբերյալ: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://transparency.am/files/publications/1624464536-0-278109.pdf?v=4>
- 326 ԵԱՀԿ Ժողովրդավարական հաստատությունների և մարդու իրավունքների գրասենյակ (ԺՀՄԻԳ), 2021 թվականի հունիսի 20-ի Հայաստանում արտահերթ խորհրդարանական ընտրությունների նախնական արդյունքների և եզրակացությունների հայտարարություն. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. https://www.osce.org/files/f/documents/1/3/490307_0.pdf
- 327 Հայաստանի Հանրապետության ընտրական օրենսգիրք. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=105967>
- 328 ՀՀ Ազգային ժողովի 2021 թվականի հունիսի 20-ի արտահերթ ընտրությունների երկարաժամկետ դիտորդական առաքելության միջանկյալ զեկույցը. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://transparency.am/files/publications/1624464536-0-278109.pdf?v=4>

- ³²⁹ ՏՀԶԿ, «Շահերի բախման կառավարում հանրային ծառայություններում», 2003, էջ 24: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://www.oecd.org/gov/ethics/48994419.pdf>
- ³³⁰ Council of Europe COE, Holding Referendums at Local Level (2021), Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by member States of the European Charter of Local Self-Government (Monitoring Committee), Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://rm.coe.int/holding-referendums-at-local-level-monitoring-committee-rapporteur-vla/1680a287be>
- ³³¹ 1946 թվականին իր առաջին նստաշրջանում ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեան ընդունեց 59(1) բանաձևը, որում ասվում է, որ «տեղեկատվության ազատությունը մարդու հիմնարար իրավունքն է և այն բոլոր ազատությունների փորձաքարն է, որոնց նվիրված է Միավորված ազգերի կազմակերպությունը»: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. [https://undocs.org/en/A/RES/59\(1\)](https://undocs.org/en/A/RES/59(1))
- ³³² ՀՀ Ազգային ժողովի 2021 թվականի հունիսի 20-ի արտահերթ ընտրությունների երկարաժամկետ դիտորդական առաքելության միջանկյալ զեկույցը. Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://transparency.am/files/publications/1624464536-0-278109.pdf?v=4>

Ձեռնարկը տեղական և տարածաշրջանային իշխանությունների համար կարող է ծառայել որպես ուղեցույց՝ դարձնելու համայնքներն ավելի բաց, բարևարք և քաղաքացիակենտրոն: Այն ամփոփում է միջազգային չափանիշներն ու տալիս դրանց ներքաղաքական համատեքստը, այստեղ կարելի է գտնել օրենսդրական դրույթներ, նախադեպային իրավունք, ուղեցույցներ, հանրային էթիկայի, հաշվետվողականության, թափանցիկության և քաղաքացիների մասնակցության լավ օրինակներ: Ձեռնարկում կարելի է գտնել նաև ամենատարածված կոռուպցիոն ռիսկերի մասին գնահատումներ:

Գործիքակազմի արդյունավետ կիրառումը՝ խթանելու թափանցիկությունը և քաղաքացիների մասնակցությունը, հաշվետվողականությունն ու բարևարքությունը, կարող է կոռուպցիայի և կառավարությունների թերի գործելաճի դեմ արդյունավետ պայքարի միջոց լինել: Գործիքակազմը կառավարություններին կօգնի հենվել քաղաքացիների հմտությունների և փորձի վրա ավելի արդյունավետ որոշումներ կայացնելու համար, կօգնի վաղաժամ հայտնաբերել գործող քաղաքականությունների բացասական ազդեցությունները, որպեսզի որոշումներն առավել մեծ պատասխանատվությամբ կայացվեն և հանրային ծառայություններն ավելի արդյունավետորեն մատուցվեն:

Ձեռնարկը նաև հասանելի է առցանց՝ որպես beOpen գործիքի մաս:

<http://www.coe.int/congress>

HYE

www.coe.int

Եվրոպայի խորհուրդը մարդու իրավունքների պաշտպանության առաջատար կազմակերպություն է: Այն կազմում են 46 անդամ պետություններ՝ ներառյալ Եվրոպական Միության երկրները: Տեղական և Տարածաշրջանային իշխանությունների Կոնգրեսը Եվրոպայի խորհրդի մարմիններից մեկն է, որի գործունեությունը միտված է զարգացնելու տեղական և տարածաշրջանային ժողովրդավարությունը իր անդամ երկրներում: Տեղական իշխանությունների պալատը և Տարածաշրջանային պալատը, 3 կոմիտեները, որոնք կազմում են 612 ընտրված պաշտոնյաներ ներկայացնում են ավելի քան 130.000 տեղական և տարածաշրջանային իշխանություններ:

